

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1936

UDGIVET AF HISTORISK
SAMFUND FOR RIBE AMT

9. BINDS

1. HÆFTE

BOGLADEPRIS
KR. 4,00 ØRE

Lis Jacobsens foredrag om Danmarks riges breve (se omslaget 1935) er fremdeles at få hos vor sekretær, lærer *H. K. Kristensen* i *Lunde*, Jyll.

Hos ham fåes også ældre årgange til halv pris, 1.50, dog undtagen 1906, 1909, 1910, 1912, 1914 og 1919. Af 1903, 1904 og 1918 er kun få eks. tilbage. Tilbudet gælder nuværende og kommende medlemmer.

I vort bibliotek, som nu indeholder mange værdifulde historiske ting, kan medlemmerne låne *gratis*. Kun porto, når bøgerne sendes tilbage. Henvendelse til *H. K. Kristensen*. — Hos ham fås også *Ovtrupbogen*, pris 5.50. *Askovbogen* hos *S. Alkær sig*, *Vejen*, 2.00. *Holstedbogen* hos *J. Chr. Frederiksen*, *Lintrup*, *Holsted*, 4.00.

Oldtidslevninger i Ølgod Sogn.

Af H. Øllgaard.

Imellem Grindsted—Sdr. Omme Hedefloden og Ølgod Sogn strækker sig et Engdrag med et aalignende Vandløb. Ølgod, der ligger paa en Bakkeødannelse, hæver sig ret stejlt med enkelte Skrænter bevokset med Egekrat og Bævreasp.

Omkring 1922 blev en Del af Grindstedfloden i Urup pløjet, og ved denne Lejlighed blev det mig meddelt, at der havde boet Mennesker der, da der laa en Masse Stenredskaber paa Stedet. Jeg anstillede en Undersøgelse og fandt, at der paa et Areal af ca. $\frac{1}{2}$ Td. Land tilhørende Hans Kristensen sikkert havde været en Oldtidsboplads. Arealet var pløjet, men i 15 cm Dybde fandtes et Lag med et Utal af Flintflækker og Flintknolde, hvoraf Flækker var afhuggede, 3 tyknakkede Økser og nogle itubrudte, et Par Slibesten samt ildskørnede Sten og Askelag med Lersmuler, der kunde tyde paa, at der havde været Boplads i længere Tid. I en Grøft i faa Meters Afstand fandtes en lille Stensætning indeholdende en Grav med brændte Ben og Askelag.

Da det hele, som før nævnt, var pløjet og fuldstændig omrodet, blev der ikke ved denne Lejlighed gjort Indberetning til Nationalmusæet. Det mærkeligste ved Stedet var den store Mængde af Flintgenstande, hvoraf meget var itubrudt eller rettere i Stumper. Pladsen

havde uden Tvivl foruden at være Boplads ogsaa været en Værkstedsplads, hvor der boede Folk, der bedre end andre forstod den ædle og nyttige Kunst at danne de uundværlige Stenredskaber, men at lægge en Værkstedsplads paa en milevid Flade, som var meget fattig paa Flint, saa meget besynderligt ud.

Et Par Aar efter blev Aaen reguleret, og ud for Bopladsen fandtes her i Engen nede paa Sandbunden en svær Trækølle (Skaft og Hoved i et Stykke), en Aare, en Stenøkse og Rester af en Bærebør samt en Del Træstykker, der muligvis kunde have været af en Slags Tømmerflaade. Her kom Forklaringen paa, hvor Grindstedbopladsens Folk har faaet Flinten fra, de havde skaffer sig Forbindelse over Engstrækningen og Aaen og hentet den paa Bakkesiden i Ølgod, hvor der var Flint nok. Museumsinspektør Kjær, der en gang var her paa Egnen, beklagede, at Nationalmuseet ikke havde faaet Pladsen undersøgt inden Pløjningen. Formodningen om, at der havde været en Værksted eller Redskabsplads, fandt han ret sandsynlig, da man kendte saadanne Pladser andre Steder fra, dog ikke fra denne Egn. Jeg foreviste senere en Del af Genstandene for Konservator Rosenberg, der var i Ølgod i en anden Anledning, han var mig behjælpelig med at bestemme de Trægenstande, jeg var i Tvivl om. Fundet henførte han til den yngre Stenalder.

Blandt de forskellige Gravhøje, som desværre er bleven udgravede eller sløjfede i de sidste 20 Aar, skal nævnes en Høj paa August Hansens Ejendom i Forsomho, som uden Tvivl hørte til den østdanske Type. Højen blev sløjfet i 1932. Højens Fod var tæt besat med store Randsten, der vendte den flade Side udad, flere var over 1 m høje, og mærkelig nok stod disse Randsten i Højens Østside i en fuldstændig lige Linie

Nord—Syd. Højens Diameter var 17 m og med Hensyn til Højde var den ikke særlig anselig. Den var ogsaa en Del omrodet, saa det var tydeligt, at Gravrøvere i ældre Tid havde forsøgt at udgrave den. Tæt under Overfladen laa et Gravkammer sat af meterhøje Sten, der var omgivet af Paksten af forskellig Størrel-

Hjeddingvejen.

se. En stor Overligger, der maalte over $1\frac{1}{2}$ m paa længste Led, var bragt ud af sit Leje og laa med det ene Hjørne paa Gravens Bund, saa det syntes, at en af Bærestenene var fjernet. I Kammeret fandtes en sleben Stenøkse af ret almindelig Type samt et spydlignende Flintredskab.

Fotografier og Opmaalinger blev indsendt til Nationalmuseet, og Museumsinspektør Neergaard skrev,

at Graven var meget interessant, da de stensatte Kamre var meget sjældne her paa disse Egne. — Saavidt mig bekendt er denne Grav den eneste af Stengravfolkets Grave, der er paavist paa Ølgod Egnen. De store Sten blev paa en enkelt nær desværre hugget til Skærver.

De mest interessante Fund er dog gjort i Sognets vestlige Del. Under Tørvegravning i Aksel Jensens Mose i Vallind fandt Ejeren i 1929 i Tørvemudderet et Vognhjul, som var ret velbevaret. Hjulet, der var af Egetræ, havde Nav, Eger og Fælg. Fælgen der var meget tyk, ca. 10 cm med smal Slidbane, var forsynet med Ornamenten, saa Vognen næppe havde været en simpel Brugsvogn, dog bar Hjulet Præg af at være stærkt brugt. Egerne stak helt igennem Fælgen, og flere af Fælgstykkerne holdtes sammen af Træklodder, som var omhyggelig paasat med Trænegler. Disse Klodser maatte dog vist nærmest opfattes som Reparation. Hjulet havde ikke Beslag af nogen Art, saa der var stillet store Fordringer til Konstruktion og Træets Holdbarhed. Jeg skrev til Nationalmuseet om Fundet, og Konservator Rosenberg kom og undersøgte Mosen. Det var imidlertid vanskeligt, da der stod 1 m Vand i den. Der fandtes dog ved Eftersøgningen en Del forarbejdede Træstykker, en Kværnsten og en Del forkullet Træ, saa Konservator Rosenbergs mente, at der muligvis havde været en Boplads paa Stedet. Hjulet stammede fra den senere Oldtid og var et kærkomment Fund for Museet, da det kun havde et enkelt Hjul fra denne Tid foruden »Dejbjergvognen«. Mosen ligger i Nærheden af den ældgamle Vej fra Tarm gennem Forsom forbi Sausbjerg Høj, Vallundhøjene og Tinghøjene i Vestkær, maaske er der en naturlig Forbindelse med Fundet af

Vogndelev og den gamle Vej! — Tanken ligger nær.

Ogsaa angaaende Veje har vi i Ølgod gjort et sjældent og smukt Fund. I 1929 arbejdede Dræningsmester Johannes Nielsen, Krusbjerg, i Engdraget, der strækker sig gennem Sognets sydvestlige Del, Vestkær og Hjedding; ca. 300 m Nord for Gaarden Gammelgaard stødte Arbejderne paa Stenlag paa Engbunden. Jeg undersøgte Lagene saa godt, jeg formaaede sammen med Dræningsmesteren, og fandt, at der førte en stenlagt Vej tværs gennem Engen i Retningen Øst—Vest.

Vejen laa 1 m under Overfladen, og da der blev gravet et helt System af Dræningsgrøfter gennem den, kom den meget tydelig frem. Længden var ca. 125 m og Bredden 3,4 m, altsaa nærmest som en almindelig Markvej. I Vestsiden op mod Marken bredte Stenlaget sig ud til 6 $\frac{1}{2}$ m Bredde, og her var Jordlaget over den kun 65 cm. Stenlaget syntes lagt ret omhyggeligt, højest paa Midten, og Vejens Kanter var sat med større Sten. Ude i Engen var Laget paa ca. 40 cm Tykkelse, paa Landingen var der kun et Par enkelte Lag, men disse var til Gengæld lagt saa fast, som var det til Stenbro.

At Vejen var af stor Ælde fremgik af, at der i Mosejorden over Vejen var en Masse Birketræ, og det allermærkeligste var, at der paa Vejen i den opgravede Jord fandtes to Flintflækker, den ene laa midt paa Vejbanen, den anden fandtes først, da Grøfterne blev kastede til. Naturligvis blev Nationalmuseet underrettet, og Museumsinspektør Hugo Matthiessen kom til Stede inden Dræningsgrøfterne blev tilkastede. Vejen blev maalt og kortlagt, men Museumsinspektøren kunde ikke tidsbestemme den, da de enkelte forarbejdede Træstykker, der fandtes, var raat tilhuggede og

ikke kunde tidsfæstes. Efter Forholdene at dømme kunde Vejen være fra Middelalderen, men den kunde ogsaa være fra Tiden før Kristi Fødsel. Flintflækkerne turde han ikke dømme efter, da de kunde være tilført. Der var heller ikke mange Erfaringer at hente andre Steder fra, da der kun ganske enkelte Steder, saaledes ved Arresø paa Sjælland, var set et lignende Tilfælde. — Spørgsmaalet ligger saa aaben til Betragtning, er Gammelgaardvejen en Oldtidsvej, og havde man saadanne brolagte Vejstykker i denne Tid? I denne Forbindelse kan det maaske have sin Interesse at fortælle, at i Sommer var vi et lille Selskab paa 4 Personer, der var oppe at bese Oldtidsagrene i Thorsted Sogn paa Ulfborg Egnen, og der fandt vi op til Oldtidsagrene en lignende Vejbane paa Engbunden i ca. $\frac{1}{2}$ m Dybde, den var ikke nær saa udpræget og godt lavet som Gammelgaardvejen, men dog ganske tydelig paa det Stykke, hvor den blev gennemskåret ved et Par Grøfter. Jeg skrev til Professor Gudmund Hatt om det, og han lovede at ville undersøge denne Vej nærmere, saa maaske findes der endog en Løsning.

Som bekendt er det konstateret, at der til gamle Veje ofte knyttes visse Færdselssagn: hovedløse Heste, Søer, Høns o. lign. og Forfatteren Salomon Friisfelt har paapeget, at disse Færdselssagn ogsaa paa disse Egne følger de mange gamle Vejnet. Det laa derfor nær at undersøge, om der fandtes saadanne Sagn paa Gammelgaardegnen. Det gjorde der ikke, men derimod fandtes et Par Marknavne, der var af nogen Interesse. Et Stykke Jord indtil Vejen kaldtes Helmisstovt eller Helmisstøj (Hestetoft ell. Hestested), et andet Jordstykke omkring Vejen, Hoste (Horsted). Sidstnævnte Navn behøver ikke absolut at have noget med

Hest at gøre, da det kan have samme Betydning som f. Eks. Hoskød = sejg Jord. Derimod er Helmistöft ell. østed i Betydningen Hestetoft ikke sandsynlig paa dette Sted. Hesteholdet har ikke været stort nok til,

Tværsnit af Gammelgaardvejen.

at der blev Hestetofte. Udtrykket Helmis og Helmissted tyder paa, at man har ment, at alt ikke var, som det skulde være paa dette Sted, og det er muligt, at man her alligevel har Færdselssagnet om den hovedløse Hest.

Senere i Sommeren 1929 fandt vi i Ølgod Sogn længere mod Nord ud for Hjedding Gaarde et andet Vejstykke, betydelig længere og med bredere Vejbane. Vejen gik langs Engsiden igennem Mikkell Kristiansens og Ankjær Hansens Ejendomme og kunde føres op i Nærheden af K. Møller Kristensens Gaard, der paa Kortet benævnes »Ødegaard«. Udfør Mikkell Kristiansens Ejendom var Vejen ret uberørt og indeholdt flere Lag Sten. Vejen havde ingen Forbindelse med fornævnte Gammelgaardvej, og jeg antager, at den sikkert var meget yngre, den laa ogsaa kun et Spadestik under Overfladen. Jeg formoder, at Hjedding Gaarde har ligget ved denne Vej, hvad Udstykningskortene fra 1793 ogsaa synes at vise.

Hjedding er vel nok en af Sognets ældste Byer, hvad sning Navnet ogsaa kunde tyde paa. Hjedding Mose og Eng gemmer sikkert endnu mange interessante Levn. Ved Tørvegravning og Dræningsarbejder har ofte tilhuggede Træstykker vidnet om Fortidens Menneskers Færd. — I 1930 fandtes saaledes ud for K. Møller Kristensens Gaard nogle mærkelige skaal- lignende Genstande af Træ med svage Ornamentter. Skaalene, 25—35 cm i Diameter, var skaaret ud i eet Stykke, men op i Midten stod en kegleformet Spids som i en gammeldags Kageform. Nationalmuseet ønskede at faa Genstandene i Eje, og Direktør Mackeprang meddelte, at de stammede fra Middelalderen, lignende var funden ved Boringholm Voldsted ved Horsens, men hvad det var, kunde ikke afgøres.

Som Afslutning paa denne Omtale af Jordfund kan nævnes, at der for nylig blev opgravet en Døbefont paa Vallundgaards Mark Øst for Gaarden. Fonten, der opbevares paa Vallundgaard, er $\frac{1}{2}$ m høj og 80 cm i Diameter indvendig Maal. Der fandtes ikke no-

get Fodstykke, men Fonten var tildannet saaledes, at det ses, at der har været et saadant. Den laa ikke dybere i Jorden, end at Ploven kunde tage Kanten, og denne var da ogsaa noget medtaget. — Ligeledes fandtes i Sommer et Sten-Alterbord med Relikviegemme, dette var dog ikke Jordfund, da den 140 cm lange og 82 cm brede Sten tjener, og vel i Aarhundreder har tjent, som Trappesten i Lindbjerggaard. I Stenen var hugget et Hul 19×12 cm og i dets Bund igen et Hul 9×7 cm. Her har Helgenlevningen været gemt, formodentlig indsvøbt i Pergament med Silkebaand og indlagt i Blykapsel. Ølgod Kirkes Værnehelgen var St. Laurentius, der skal være brændt Aar 258, og det har nok været en lille jordisk Rest af ham, der har været opbevaret her. Kirkens Vievandskar mener jeg ogsaa at have funden, men skal ikke omtale det nærmere, da det ikke endnu er undersøgt af Sagkundskaben. Derimod er Alterbordet og Døbefonten undersøgt af Museumsinspektør Hugo Matthiesen, som ved saa mange Lejligheder har været behjælpelig med Klarlæggelse af Spørgsmaal vedrørende Egnens Historie.

Disse sidste Fund er jo maaske af mere lokalhistorisk Art, men noget mærkeligt er det, at den ældgamle Døbefont (den nuværende er fra 1450) er funden i Vallund, da man jo naturligt maa henhøre den til Ølgod Kirke. Nu er der en Folkeoverlevering, der siger, at der skal have været en Kirke i Haulund, og det ligger naturligvis nær at sætte Døbefonten i Forbindelse med denne Overlevering; jeg har dog ikke nogen stærk Tro paa Rigtigheden deraf. Der fortælles nemlig, hvad ikke er umuligt, at Tømmeret til Ølgod Kirke er hentet i Haulund, og jeg tænker mig, at Fortællingen om Haulund Kirke er en Forvansk-

ning af dette Forhold. — Den gamle Døbefond har rimeligvis haft sin Plads ud for den nuværende Indgangsdør overfor den tilmurede Dør i Kirkens Nordside. At Alterbordet og andet af Kirkens Inventar kan være kommet til Lindbjerggaard er naturligt nok, da Kirken ejedes af Ejeren paa Lindbjerggaard allerede 1688.

Navnet Varde.

Cand. mag. Niels Cl. Hansen.

For at finde en Forklaring paa et Stednavn maa man gaa ud fra de tidligst forekommende Eksempler paa Navnet og samtidig søge at forestille sig, hvad der har været særprægende for vedkommende Sted paa den Tid, Navnet tænkes dannet.

For Vardes Vedkommende er de ældste skriftlige Vidnesbyrd fra ca. 1182 — omkring det Aar blev Vederloven nedskrevet i en dansk og en latinsk Tekst; den latinske Tekst har *Warwath*, den danske har i nogle Afskrifter *warwik*, i andre *wartwik*.

Hvad var det karakteristiske for Varde i og forud for det 12. Aarhundrede?

I »*Fra Ribe Amt*« 1923 har Professor Lundbye skrevet en meget tankevækkende Artikel om Vejenes Udvikling i Varde Syssel og deres Betydning for Bebyggelsernes Vækst.

Paa det udmærkede Kort i Kælderen paa Varde Museum, hvor Gravhøjene er betegnet med Knappe-naale, er der paa den mest anskuelige Maade fremkommet tydelige Linier af Gravhøje, der viser de gamle Veje. Det ses her, at Vejen fra Ringkøbing til Varde og derfra dels til Ribe, dels til Hjerting, er en ældgammel Færdselsaare. Vejen fra Ribe gør en Drejning mod Vest, lige før den kommer til Aaen. Hvorfor har Vejen gjort denne Drejning?

Svaret maa blive: fordi Aaen har været lettest at passere paa dette Sted — der har været et Vad. Østligere og vestligere er der brede Engdrag, som er for bløde at ride og at køre over. Ved Varde gaar det faste Land langt ud mod Aaen fra begge Sider (*Danmarks geologiske Undersøgelse 1. Række 14 Side 79*).

Lignende Naturforhold er der 9 km og 14 km østligere; begge Steder er der fra gammel Tid (maaske befæstet) Bebyggelse: Karlsgaarde og Nørholm. I Varde er der Vardehus. Beboerne her har behersket og beskyttet Overfarten. Vigtigst var Varde, og der blev Overfarten beskyttet af Kongens egen Bryde.

Under Kong Niels nævnes en Mand ved Navn Ebbe, som vi maa formode var Kongens Bryde og i Embeds Medfør som Vidne har underskrevet det Brev, hvorved Kongen skænkede en Sjettedel af Fiskeriindtægterne i Lønborg til St. Knuds Kirke og Kloster i Odense. Lønborg hørte ifølge Valdemars Jordebog under Vardesyssel; der var et vigtigt Fiskeri, og helt op til det 19. Aarhundrede eksisterede der en Laksegaard; Kirken her var netop blandt de faa, der var viet til St. Knud. Det omtalte Brev er udateret; i Thorkelins Diplomatarium ansættes det til ca. 1107.

Det synes, som om Ebbe og hans Søn Eskil ikke helt har villet respektere de Odense gejstliges Ret, i alt Fald maa Erik Lam true dem dertil i et Brev, der ogsaa er udateret (*Erslevs Diplomatarium U. 7*); men en Genpart er omhyggeligt opbevaret i Odense, i hvis Kloster Erik Lam tilbragte sine sidste Aar efter at have nedlagt Kronen.

Eskil, Ebbes Søn, Bryde af *Warwath (warwik)*, opholdt sig nogen Tid hos Kong Niels i Burg, vistnok Kongens vigtigste Borg, i Odense, (herom henvises til en Artikel, der fremkommer i *Acta Philolo-*

gica Scandinavica); i Vide Stallers Hus blev han angrebet med Vaaben af en anden af Kongens Mænd; dette var imod Vederloven, og den angribende skulde efter Lovens Bestemmelser være jaget af Gaarde og dømt fredløs, men Sagen afgjordes dog ved en Bøde.

Warwath staar der i den latinske Tekst, som er skrevet af Jyden Svend Aggesen. Endelsen *-wath* maa ud fra de ovenfor anførte Betragtninger om Vejene antages som et fuldgyldigt Bevis paa, at Svend Aggesen kendte Stedet som et Vad.

I den danske Tekst staar der *warwik*, i nogle Afskrifter *wartwik*. Den lærde Langebek, der udgav Vederloven med udmærkede Noter, vaklede her: »Enten er det en Skrivefejl« (men det vilde i alt Fald være en mærkelig Skrivefejl for *Warwath*) »eller ogsaa tænkes hermed paa Havbugten«, skrev han. Hans sidste Formodning er rigtig og støttes ved det i »*Fra Ribe Amt*« 1910 Side 93 af Overlærer J. Olsen anførte Citat fra Jørgen Pallesen, der 1638 skriver om Vardes Navn: »*Waare*, forstum *Waarewig* — kaldet *Waarvig* forme delst Vardeaa«.

Det maa altsaa opfattes saaledes, at Byen i gammel Tid havde to Benævnelser. Beboerne paa Eggen og de vejfarende karakteriserede Stedet som et »Vad«, og som saadan kendte Svend Aggesen det. De søfarende — og Varde havde jo den Gang en ret udstrakt Søhandel — karakteriserede Stedet som en »Vig«. Det er interessant, at Skriveren af den danske Tekst af Vederloven, som har skaansk Sprogpræg, kender Byen under den sidste Betegnelse, hvad enten han selv har været der paa Skib eller har Navnet fra de søfarende Folk i Østdanmark.

Det maa hertil dog bemærkes, at »Vig« i visse vestjyske Stednavne har en videre Betydning end paa

Rigsdansk; thi der behøver ikke at være Vand i en »Vig« eller nogensinde at have været det — se Regnar Knudsens Artikel i *Studier tilegnede Professor Dahlerup*, Side 201.

Lignende Dobbeltnavne for en Bebyggelse var ikke ualmindelige i gammel Tid, inden Centraladministrationen fik fastslaaet eet Navn til sikkert Kendetegn — som f. Eks. Hedeby + Slesvig.

Et halvt Aarhundrede efter finder vi i Valdemars Jordebog Vardesyssel stavet *Warwithsysæl*, og senere i Tiden staves Navnet efterhaanden *Warwith*, *Wareth*, *Ward*, indtil det endelig staves *Varde*. Afskriftsformen *Wartwik* med t er muligvis paavirket af *Ward*, *Wareth*.

Hele denne Række af Navne kan forklares som en lydlig Udvikling af *Warwath*, som vi har set passer fuldkommen til de historiske og geografiske Forhold. I en saadan Slutstilling er *-wath* udsat for efterhaanden at tabe Tryk, hvorved Udtalen bliver mere og mere udistinkt, saa det udtales i Retning af *-wæth*, *-weth*, og naar vi senere træffer Navnet stavet og opfattet som *-with*, som betyder Skov, er denne Ændring i Opfattelsen af Navnet at forklare som Følgen af en korrekt lydlig Udvikling.

Denne Udvikling, med Svækkelse af sidste Del af Navnet, gaar videre gennem Formerne *Wareth* og *Ward*, saa sidste Stavelse helt forsvinder. Men Ordet beholder sin gamle Tostavelsestone, hvad der fører til Normalisering efter Rigssprogets Principper i Formen *Varde*, hvor *-e* antyder Tostavelsestonen, ligesom Dialektens »hør« og »græd« svarer til *høre* og *græde*.

Saaframt *Warwith* havde været den ældst kendte Form, havde vi kun kunnet forklare Navnet som et Naturnavn, som Betegnelse for Skov.

Warwath derimod er et Vidnesbyrd om Menneskenes Færden, et Kulturnavn ganske svarende til Søsterbyen Vejle, der ogsaa er vokset op om et Vadedsted paa en gammel Kulturrute. Ligesom Vejle har Varde fra gammel Tid ikke været Vejens Endepunkt, men en Station paa Vejen.

Omtrent samtidig med Valdemars Jordebog omtaler Snorre Sturleson i *Knytlingasaga* Kap. 18. Byen »à *Vörva*«, som man har formodet var Varde, saaledes allerede Langebek — se forøvrigt Overlærer J. Olsen i »*Fra Ribe Amt*« 1910.

Denne Formodning kan ikke bekræftes, men den synes ikke urimelig, saa meget mere som Navnet maa tænkes at have lydt saaledes i norske Øren, der ikke let opfatter den bløde danske Udtale af *-th*, naar Forsudsætningerne og Lokalkendskabet ikke er til Stede til at opfatte Endelsen som »*Vad*«. Endelsen *-va* har Snorre sikkert ment var en Bøjningsform af et Ord paa *-vi*, hvad der ses af, at han stadig har sat Præpositionen *à* foran. En saadan foransat Præposition var almindelig ved norske Navne, hvorimod den i Danmark kun kendes i større Udstrækning fra øst-danske Omraader, spec. Bornholm. Med Hensyn til Varde kender vi ikke saadan en Forbindelse.

Hvor tvivlsomt det end maa være, om Snorres »à *Vörva*« med Sikkerhed kan fæstnes til Varde, kan man ikke undlade at tage i Betragtning, at et andet Navn i samme Forbindelse muligvis kan stedfæstes til Egnen.

Der fortælles om, hvorledes Skibene sejlede ind til Byen, som hedder »à *Vörva*«; Beboerne flygtede, forfulgt af Skibsfolkene, der først vendte om ved Aftens-tid; de kom da over en Aa et Sted, der hed »*Skjotansvad*« (eller »*Vöpnavad*«, tilføjer Snorre med sin

egen Fortolkning af Navnet), og her kom en Træl frem af Skoven, skød med en Høtyv ind i Flokken og ramte Anføreren.

Snorre sætter tydeligvis »Skjotansvad« i Forbindelse med »skyde«, og her har man vist Lov til at formode, at Snorres Hjemmelsmand kan have tænkt paa *Skjødshøl*, med Vadestedet Dybvad. Forfølgelsen kan i saa Fald være foretaget op ad den gamle Vej mod Nord og derfra 5 km i Vest, halvvejs i Lunde.

Første Del af Vardes Navn er et i Stednavne særdeles almindeligt Ord. Det betyder oprindelig udyrket, sandet Jord og er kendt som Efterled i det sjællandske *-ovre* (Smørunovre) og i jysk *-ore*. Som usammenhængende Stednavn bliver *Ore* i vestjysk til *uer*, ligesom *Kone* udtales *Kuen*: saaledes *Uhre* ved Grindsted, *Ure* ved Tistrup. Som alm. Navneord haves det i Formen *Ovre* (Feilberg II 776).

Naar det staar som Forled i en Sætningsdel, indtræder en Lydændring som Følge af de andre Trykforhold. Ligesom *Konegilde* udtales *Kwaannegild*, *Onsdag Waansde*, bliver *Orevad* til *Waarvad*, hvad der stemmer med Snorres »*Vörva*«; ogsaa Svend Agsesens *Warwath* kan betegne en Udtale i Retning af »aa«. Ordet *Ore* kommer af et gammelt *wara, og der er en Mulighed for, at første Del af »*Varde*« aldrig behøver at have gennemgaaet Formen »*Ore*«, men kan gaa direkte tilbage til den oprindelige Form, bevaret netop gennem sin Stilling som Førsteled.

I alle Tilfælde er Forleddets Betydning »en udyrket, sandet eller gruset Strækning«, og det er samme Ord, vi har i »*Overdrev*«, der betegnede de Jorder, der laa udyrket hen ved Udkanten af Landsbyagrene og som ikke dyrkedes, fordi Jorden var for sandet eller stenet.

»Ovre« er den almindelige geologiske Betegnelse for en flad Sandvold – f. Eks. mellem Marsken og Havet (*Danmarks geologiske Undersøgelser 2. Række 27 Side 46 om Ribeejnen*). Langs Varde Aa fra Ansager til forbi Varde findes nærmest Aaløbet, mellem Aaen og Engen, flade, smalle Volde, der bestaar af Sand, enkelte Steder grusblandet. Disse naturlige Dæmninger er paa Grund af deres Beskaffenhed næsten altid passable selv paa fugtige Aarstider, hvor den øvrige Del af Aadalen staar under Vand (*Danmarks geologiske Undersøgelser 1. Række 14 Side 89* – paa det vedføjede Kort fremhæves det, at Aaløbet er smalt til Vardevejen, men Vest derfor bredt).

Disse Ovrer langs Aaen har i Forbindelse med Holme gjort Stedet til et fortrinligt Vadested. Dette skylder Varde sin Tilblivelse; dertil er saa kommet Skibsfarten.

Hvor laa Vardehus?

En historisk—topografisk Undersøgelse.

Af

cand. mag. *Carl Lindberg Nielsen*, Varde.

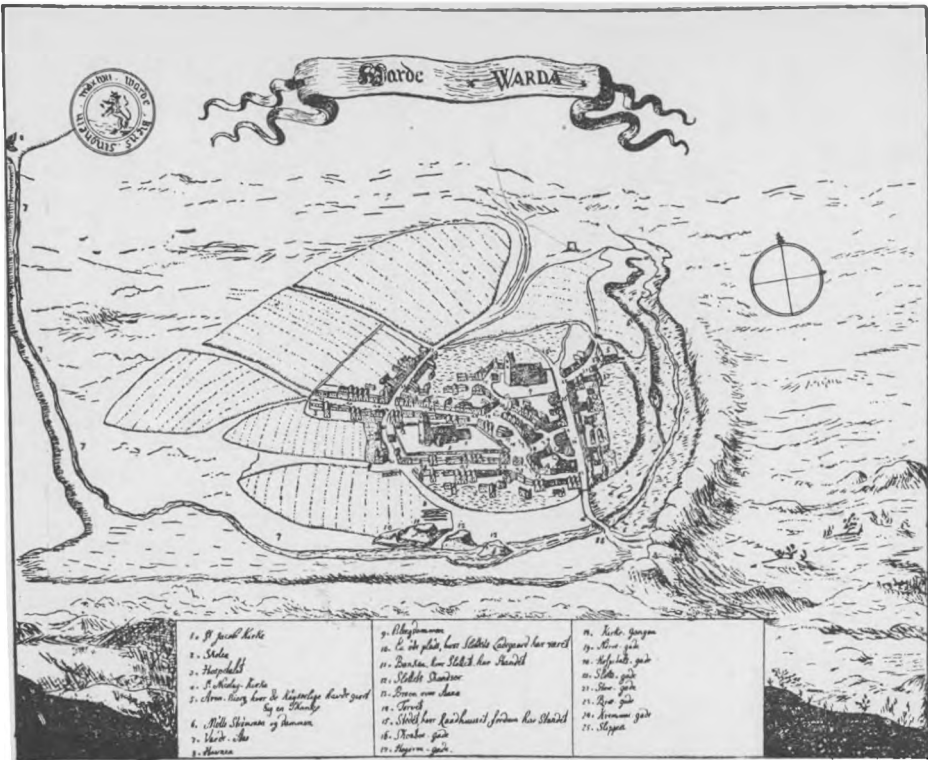
Blandt Kobberstikkene til *Resens* utrykte »*Danske Atlas*« findes hosstaaende Billede af *Varde* i Fugleperspektiv fra ca. 1670, det ældste Prospekt af Byen, der eksisterer.

Det er interessant at sammenligne dette gamle naive Billede med et nøjagtigt Kort fra nyere Tid, f. Eks. det, der findes i Traps »*Danmark*« 5. Bind 2. Udgave (1879) fra sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede. Paa sidstnævnte Tidspunkt har Byen endnu ikke sprængt sine gamle Rammer. Den indtager samme Fladerum som 200 Aar før. En Sammenligning viser, at Gaderne har gaaet i samme Retning 1670 og 1870, kun synes Vestergade og dens Forlængelse Hospitalsgade ¹⁾ hos Resen at have faaet en altfor vestlig Retning, mens den skulde have gaaet mere mod Nord. Det er egentlig den eneste Indvending, man kan gøre mod Resens Kort, og det maa derfor siges at give et godt Indtryk af det gamle Varde.

Men har Tegneren magtet den vanskelige Opgave at give en i det store og hele rigtig Plan over Byens

---

1) De to Gader kaldes 1670: Storegade og Hospitalsgade, 1870: Vestergade og Hospitalsgade, 1935 med eet Navn: Vestergade.

Varde ca. 1670 efter Resens Atlas.

Gader, hvor det er vanskeligt at faa Overblik, er der god Grund til at tro, at hans Plan over *Slotsbankerne* ved Aaen, hvor der var fri Udsigt, ogsaa er rigtig.

Banken, der er mærket 11, forestiller »Banken, hvor Slottet har standet«. Vest herfor ses »en øde Plads [mrkt. 10], hvor Slottets Ladegaard har været«, og Øst for 2 Banker mærket 12, »Slottets Skanser«.

Den østligste Banke er aabenbart den, der endnu ligger ved Aaen og kaldes Lastebanken¹⁾. Den nu forsvundne Banke overfor har, som Matrikelskortet fra 1844 viser, ganske rigtigt ligget lidt Nordvest for den første. Hosstaaende Udstykningskort fra 1787²⁾ viser det samme.

Denne nordlige »Skanse«s Beliggenhed lader sig endnu nøje paavise. Den blev gennemgravet 1856–57, hvorved Aaen paa dette Sted fik sit nuværende lige Løb, og det tidligere Hovedløb mellem de to »Skanser« blev en »blind« Arm, den saakaldte »gamle Aa«. Imellem det nuværende Aaløb og den gamle Aa findes der en Halvø, der ligger temmelig højt – det er en Rest af den gamle Banke.

Voldgraven uden om den nordlige »Skanse« har efter Resens Kort dannet en ret Vinkel med »Bleegdammen« (Nr. 9). Denne samme rette Vinkel mellem Voldgrav og »Bleg Have« finder man paa Udstykningskortet fra 1787. Lige Vest for denne rette Vinkel og Sydvest for »Bleegdammen« har Resen »Banken, hvor Slottet har standet«. Vest for den samme rette Vinkel, der for øvrigt kan paavises i Terrænet den Dag i Dag, og Sydvest for »Bleg Have«n findes

1) Lastebanke = Laksebanke = Laksegaardsbanke. Paa Udstykningskortet findes afsat en Laksegaard mellem de to »Skanser«.

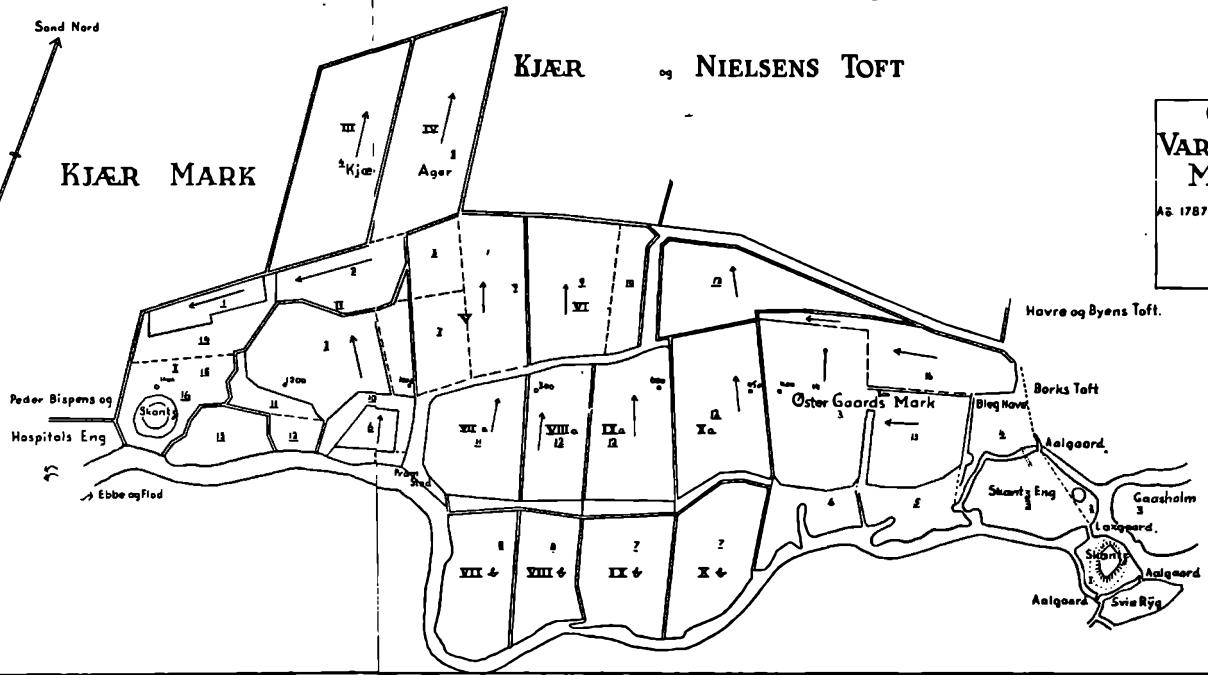
2) »Bilag til Rentekammerets Landvæsenskontoers Journal 2. B. Nr. 339. Aar 1787.

Sand Nord

KJÆR MARK

KJÆR og NIELSENS TOFT

CARTE
 over
**VARDEGAARDS
 MARK**
 Afs 1787 opmaalt og i Parceler
 udføgt af
 D. Wessenberg
 Kongl. Inspektør

Peder Bispens og Hospitals Eng

Havre og Byens Toft.

Borke Toft

Oster Gaards Mark

Bleg Høve

Aalgaard.

Skantz Eng

Gaasholm

Laggaard.

Aalgaard

Svæ Røg

Ebbe og Flod

paa Kortet fra 1787 Øster Gaards Mark, der er det højtliggende Jordstykke, som nu gerne kaldes Højmarkerne og er optaget af Kolonihaver. Det maa være her, Resen har ment, Slottet har staaet.

Vest herfor har, stadig efter Resen, Ladegaarden haft sin Plads. En Fure i Terrænet i Retningen Syd-Nord ca. 25 Meter fra Højmarkernes Østkant angiver maaske Grænsen mellem Ladegaarden og den Banke, hvor efter Resen »Slottet har standet«. En lignende Fure i Retningen Øst-Vest betegner muligvis Nordgrænsen for Banken Nr. 11.

At der har ligget 4 Banker ved Varde Aa, og at deres gensidige Beliggenhed har været, som Resens Kort viser, lader sig ikke betvivle. For øvrigt kan deres Plads som anført paavises ret nøje den Dag i Dag. Dog er det ikke helt klart, hvor Skellet mellem Bankerne 10 og 11 har været. Noget helt andet er, om de virkelig i sin Tid er blevet anvendt paa den Maade, som Resen angiver.

Vardehus blev ødelagt ¹⁾ under en Bondeopstand 2. April 1439 ²⁾ og rejstes, saa vidt vides, ikke igen. Omtrent indtil denne Tid havde Vardehus været Sædet for den kongelige Lensmand over Varde Syssel. Men efter den Tid kom Lenet kun til at bestaa af Varde og Vester Herred. Lensmanden eller hans Foged har formodentlig boet paa Ladegaarden til Vardehus.

1) Slottets Ødelæggelse kendes kun fra „en fornemme borgers bog her udi byen“, der refereres i Præsten Jørgen Pallesen Jernes Indberetning til Ole Worm 1638 („Danske Samlinger“ 2. Række 4. Bind Side 92 f.) og citeres i en Indberetning fra Pastor W. Fabricius 1754 („Fra Ribe Amt“ 1914 Side 652 Fodnoten). Af Citatet ses det, at der i den omtalte fornemme Borgers Bog staaar, at Slottet blev ødelagt, ikke at det blev brændt, som det ofte fremstilles. Det sidste er kun Jørgen Pallesen Jernes Fortolkning af Bogens Ord — maaske en rigtig Fortolkning.

2) „Fra Ribe Amt“ 1930 Side 543—47.

Men efter 1511 ophørte Ladegaarden i alt Fald at være Lensmandens Sæde, idet to adelige Damer efter hinanden havde Livsbrev paa Ladegaardsmarken¹⁾, men ikke paa Vester Herred, nemlig først Fru *Anna Rosenkrans* (begravet i Varde 1535), Enke efter Lensmanden Hr. Niels Gundesen Lange til Lydumbaard († 1511), og derefter deres Datter *Karen Lange*, gift med Kjeld Juel til Astrup (begravet i Varde 1536). Efter hendes Død mellem 1553 og 1556 kom Sønnen *Iver Juel* i Besiddelse af Ladegaardsmarken, som han erhvervede som Ejendom 1556²⁾.

I Begyndelsen af det 17. Aarhundrede var Iver Juels Datter Fru *Maren Juel* († 1624), Enke efter Erik Rosenkrans til Langtind, Ejer af Ladegaardsmarken og opholdt sig undertiden paa Ladegaarden³⁾. Det hedder i 1617, at Fru Maren Juels Gaard i Varde er bygfældig⁴⁾, saa den Gang har Ladegaarden altsaa staaet endnu. 50—60 Aar senere, da Resens Kort blev tegnet, er der kun »en øde Plads, hvor Slottets Ladegaard har været«. I Mellemtiden er altsaa Ladegaarden forsvundet, hvornaar kan ikke siges med Sikkerhed; man har Lov at gætte paa 1627, da Wallensteins Soldater hjemsøgte Egnen. Men man har dog sikkert et halvt Aarhundrede senere kunnet huske, hvor Ladegaarden laa, saa *Resens Korttegners har nok Ret, naar han anbringer Ladegaarden vestligst*. Der, hvor man synes at maatte søge Banken Nr. 10, har for øvrigt Byraadsmedlem, Vejmand Schønemann i en Have bortgravet et helt Vognmandslæs Munkesten.

Ifølge Resen har Slottet ligget paa Banken Nr. 11,

-
- 1) Ogsaa kaldet Kongsgaardsmarken eller Gaardsmarken.
  - 2) „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ 2. Række 2. Bind Side 345—47.
  - 3) „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ 2. Række 2. Bind Side 348—49.
  - 4) „Kancelliets Brevbøger“ 1617 28. Januar.

der nu er optaget af Kolonihaver. Der er imidlertid noget, der taler derimod. De Fjender, Borgen skulde være et Forsvar imod, maa vel antages at være kommet fra Vest op ad Aæn. Man kan da ikke tænke sig andet, end at de saakaldte »Skanser« har ligget forrest og Slottet bagved, altsaa længst mod Øst. En saadan Tankegang har Universitetsbibliothekets Overbibliothekar *P. G. Thorsen* (1811–83) været inde paa.

Thorsen, der var født i Varde, havde paatænkt at skrive Vardes Historie; men det blev som saa meget af det, Thorsen havde med at gøre, ikke til stort andet end Tanken. En Del Bidrag til Byens Historie fik han dog samlet, og de opbevares nu paa Universitetsbibliotheket¹⁾.

Thorsen vilde søge Slottets Plads paa Gaasholmen, der ses paa Udstykningskortet. I en Optegnelsesbog fra sin Studentertid²⁾ skriver han³⁾, at han selv har »taget Situationen i Øjesyn d. 1. Avg. 1834. — Slottet har ligget mellem de to nu stående Skanser og Broen på en tredie Banke, der lå omtrent midt for Skanserne og først for nylig er borttaget (omtr. 1817–20). Da den bortryddedes, skal den have været omtrent 1 Par Alen mindre end den mindste af de to nuværende Banker⁴⁾; Sten, Bjælker osv skulle ved denne Lejlighed slet ikke være forefundne; Jorden brugtes til at opfylde et Stykke af en Arm af Aæn, der gik der omkring og var 15 Alen dyb. Uden at have mindste Vejvisning af Historien ledes Opmærksomheden uvilkårlig hen til dette det vigtigste Punkt i Vardes nær-

1) Additamenta 617a in 4° (om Byens Historie) og Additamenta 620 in 4° (om Pastor C. C. Brorson i Varde, jfr. „Fra Ribe Amt“ 1934 Side 499–514).

2) Additamenta 617a in 4°.

3) Side 44–45.

4) D. v. s. den nordligste Skanse, som sløjfedes 1856–57.

meste Omegn, og får Man mindste Nys af Tradisio-
nen og betragter Sitasjonen, bliver Man strags vis
på, at Slottet der har stået. Det har i sin Velmagt i
hin Tid været en stærk Fæstning, hvilket især er be-
virket ved de mange Grene af Åen, der ere frem-
bragte ved Kunst. De to Skanser ligge hver på sin
Bred af Åen, men omkring hver af dem er gravet og
slyngtet en Arm af Åen, så at de endnu ligge på
to små Øer. Den egtl. Slotsbanke, som har været lige
tor Åen, har i det mindste — hvis det ikke endnu er
Tilfælde — ligeledes ligget på en ved Kunst frem-
bragt Ø, der har havt en trekantet Form. Slotsbanken
er nu som sagt rent udjævnet, dog er Pladsen endnu
kjendelig. Gåsholm kaldes det lille Stykke Eng, som
ved dette Foretagende er bleven en Smule forstørret.
Lidt til højre for Banken ses også på Åbredden et
ophøjet Sted, der kaldes Svineryg og endnu bærer
synlige Spor af at have været i sin Tid bebyggt. Slots-
ladegården har uden al Tvivl der stået. — — — Hele
denne Formodning om Slottets Beliggenhed osv. be-
kræftes på det herligste ved Grundtegningen af Varde
iblandt Kobberne til Resens Atlas, hvor de to Skan-
ser ansættes, ligeledes den egtl. Slotsbanke og Pladsen
for Ladegården, — noget, der meget har fornøjet mig.«

Til Thorsens Beretning maa bemærkes:

At der har ligget en Banke paa Gaasholmen, er
sikkert rigtigt. Paa Varde Borgmesterkontor findes der
2 Kopier af Matrikelskortet over Varde Købstads
nordre Marks vestre Del og Kongsgaardsmarken, den
ene fra 1844, den anden fra 1884. Paa det ældste Kort
findes Banken paa den trekantede Gaasholm ikke af-
sat, derimod ser man den paa Kortet fra 1884. Naar
Banken ikke findes paa det ældre Kort fra 1844, maa
det vel skyldes en Forglemmelse. At den ikke er af-

sat paa Udstykningskortet fra 1787, har sin naturlige Forklaring deri, at dette kun skulde være et Kort over Gaardsmarken, hvortil Gaasholmen ikke hørte. Bankens Eksistens lader sig altsaa vanskeligt benægte; men paa den anden Side er der ikke, som man kunde have ventet det, Spor af den tilbage. At Banken er blevet brugt til at opfylde en Gren af Aaen omkring Gaasholmen, skal nok passe, idet Aaløbet Sydvest og Syd om Gaasholmen paa Matrikelskortet fra 1844 er meget smallere end paa Udstykningskortet fra 1787.

I andre Henseender er Thorsens Fremstilling mindre troværdig:

1) At der nogen Sinde skulde have ligget en Bygning paa Svineryggen, synes lidet troligt i Betragtning af, hvor blød og sumpet Engen er her. Der er i alt Fald *nu* intet Spor af, at Svineryggen skulde have været bebygget. Og som ovenfor paavist har Ladegaarden ikke ligget der.

2) Man bliver betænkelig ved at søge Slotsbanken paa Gaasholmen, naar man ved, at denne i alt Fald i 1786 ikke hørte med til Kongsgaardsmarken, selv om den havde samme Ejer.

3) Det er ikke let at se, hvordan Thorsen har kunnet faa sin Fremstilling til at rime sammen med Resens Tegning. Der er overhovedet ingen Lighed. Resen (og Pontoppidans »Danske Atlas«) kender ikke Banken paa Gaasholmen. Resen lægger ikke Slotsbanken østligst, men tværtimod Vest for de to saakaldte Skanser.

Man kunde tro, at Thorsen forvekslede Bortrydningen af Banken paa Gaasholmen med Bortgravningen af en anden Banke.

Raadstuearkivar Dr. O. Nielsen har i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« 2. Række 2. Bind

Side 341–43 fremdraget et Brev fra 1808 fra Krigsraad *Landrup* i Varde til Komiteen for Oldsager. *Landrup* fortæller her, hvordan han 1788–89¹⁾ lod en stor Banke sløjfe paa sin Jord ved Aaen Vest for Varde, og hvorledes han ved den Lejlighed fandt en mærkelig Bygning af Egetræ 8–9 Alen under Bankens Overflade, en Bygning, hvis Anvendelse ingen hidtil har kunnet forklare tilfredsstillende. O. Nielsen gaar ud fra, at den Banke, *Landrup* omtaler, har været Banken Nr. 11 paa Resens Kort (»Banken, hvor Slottet har standet«), og mener, at »Pladsen må nu være det høje Jordsimon op til Engen«, altsaa det, der paa Udstykningskortet kaldes Øster Gaards Mark, og som nu er optaget af Kolonihaver. *O. Nielsens Antagelse er imidlertid fejlagtig*. Havde han kendt Udstykningskortet og Udstykningsdokumenterne, vilde han deraf have set, at *Landrups Jord laa vestligst, paa den anden Side af Pramstedet* (Kalkovnen), hvor da ogsaa Udstykningskortet viser en Banke²⁾. Det er den, *Landrup* er gaaet i Gang med at jævne allerede Aaret efter, at han har købt et Stykke af Gaardsmarken. Den Dag i Dag findes der i den lave Eng tydelige Spor af Banken og Gravene, der har gaaet udenom.

Man kunde tro, Thorsen forvekslede denne Bankes Borttrydning og Bortgravningen af Banken paa Gaasholmen. Det er imidlertid ikke Tilfældet. Thorsen kender godt Banken ved Kalkovnen og ved, at der der blev fundet et helt lille Hus under Jorden, medens han udtrykkelig gør opmærksom paa, at der

1) I O. Nielsens Aftryk af Brevet staar der ved en beklagelig Fejl 1777 og 1789, en Fejl, som gaar igen i „Fra Ribe Amt“ 1910 Side 106–107.

2) Ifølge Udstykningsdokumenterne købte Købmand *Landrup* ved Auktion 26. September 1787 Parcellerne 1 og 2 for 820 Rdlr. (Additamenta 617a in 4° paa Universitetsbibliotheket).

i Banken paa Gaasholmen hverken blev fundet Sten eller Bjælker. En Forveksling er altsaa udelukket. —

Resultatet af denne Undersøgelse bliver da:

1) *Der har været 4¹) Banker ved Varde Aa, som Resens Kort viser. Deres Plads lader sig endnu paa-
vise.*

2) *Ladegaarden har ligget vestligst.*

3) *Det 1439 ødelagte Vardehus synes ikke at have
kunnet ligge paa Banke Nr. 11.*

4) *Den af Landrup sløjfede Banke har ligget i
Engen Vest for Pramstedet (Kalkovnen).*

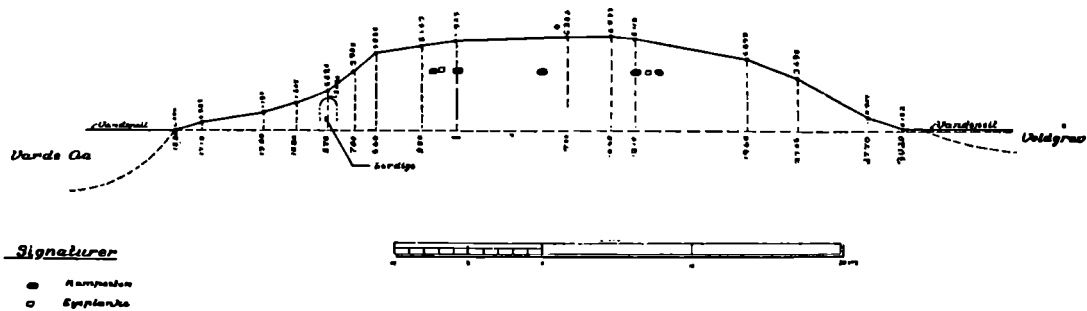
For om muligt at skaffe Klarhed over disse indviklede Forhold blev der i August 1935 foretaget en *Udgravning af den sydligste af Resens »Skanser«, den saakaldte Lastebanke.* Varde Kommune ydede hertil et Bidrag paa 120 Kr., og »Historisk Samfund for Ribe Amt« gav yderligere 60 Kr. Der blev først gravet fra den 5. til den 7. August incl. Derefter laa Arbejdet stille nogle Dage, til Nationalmuseets Udsending kunde komme til Stede, og Undersøgelserne afsluttedes saa under Ledelse af Museumsinspektør *Hugo Matthiessen* den 13. og 14. August, hvorefter alt blev tildækket som tidligere.

Lastebanken er 6¹/₄ Meter høj og af oval Form. Sin største Udstrækning har den i Retningen Sydøst—Nordvest, hvor den noget uregelmæssige og ujævne Overflade maaler ca. en Snes Meter i Længden. Noget smallere er den i Retningen Sydvest—Nordøst. Bankens Maal ses i øvrigt af hosstaaende Snit lagt i Retningen Sydøst—Nordvest.

Formodentlig har Banken engang gaaet helt ud til

---

1) 5, hvis man regner Banken paa Gaasholmen med, 6, hvis man tillige tager Banken ved Kalkovnen med.

Profil af Lastebanken ved Varde.

Voldgraven paa alle Sider, og den har i saa Fald været cirkelrund og noget større, end den er nu. At det forholder sig saaledes, bestyrkes ved den Omstændighed, at Banken gaar brat ned til Voldgraven mod Nordøst, mens Hældningen paa de andre Sider er mindre stejl. Navnlig skraaner Banken temmelig jævnt ned mod Sydvest, hvor der er en flad Strækning mellem Bankens Fod og Voldgraven, og man maa vist derfor antage, at der her er bortgravet noget af Banken. Og i alt Fald vides det, at der for omtrent 35—40 Aar siden blev taget et Stykke af Nordvestsiden.

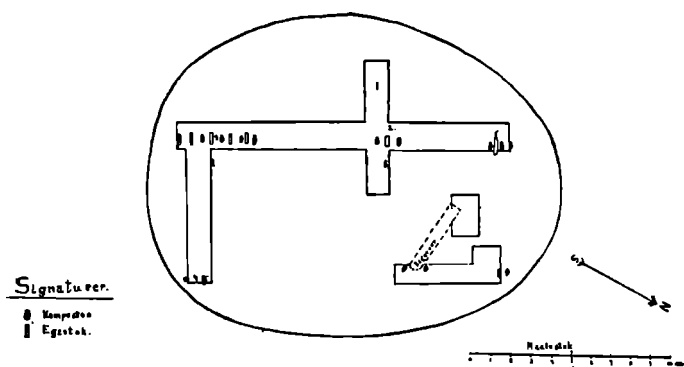
Et lodret Snit viste, at Banken er anlagt paa en lille Holm af Klæg. Over Klægen fandtes et Lag Al, hvoraf man kan slutte, at Holmen har været lyngklædt. Selve Banken er indtil 4 Meters Højde bygget op af Lyngtørv. Mos, der fandtes mellem Lyngrisene, var lige saa grønt og frisk som den Dag, det blev lagt ned for Hundreder af Aar siden. For at beskytte Banken mod Udvaskning ved Højvande og Stormflod er der rundt om hele Bankens Fod lagt en Vold af Ler. Og oven paa Hedetørvene er der fyldt op med Muld og Sand.

Under Gravningen fandtes en Mængde Munkesten, Fundamentet til en Bygning, Knogler af Dyr, Trækul, Stenkul, Redskaber af Jern, Ben, Bronze og Malm, Potteskaar og Mønter.

De fleste *Munkesten* var røde, enkelte gule. De fandtes i 3 Størrelser:

$$\begin{aligned} &\text{ca. } 29 \times 13\frac{1}{2} \times 8 \quad \text{cm,} \\ &\text{ca. } 28 \times 13 \quad \times 7\frac{1}{2} \quad \text{cm} \\ &\text{og ca. } 27 \times 12\frac{1}{2} \times 7 \quad \text{cm} \end{aligned}$$

Desuden fandtes nogle enkelte smaa Teglsten af Størrelsen $21 \times 10 \times 4\frac{1}{2}$ cm ved en Bagerovn, der omtales nærmere nedenfor. Den Bygning, Munkeste-

Plan over Udgravningerne i Lastebanken ved Varde 1935.

1. Kam.	4. Fundamentsten ude af Leje.
2. Stenbrolægning.	5. Spydspids.
3. Mønter.	6. Jernbøsning med Spiger og Stabel.

nene stammede fra, havde været muret i Skælkalk, og da der ingen Tagsten fandtes, har den formodentlig været straaakt.

Ca. $\frac{3}{4}$ Meter under Overfladen, omtrent midt i Banken, fandtes en *Stenbrolægning* og noget dybere, umiddelbart oven paa Hedetørvene, *Fundamentet til en Bygning*. Da Stenbroen laa uden for Bygningen, maa den formodentlig stamme fra en Gaardsplads. Fra Fundamentet op til Stenbroen var der ca. 1 Meter, og Bygningen har da antagelig haft en Kælder, der har gaaet ca. 1 Meter ned under Gaardspladsen.

Bygningen har ligget paa Bankens nordøstlige Halvdel med Gavlene mod Nordvest og Sydøst. Huset har været 6,90 Meter bredt og 16,90 Meter langt, maaske lidt længere, da det er muligt, Udgravningen ikke har kunnet konstatere den fulde Længde.

Mod Sydvest bestod Fundamentet af særlig smukke, flade Kampesten (ca. $\frac{3}{4}$ Meter lange) lagt paa Fladen paa tværs i Grunden skiftende med svære

Fundamentet til Vardehus.

Egestokke (ca. 1 Meter lange, en enkelt 1,62 Meter). Tømmer og Sten var sammenbundet i stift Ler. Dog manglede Egestokken mellem de to sidste Sten ud mod Aaen. Mod Nordøst fandtes et lignende Fundament, men her manglede Egestokkene ganske. Maa-ske er det de gamle Vardensere, der har forsynet sig med billigt Tømmer.

Af økonomiske Grunde maatte det opgives at blote Fundamentet i hele dets Længde og ligeledes at forsøge at fremdrage Fundamenterne til Gavlmurene. Det fundne havde givet tilstrækkeligt til at bestemme Bygningens Størrelse og Alder.

Fundamentet var af en ret sjælden Art. Man kunde tro, at Egestokkene i Fundamentet havde været beregnet til at bære Stolperne til en Bindingsværksbygning; men da der ingen Huller fandtes i Stokkene til Stolper, maa Kombinationen af Sten og Tømmer vistnok forklares ud fra Mangel paa Sten.

I Bygningens nordøstlige Del fandtes en 3,70 Meter lang Hvælving liggende skævt i Huset i Retningen Øst—Vest; det maa have været en *Bagerovn*.

De fundne *Knogler* er blevet bestemt af Zoologisk Museum. De fleste har tilhørt Tamdyr, *Ko*, *Svin* og *Faar*. Som ellers fra Middelalderen er disse Dyr repræsenterede ved *smaa* Former. Af vilde Dyr foreligger et Mellemfodsben og enkelte Tænder af *Kronhjort*, Mellemhaandsben af *Raadyr*, Mellemfodsben af *Vildsvin* og et Par *Knogler* af *Graagaas*.

Disse *Knogler* af vilde Dyr er ganske interessante Minder om Vardeegnens middelalderlige Fauna.

Fundamentet til Vardehus.

Kullene er blevet bestemt paa Botanisk Laboratorium af Professor *Knud Jessen*:

32 Stk.	af El	(<i>alnus glutinosa</i>),
22 " "	Birk	(<i>betula</i> sp.),
6 " "	Eg	(<i>quercus</i> sp.),
5 " "	Pil	(<i>salix</i> sp.)?,
4 " "	Bøg	(<i>fagus silvatica</i>),
3 " "	Fyr	(<i>pinus silvestris</i>),
1 " "	ubestemt.	

Professor Jessen skriver: »Hvad der er mest paafaldende ved Trækulfundet, er dels den ringe Mængde af Eg, der kun er repræsenteret ved tynde Grene (Egekrat findes jo endnu i Nærheden af Varde), samt navnlig Tilstedeværelsen af Bøg og Fyr. Andre Undersøgelser (Pollenanalyser)¹⁾ godtgør, at Bøgen indgik i Vestjyllands Skovbestand i Jernalderen og senere, men saa vidt jeg i Øjeblikket erindrer, har jeg ikke før truffet makroskopiske²⁾ Rester af dette Træ fra Middelalderen i Vestjylland. Da de tre smaa Stykker Fyrrekul stammer fra en tynd Stamme eller Gren, kan man sikkert gaa ud fra, at de ikke hidrører fra importeret Træ, og dette Fund vil derfor have betydelig Interesse ved at støtte Pollenanalysernes Vidnesbyrd om Fyr i Vestjylland i Middelalderen« i Modsætning til den tidligere Anskuelse, at Skovfyrrer i Middelalderen var aldeles udryddet hos os og først i nyere Tid atter blevet indført.

Blandt Trækullene fandtes 15 Stykker *Stenkul*, hvis Tilstedeværelse er meget mærkelig. Efter Professor Jessens Raad blev de sendt Mineralogisk Museum til nærmere Undersøgelse.

Stenkul var kendt allerede 300 Aar før Kristi Fødsel; men foreløbig anvendtes de kun, hvor de laa i

1) Pollen = Blomsterstøv.

2) Makroskopisk = som kan ses med det blotte Øje (modsat mikroskopisk).

Jordens Overflade. Først efter Aar 1000 dukker egentlige Bjergværker op omkring Liège i Belgien. Vilhelm Erobreren af England († 1087) gjorde Kulbrydningen til et Regale, og derefter fik Stenkul stadig større Betydning, saa at det fra 1421 var det almindelige Brændmateriale i London.

Her i Danmark nævnes Stenkul første Gang 1576; men det udelukker naturligvis ikke, at det kan have været i Brug længe forinden til Smedier og lignende. Et Vidnesbyrd herom giver Fundet paa Lastebanken af Stenkul i et middelalderligt Kulturlag, der bevisligt stammer fra Tiden før ca. 1439¹⁾.

De fundne Rester af *Brugsgenstande* er blevet undersøgt og konserveret af Nationalmuseet og derefter afleveret til Varde Museum:

Af *Jernsagerne*, der naturligvis for en Del ikke lader sig nøjere datere, men meget vel kan tilhøre det 14. Aarhundrede, kan anføres:

En *Spydspids*, 16 cm lang.

4 *Armbroestbolte*, 5¹/₂—6¹/₂—7 cm lange.

6 *Knive*; den bevarede Del af Bladet har en Længde af 6¹/₂—8¹/₂—9—10 cm, og Bredden ser ud til at have været ca. 1¹/₂—2 cm; alle har Ægg til den ene Side, den korteste af dem med den for Middelalderen karakteristiske brede Ryg.

En *rund Jernbøsning*, 9 cm i Diameter og 3 cm bred, i hvis Indre der sidder tydelige Rester af Træ; den var forenet med et 17 cm langt *Spiger* og en 20¹/₂ cm lang *Stabel* af Jern og synes at have omsluttet et rundt Stykke Træ til en Vinde eller et Hejseapparat.

Et *Bor*, 12 cm langt.

1) „Kultur og Natur“ 1. Aargang 1927 Side 307 samt Meddelelse fra Mineralogisk Museum.

En *Hestesko* af lille Type, et Par *Ringe*, *Bolte*, *Beslag* og *Søm*.

En 3 cm lang *Stump* af en *Benkam* med *Stregorna-*
ment paa den ene Side.

En 7 cm lang *Stump* af *Benhaandtaget til en Kniv*
eller *Dolk*.

Af *Bronze* og *Malm* fandtes nogle 3—4 cm lange
Dupper til Snørelidser samt et Par *smaa*
cirkulære Plader mellem 1½ og 2 cm i Dia-
meter, lavet af tynd *Bronze* med *Huller* og
beregnete til *Paasyning* paa *Stof* eller *Læder*,
et trekantet 10 cm langt svært *Ben af en*
Malmgryde samt et Par *Randbeslag*. Ingen
af disse Stykker behøver at være yngre end
1439.

Et Par *Stumper smeltet Glas*.

Et Par *Hvæssesten*.

En *gul Teglsten*, bredere i den ene Ende end i
den anden. I den bredeste Ende er Fladen
10 × 5 cm. Den er ca. 9½ cm høj, og i den
smalleste Ende er der 2 *Huller*. Stenen er en
Lysestage. Tilsvarende Stykker fra *Middel-*
alderen kendes andetsteds fra.

Keramikken falder i 3 Grupper:

1) *Skaar af groft, sort, ret svært Lergods*, dels af
Kander (*Randskaar* og *Hanke*) med *udkra-*
get Mundrand eller *lodret opstaaende Hals*,
dels af *større Kar*, bl. a. *Haandtaget* («*Stjer-*
ten») *af en Pande*. Endvidere en *Lysestage*(?).
Skaarene hører det 14. Aarhundrede til, in-
gen af dem, man overhovedet kan bestemme,
behøver at være yngre end *Erik af Pom-*
merns Tid.

2) *Nogle teglrøde, glasserede Skaar af brændt Ler*,

som er ret vanskelige at datere; men de modbeviser paa den anden Side ikke Dateringen af det samlede Fund.

- 3) *Skaar af rhinsk Stentøj med graalig, brunpletet eller grøn Glassur* tilhørende bugede *Kander* med indsnævret Underdel og udstaaende Fodrand med Fingeraftryk. Skaarene til en enkelt Kande var nogenlunde helt bevarede og er blevet sat sammen af Nationalmuseet. Den maaler ca. 27 cm i Højden. Fra Møntfund kendes disse Typer meget vel; de hører hjemme i 1300erne og omkring 1400.

Disse interessante Oplysninger om de fundne Genstande skyldes for Størstedelen Hr. Museumsinspektør *Hugo Matthiessen*, der slutter sin Beretning om Fundene med Ordene:

»*Helhedsindtrykket af Fundet bestyrker i høj Grad Formodningen om, at Borgen er forsvunden c. 1440.*«

Her maa endvidere nævnes følgende, som Hr. Havnefoged *Godske Pedersen* i Varde har meddelt: For 40—45 Aar siden fandt en Dreng ved Foden af Laestebanken en tveægget Dolk med Hefte med Staalparerstykke. Skeden havde været forsynet med en Ring ved Parerstykket samt en Spids. Læderet derimellem var raadnet bort; men der var Rester af Læderet inde i Spidsen. Klingen maalte ca. 8 Tommer i Længden. Dolken blev erhvervet af for længst afdøde Bankassistent *Jørgensen* i Varde og er formodentlig nu bortkommet.¹⁾

1) Det fortjener endvidere her at bemærkes, hvad samme Kilde har meddelt, at afdøde Arbejdsmand *Johannes Termansen* ved Brøndgravning i sin Kolonihave (beliggende paa det Jordstykke, der ligger lige Nord for Udstykningskortets „Bleg Have“) ikke ret langt under Jordens Overflade fandt en Brolægning af Topsten, paa hvilken der laa flere Stenkiler. En af disse, der er tilhugget og $11 \times 1 \times 4$ a $4\frac{1}{2}$ cm stor, tilhører Hr. Malermester *Ferdinand Pedersen* i Varde.

Mønterne blev alle fundet i Bygningens sydlige Hjørne. 4—5—6 af dem hang sammen i en Klump, mens de øvrige laa enkeltvis. I alt blev der foruden nogle Brudstykker fundet 35 Mønter, hvoraf dog 6 var saa opløste af Ir, at de gik til under Rensningen paa Nationalmuseets Møntsamling. Dog lykkedes det at bestemme dem alle.

Den største var en Sølv mønt, en *Lyneborger Søsling* fra Begyndelsen af det 15. Aarhundrede, ca. 2,1 cm i Diameter. Paa den ene Side har den Omskriften MONETA LVNEBORC.¹⁾ Paa den anden Side læses følgende Omskrift: SIT LAVS DEO PATRI.²⁾ Paa begge Sider ses, meget udvisket, Lyneborgs Stadsvaaben: en Løve i et Skjold.

Alle de øvrige Mønter var *Kobbersterlinge*, ca. 1,7 cm i Diameter, med et kronet E paa den ene Side og et Kors paa den anden. Paa nogle af dem ses omkring E't Omskriften MONETA . . .³⁾ og omkring Korset Omskriften IN NOMINE DOMINI⁴⁾. 20 af Mønterne er af Museet blevet bestemt til Tiden ca. 1422. Ved de øvrige er Aarstallet ikke bestemt; men de stammer i alt Fald alle fra Erik af Pommerns Tid. 2 Mønter er præget i Odense, 2 i Næstved og 1 i Randers. For de øvriges Vedkommende er Møntstedet ikke bestemt.

Mønterne er af den kgl. Mønt- og Medaillesamling blevet deponeret paa Varde Museum.

Potteskaarene og Mønterne gør det muligt at datere den Bygning, der har staaet paa Lastebanken:

Bygningen har været indrettet til Beboelse — det viser Bagerovnen. Og den har været beboet i længere

1) Mønt fra Lyneborg.

2) Lovet være Gud Fader.

3) Mønt . . .

4) I Herrens Navn.

Tid – det viser den store Mængde Dyreknogler, der blev fundet. At kalde Banken en Skanse, som Resen gør, er da fejlagtigt. En Skanse er ikke beregnet til Beboelse i længere Tid. Et Voldsted maa Banken kaldes, og dens runde, høje Form hører afgjort hjemme i Tiden før ca. 1400¹⁾. Voldstedet er det stærkeste, vanskeligst tilgængelige Punkt ved Varde. Bygningen, det har baaret, har eksisteret endnu ca. 1422 – det viser Møntfundet. Paa den anden Side er der intet af det fundne, der er yngre. Der kan da ingen Tvivl være om, at *det Vardehus, der blev ødelagt 1439²⁾, har staaet her.*

Det maa endvidere anses for sikkert, at *Ladegaarden, Økonomibygningerne, ca. 1600 har staaet længst mod Vest (paa Resens Banke Nr. 10)³⁾. Og maaske har Ladegaarden haft sin Plads der lige siden Midaldderen. Ifølge Vilh. Lorenzen var Flytninger af Hovedbygninger meget hyppige, medens Ladegaarden var det faste Punkt. „Og hvad mere er, det er den, der saa godt som altid i det lange Løb er bleven den stærkeste. Det er den, der næsten altid tilsidst før eller senere . . . har trukket Borggaarden hen til sig⁴⁾. —*

Hvad der nedenfor siges som Forklaring paa Anvendelsen af Banken Nr. 11 og den nordlige Banke Nr. 12 er kun Formodninger — maaske sandsynlige Formodninger.

1) Vilh. Lorenzen: „Studier i dansk Herregaardsarkitektur“ København 1921 Side 47 og 61–62.

2) At Vardehus blev ødelagt 1439, kendes kun fra den før omtalte „fornemme borgeris bog her udi byen“ (Side 21 Fodnote 1). — Vardehus eksisterede endnu 1433 („Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ 2. Række 2. Bind Side 344–45), og det maa anses for sikkert, at Slottet ikke er blevet ødelagt i Grevefejden („Fra Ribe Amt“ 1930 Side 546). Det er da meget rimeligt, at Ødelæggelsen har fundet Sted under Bondeoprørene i Slutningen af Erik af Pommerns og Begyndelsen af Kristoffer af Bayerns Tid, saa Traditionen er sikkert rigtig nok.

3) Se Side 22.

4) Vilh. Lorenzens anf. Skr. Side 30.

Resen siger, at paa Banken Nr. 11 har Slottet staaet. Mon det ikke alligevel skulde være rigtigt? Mon ikke Slottet engang har ligget her — *blot ikke det Slot, der blev ødelagt 1439.*

Som før omtalt (Side 22) boede der i det 16. og 17. Aarhundrede Adelspersoner paa Varde Ladegaard. Det betyder naturligvis ikke, at de har boet i Økonomibygningerne. Der maa have hørt en *Hovedbygning* til, og det forekommer den, der skriver dette, at det er sandsynligt, at *den har ligget paa Banken Nr. 11.* Dennes firkantede (?) og lave Form og nære Beliggenhed ved Ladegaarden kunde nok tyde paa, at vi her staaer over for et yngre Anlæg, end Tilfældet er ved Lastebanken¹⁾.

Hvis denne Formodning er rigtig, er det let at forstaa, hvordan Resen har kunnet kalde Nr. 11 »Banken, hvor Slottet har standet«. Omkring 1670, da Resens Kort blev tegnet, kan det næppe have været glemt, hvor den 1617 endnu eksisterende Hovedbygning til Varde Ladegaard havde staaet²⁾. Med dennes Beliggenhed har Korttegneren vidst Besked, og man har da ud fra dette Kendskab *draget den fejlagtige Slutning, at der, hvor Hovedbygningen til Varde Ladegaard laa, havde ogsaa Vardehus staaet.* Paa den Maade bliver det i alt Fald forstaaeligt, hvordan Resen har kunnet begaa den Fejl at anbringe Slottet paa Banken Nr. 11 i Stedet for paa den sydligste af de med 12 mærkede Voldsteder.

Det er muligt, at der fandtes Ruiner af Ladegaarden endnu midt i det 18. Aarhundrede.

I P. G. Thorsens før omtalte Optegnelsesbog fra hans Studentertid findes følgende Notits Side 23:

1) Vilh. Lorenzens anf. Skr. Side 28—31, 43—47 og 60—62.
2) Jfr. „Kancelliets Brevbøger“ 1617 28. Januar.

»I ældre Tid stod en Gaard . . . — hvoraf endnu omtrent 1760 Kjældere vare at see — paa det højeste af den nuværende Gaardsmark, som fordem kaldtes »Kongsmark« eller »Kongsgaardsmark« . . . Forhen ere førte mange Processer om Gaardsmarken. En stor Pakke Papirer herom og om Marken i Almindelighed brændte for Ø. 1779. ($2\frac{1}{7}$ 30).«¹⁾

Er denne Meddelelse paalidelig?

Man kunde tænke sig, Thorsen havde sin Viden fra Pontoppidans »Danske Atlas«. Men der er ikke noget i hans Udtryk, der leder Tanken hen paa Ordene i »Danske Atlas«²⁾: »Synden for Byen ved Aaen sees endnu Rudera af Slottet«. Thorsens Meddelelse er da her en primær Kilde. Den sidste Sætning viser, hvem hans Hjemmelsmand er. Den omtalte Ø. er By- skriver, Postmester, Justitsraad *Hans Wolff Øllgaard*, der selv ejede Gaardsmarken, og hvis Fader ligeledes havde ejet den. Af ham har Thorsen faaet mange Op- lysninger om Varde i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Øllgaard døde 3. Januar 1836 og var født i Varde 30. Marts 1753. Det maa da være ham, der fra sin tidligste Barndom har kunnet huske Kældrene paa det højeste Sted af Gaardsmarken.

Dette maa søges paa Marken lige Vest for Pram- stedet (eller Kalkovnen), Udstykningskortets Parcel Nr. 2. Imidlertid behøver der ikke med Udtrykket »det højeste af den nuværende Gaardsmark« at være ment det matematisk højeste Sted. Det kan godt være

1) Denne Notits er næsten ordret optaget i Wedel Heinen's Afhandling „Nogle antiquariske Efterretninger om Varde Kjøbstæd“ i „Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Stift“ 1839 Side 108. — I det hele taget viser det sig ved et Gen- nemsyn af Thorsens Papirer, at Wedel Heinen har faaet saa godt som alle sine Oplysninger om Varde i ældre Tid fra Thor- sen, saa det er ham og ikke Wedel Heinen, der bør mindes som Vardes første Historieskriver.

2) 5. Bind. København 1769. Side 678.

en omtrentlig Angivelse. I alt Fald er Udstykningskortets Øster Gaards Mark omtrent lige saa højt et Sted som Marken ved Kalkovnen, og det kan meget vel have været det Sted, Øllgaard (eller Thorsen) har tænkt paa. Udtrykket »det højeste af den *nuværende* Gaardsmark« kunde ogsaa tyde paa, at det er Øster Gaards Mark, der menes, idet Udstykningskortets Parcel Nr. 2 var frasolgt, over en Menneskealder før Thorsen nedskrev sin Notits.

Den Mulighed foreligger altsaa, at der endnu ca. 1760 har været Ruiner af Ladegaarden. Helt afvises kan det dog ikke, at Talen i Thorsens Notat er om Marken Vest for Kalkovnen (Matrikelsnummer 5, Udstykningskortets Parcel Nr. 2).

Der synes i alt Fald paa dette Sted at have været en gammel Bebyggelse. I Slagteriarbejder Møllers Hæve lige ved Kalkovnen blev der for nogle Aar siden fundet 2 Urner indeholdende Benstumper og Aske. Ved Kalkovnen laa Varde Havn helt til 1841. I Engen lige Vest for fandtes det Voldsted, som Krigsraad Landrup jævnedes (1788—89¹⁾). Og hvad der er særlig vigtigt i denne Forbindelse: det Jordstykke, hvor Gaardsmarkens højeste Punkt findes (paa Marken Vest for Kalkovnen), er oversaaet med Murbrokker. Ogsaa et enkelt Potteskaar har den, der skriver dette, fundet der, ja endog et Stykke Tuf.²⁾ Men hvad det

1) Se Side 26.

2) Dette Fund er meget mærkeligt, da der ikke nu findes Tufstensbygninger i Varde, og man heller ikke ved af saadanne fra tidligere Tid. Man kunde tænke sig, at der havde været anvendt Tuf i den 1809 nedbrudte St. Nicolai Kirke; men man ved ikke noget derom, og det er lidt vanskeligt at forestaa, hvordan Stenen saa er kommet en hel Kilometer bort fra Byen og hvorfor netop derud. Man kunde ogsaa tænke sig, Stenen stammede fra det Kapel, hvoraf der 1638 endnu fandtes Ruiner; men om dette ved man intet andet, end at det har eksisteret, ikke engang dets Beliggenhed kendes. Og endelig kunde man tænke sig, at Varde Havn har været Udskibningssted for Tuffen til Vestjyllands Tufstenskirker, og at et Stykke er tabt paa Jorden. — Mineralogisk Museum har velvilligst undersøgt Stenen og erklæret den for at være et typisk Stykke Tuf fra Andernach ved Rhinen, hvoraf mange Kirker i det sydvestlige Jylland er bygget.

er for en Bebyggelse, der har været ved Kalkovnen, derom tier Historien. —

Vanskeligst at forklare er Hensigten med den nordligste af de to Banker, der er mærket 12. Paa Resens Kort kaldes den en Skanse. Det er afgjort en forkert Benævnelse. Den maa kaldes et Voldsted.

I Aarene 1856—57 blev der gravet et nyt Aaløb, der førtes igennem Banken, og samtidig blev den sløjfet, og Fylden brugtes ved Anlæggelsen af en Trækbane fra Havnepladsen og videre langs Aaens nordlige Bred.¹⁾ Banken var dengang mindre, end Lastebanken er nu; men den kan jo være blevet formindsket ved tidligere Gravninger.

Om dette store Arbejde 1856—57 indeholder Byens eneste daværende Dagblad »Vesterjydske Avis« intet ud over en Beklagelse over, at Arbejdet gik saa langsomt.

I Havnekommissionens Deliberationsprotokol²⁾ læser man under 28. December 1858, at »der endnu mangler Optagelsen af endeel Pæle ved den under Arbejdet demolerede Høi«.

Desværre kan det ikke ses, om de omtalte Pæle er nogle, der blev brugt ved Arbejdet, eller de er blevet fundet i Højen, hvilket sidste dog vel er det rimeligste.

Derimod vidste de gamle, bl. a. Konditor *Hans Frederik Kiertzner* (født i Varde $\frac{9}{9}$ 1842, død s. St. $\frac{22}{3}$ 1920), at fortælle, at der i Banken blev fundet en mægtig lodretstaaende Egebjælke, som det var umuligt at faa op. Den maatte saves over ved Bunden af

1) Trækbanen blev anlagt i 3 Tempi: 320 Favne 1856, 130 Favne 1857 og 160 Favne 1860, saa at den naaede til Kalkovnen, og videre blev den aldrig ført. — Varde Havnearkiv (Pakken „Korrespondance“).

2) Varde Havnearkiv.

det gravede Aaleje og skal den Dag i Dag staa i Aabunden. Den øverste Flade var efter Afsavningen saa stor, at 3—4 Drengene kunde staa paa den, tage hinanden i Hænderne og danse rundt. Maaske den vil komme til Syne igen ved den paatænkte Uddybning af Varde Aa.¹⁾

I »Varde-Avisen«^{20/3} 1935 fortæller fhv. Proprietær *Tøger Teilmann* i Varde, (født ^{31/1} 1850) at han »kan huske, at der, da Banken blev gravet ud, fandtes store Pæle rammet ned derude«.

Disse Oplysninger om Fund i Banken er dog for tarvelige til, at det deraf lader sig afgøre, hvortil Banken har været anvendt.

Man kunde tænke sig, at den havde været beregnet til sammen med den anden med 12 mærkede Banker (Lastebanken) at kunne *spærre Aaløbet*. Det er dog næppe Tilfældet. Til at spærre et Farvand anvendte man i Middelalderen ikke Anlæggelsen af en stor Banke, men langt simple Midler som Nedramning af Pæle, saaledes f. Eks. ved Vordingborg.

En anden Forklaring er givet af Førstelærer *H.K. Kristensen* i Lunde.²⁾ Han anser de to med 12 mærkede Banker for et *Dobbeltvoldsted*, saaledes at Borggaarden har ligget paa den sydlige Banke, Ladegaarden paa den nordlige.³⁾ Hvor tiltalende denne Løsning end kunde være, kan den dog vist ikke være rigtig. Mens det var en Fordel for Borggaarden at ligge saa utilgængeligt som muligt, maatte Ladegaarden have en nogenlunde let Forbindelse med det fa-

1) Meddelt af Hr. Havnefoged Godske Pedersen.

2) I en Artikel i „Varde-Avisen“ 10. Sept. 1935 og en noget lignende i „Vestkysten“ 11. Sept. 1935.

3) Jfr. Vilh. Lorenzens anf. Skr. Side 64.

ste Land; men Forbindelsen maa her have været *for* besværlig til, at der har kunnet ligge en Ladegaard paa den Banke.

Derimod er der ikke noget i Vejen for, at *den kan have baaret en Borg, et ældre Vardehus* end det, der har ligget paa Lastebanken, og mon det ikke skulde være den rette Forklaring? *De mange Voldsteder ved Varde har sikkert ikke været Dele af et stort samlet Anlæg, men er opstaaet lidt efter lidt.* Herom synes ogsaa Fundene paa Lastebanken at vidne. Ingen af disse er yngre end 1439; men paa den anden Side er intet ældre end ca. 1300. Det ser da ud til, at *den Borgbygning, der har ligget paa Lastebanken, er opført ca. 1300*; thi det vilde være meget mærkeligt, om der slet ingen ældre Genstande var blevet fundet, hvis Borgen havde ligget paa Lastebanken ogsaa før den Tid. *Vardehus har altsaa aabenbart kun ligget paa Lastebanken fra ca. 1300 til 1439.* Men Vardehus har sikkert eksisteret længe før den Tid. Paa Kong Niels's Tid i Begyndelsen af det 12. Aarhundrede var der en kgl. Bryde i Varde¹⁾, og han maa vel antages at have boet paa Kongsgaarden. Det er da ikke utænkeligt, at *Vardehus før ca. 1300 har ligget paa den nordlige af de med 12 mærkede Banker.*

Det samlede Resultat af disse Undersøgelser kan da opgøres saaledes:

- 1) *Det 1439 ødelagte Vardehus har ligget paa Lastebanken, vistnok fra ca. 1300.*
- 2) *Økonomibygningerne har ligget paa Banke Nr. 10.*

---

1) Jfr. cand. mag. Clausen Hansens Afhandling om Navnet Varde her i Aarbogen.

3) *Hovedbygningen til Varde Ladegaard, der endnu stod 1617, har maaske ligget paa Banke Nr. 11.*

4) *Paa det nordligste af de med 12 mærkede Voldsteder har Vardehus maaske ligget før ca. 1300.*

5) *Fundene i Voldstedet ved Kalkovnen¹⁾ gør Indtryk af at stamme fra en meget gammel Tid, og der har muligvis det allerældste Vardehus ligget.*

---

1) „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“ 2. Række 2. Bind Side 341 – 42.

„Frederik Munks lejr“ i Aastrup og voldene i Klelund.

Af Søren Alkærsig.

Disse to »anlæg« har der flere gange været skrevet om (se især Oluf Nielsens Skast herred s. 19–24 og sammes Malt herred s. 149–151), uden at man dog kom sagen nærmere, sålænge man kun nøjedes med løse formodninger bygget paa sagnagtige træk.

Det var klart, at man her som andre steder maatte have spaden i brug, inden der kunde vindes nogen klarhed. Og da der i foråret 1934 kom bud fra Aastrup (gårdejer N. J. Nielsen), at man gerne vilde have voldene ved Fr. Munks lejr undersøgt, foretog undertegnede en foreløbig undersøgelse først alene og nogen tid senere i forbindelse med musæumsinspektør Kai Uldall, sammen med hvem også Klelundvoldene blev beset.

Voldene i Aastrup danner tilsyneladende en trekant, som indeslutter ca. 20 td. land. De to sider er dog så besværlige at få til at hænge sammen og desuden her og der utydelige, at det vist, især efter de i det følgende fremstillede resultater, er bedst at lade dem uomtalt. Hovedvolden er imidlertid så meget tydeligere, den ligger c. 3 km n. v. for Aastrup kirke og strækker sig i samme retning i 6–700 meters længde

(c. 1 m høj) ned mod Sneum å. Da ca. $\frac{1}{3}$ nu i de senere år ligger i dyrket mark, er højden ikke ens hele vejen, men megen forskel er der ikke. Faldet er ens til begge sider, ingen grøft. Terrænet baade sydvest og nordøst for den er stærkt præget af sandflugt.

Klelundvoldene er afsat paa generalstabens kort. De ligger $\frac{1}{2}$ km v. f. Holsted—Grindsted landevejen umiddelbart til venstre for Starupvejen. De består af to hinanden helt uvedkommende dele: 4 parallelle volde, godt 100 m lange og 1—2 meter høje, stræk-kende sig nordøst—sydvest langs en gammel vej til Aastrup. Gennemsnit ved bunden er 5—7 meter, og afstanden mellem de to vestligste 5—6 meter, mellem de andre 10—12. — I den nordlige (eller nordøstlige) ende forbindes de af en vold, som nu er tilplantet og som er skeldige og er derfor sikkert opkastet, ialt fald delvis. Denne »forbindelsesvold« fortsætter imidlertid mod nordvest $\frac{1}{2}$ km ud i heden, drejer saa om og løber tilbage i sig selv, idet derved et stykke jord indhegnes, der har form som en pære med meget lang spids, og som er c. 3 td. land, frodig bevokset med lyng og magert, groft græs, vand er der også. I en senere tid er der gravet mergel. Den vestlige del af stykket, som nu desværre er tilplantet, bærer i folkemunde navnet »stalden«. Da jeg for 40 år siden så denne plet første gang laa den hen frodig og grøn med usædvanlig god græs.

Der er det mærkelige ved begge disse anlæg, at der næsten intet er knyttet til dem af sagn og traditioner. Ja, der er egentlig ikke andet, end at voldene i Aastrup kaldes Fr. Munks lejr, og at den grønne, frodige plads indenfor Klelundvolden kaldes »stalden«. Det er historisk, at Frederik Munk til Oxvang i Wallensteinskrigen 1626—27 en kortere tid rejste egens

befolkning til modstand, men om sammenstød med de tyske tropper vides intet, og det er vel saa tvivlsomt, om et sådant overhovedet har fundet sted. Med deres simple våben og ringe øvelse var bønderne — og med rette — forfærdelig bange for at komme i kamp med velbevæbnede folk, som helt havde gjort krigen til et haandværk, og tilmed i utrolig grad var rå og brutale. »Rejsningen« har vel da nærmest skullet være en trusel, og som sådan kan den også så godt have haft sin betydning. Det er måske også sandsynligt, at dette bondeopbud for nogle dage har haft sin standplads indenfor Aastrupvoldene, som forøvrigt er meget ældre og, som vi skal se, af helt anden oprindelse. Heller ikke bærer disse volde noget spor af, at der i dem eller indenfor dem er foretaget forsvarsforanstaltninger, — de »skanser«, som Oluf Nielsen omtaler, er simpelthen flyvesandsbunker. Om Anlægget i Klelund kan kun sluttes ud fra det navn, egnens befolkning stadig indtil nyere tid har brugt om den grønne plet inden for voldene: *Stalden*. Men muligvis siger dette ord os mere end alle sagn. Beliggenheden, langt ude i heden, 1½ km fra den gamle drivervej, skjult i en lavning, hvor der er græs og rigelig vand, er den bedste, der kunde ønskes, når egnens befolkning, her som så mange steder, vilde skjule kvæget for fjenden. Sådanne gemmesteder for folk og fæ kan der påvises flere af her i landet (»Fjandhytterne« i Heinsvig, »Trælborg« i Veerst skov o. fl.), men især i Tyskland findes mange, fra den frygtelige trediveaarskrig. Fjenden vidste naturligvis, at saadanne gemmesteder fandtes, undertiden ogsaa hvor de var, men de små patruljer paa 2—4 mand, som blev sendt ud på »fouragering« skulde nok holde sig fra dem, thi vel blev det hårdt hævnnet, om en sådan patrulje

blev overfaldet i landsbyen og dens marker, men hvad der gik for sig på afsides steder i heder og skove, kunde ingen tage ansvaret for. Derimod er det selvfølgelig sket af og til, at en sådan lejr er blevet overfaldet af en større styrke, og da har den ikke kunnet holde stand. Men ret tit er det næppe sket. Selv den argeste og råeste fjende krympede sig dog ved at forstyrre en sådan befolkningens sidste tilflugt, når han ikke var hårdt nødt dertil, f. eks. på grund af sult. Der kan, hvad der yderligere skal bekræftes i det følgende, være nogen sandsynlighed for, at »stalden« med omgivende indhegning har været Klelundboernes skjulested (næppe andres) for deres kvæg i de forskellige krige, — sandsynligvis i dem alle fra 1627 til 1660.

Men dermed er det også forbi med det historiske. Ganske vist var vi, idet en mose, som grænser nordøst ind til »Fr. Munks lejr«, kaldes »Dyrehave mose«, inde på, at vi virkelig her (i voldanlægget) stod overfor resterne af en gammel dyrehave. Voldene måtte i så fald have været forhøjet med risgærder eller lignende, men det vilde blive en dyr foranstaltning, da et sådant ikke vilde kunne holde ret længe og stadig måtte efterses. Imidlertid er det bekendt nok, at sådanne gærder var meget brugte af den simple grund, at man måtte bruge, hvad man havde. De arealer derimod, som lå mellem en del af voldene i Klelund, mente musæumsinspektøren kunde godt være »oldtidsagre«, idet der under lyngen syntes at være et ret tykt lag kulturjord.

Ud fra denne sidste formodning formåede jeg professor *Gudmund Hatt* til at rejse her over og se på disse ting (14.—16. apr. 1935). Og mens Uldall og jeg havde nøjedes med at grave en hel del huller

for at se jordbunden og dens lag, hvor vi mente, der muligvis kunde vise sig noget oplysende, så blev der nu gået ganske anderledes systematisk tilværks. Volde (først i Klelund) blev gennemgravet lige til undergrunden, så et tydeligt og smukt gennemsnit kom frem. Resultatet var noget overraskende, men ikke meget imponerende: *sandflugtsdannelse*, ganske utvivlsomt, og ikke en smule andet, så langt undersøgelsen gik. I alle udgravninger, en af dem, i vold nr. 2 fra vest, havde mands højde, var ikke en sten at finde engang paa størrelse med et bygkorn. uagtet undergrunden er ganske overordentlig småstenet og gruset. Nederst naturligvis det gamle nu næsten hen smuldrede allag, dernæst et lag »blysand« med lidt fintkornet grus, så det gamle muldlag eller tørvelag, og siden lag på lag af flyvesand og flyvejord hele vejen op, vekslende i mørkere og lysere striber, og til sidst under den nuværende — meget frodige — plantevækst, især lyng, en antydning men heller ikke mere af en ny begyndende aldannelse. Dette sidste siger noget om, at voldene ikke er gamle. Måske er de føjet sammen i de store sandstorme, som synes at have huseret i 1780'erne, og professor Hatt mente, at de godt, trods højden, kunde være dannet i en eneste storm. Og når man fra barn af har set mange eksempler på, hvor vældige masser en enkelt storm kan flytte, så synes det ikke utroligt. Dertil kommer, at voldens profil var mærkelig ensartet og at lagene syntes at ligge ens og være lagt til rette alle fra samme vindhjørne.

Det var altså de parallelle volde. Vi kunde i og for sig have nogen ret til at vente, at voldene om den »pæreformede« indhegning var af anden oprindelse, thi at denne »fold« har været brugt til noget —

til kreaturer, måske også til beboelse — er som foran antydet sandsynligt. Man kommer heller ikke uden om, at en del af volden, længst mod vest, er *opkastet*, eftersom grøften udenfor står tydelig nok endnu. Men alt det øvrige, vel $\frac{9}{10}$ af hele voldlængden, var flyvesand som før, — ikke den mindste stump, man kunde kalde en sten, før vi var nede i undergrunden. Og alligevel viste sig her noget nyt: Der var åbenbart arbejdet i volden, dens nederste partier var, især indefra, kastet op over kammen, så man derved har fået et ordentligt og skarpt dige, der f. eks. kunde holde kreaturer. Det er jo rimeligt, at man, når nu engang volden lå der, benyttede den, idet den blev udvidet og forbedret. Ifølge det foran fremstillede skulde denne vold altså være ældre end de parallelle, og de to ting har da ikke det mindste med hinanden at gøre. Noget bevis for dens ælde kan dog nu vanskeligt gives paa grund af forstyrrelsen. — Helt ude vest for indhegningen ligger endvidere en række forhøjninger, 10—12 stykker, næsten som skanser, dog af meget forskellig størrelse. Også disse viste sig imidlertid at være flyvesanddannelser. Nogle af dem så ud, som der i senere tider har været gravet fårefolde ud i dem.

Efter disse erfaringer var forventningerne ikke store, da vi næste dag fortsatte med voldene i Aastrup, og især ikke mine, eftersom jeg vidste særdeles god besked med, at det også her var et endog overordentlig udpræget sandflugsterræn vi skulde arbejde på, og jeg heller ikke ved tidligere gravninger havde fundet grus eller sten i voldene. Og det gik som ventet. Da den ret betydelige hovedvold, 6—700 meter lang og 1 meter høj, var gennemgravet ned til undergrunden,

ligesom i Klelund, havde vi også ganske samme bilde: ikke en antydning af grus eller sten, kun lag paa lag af flyvesand afvekslende af svage mørkere striber af flyvejord. En lille, ikke uinteressant Ting lagde vi dog mærke til: Volden havde en »kærne«, en mindre vold på 25 centimeters højde, som åbenbart var dannet først, måske endda ad flere gange, og længe før den øvrige del af volden, hvorfra den var skilt ved et tydeligt og skarpt tørve- eller muld-lag. Resten er vist dannet i en eneste storm og det så mest ud til, at vinden havde været sydvest. Vi mærkede os også, at aldannelsen øverst i volden var langt mere fremskreden end i Klelund, — den er åbenbart nogle århundreder ældre.

Selvfølgelig kan også denne vold være brugt til noget, da den nu engang lå der. Det tør slet ikke afvises, at der i fjendetid har været en lejr bag dens værn. Man vidste naturligvis, at værnet som det var intet var værd, men det kunde da forbedres om nødvendigt og var bedre end ingenting. Men det kan siges med sikkerhed, at nogen kamp om volden har der aldrig stået.

Hvordan kan sådanne snorrette volde, som denne og de parallelle volde i Klelund, opstå? Ja der må vel være en *særlig* årsag eftersom det ikke er det, man plejer at se ved flyvesandsdannelser. Det er der vist også. Parallelt med voldene både i Aastrup og Klelund går en gammel vej, — måske den samme, da den fra Klelund fortsætter til Aastrup og derfra, idet den altså følger volden, sigter efter et gammelt vad over Sneum å og går videre til Fåborg—Varde. I sådanne vejspor kunde stormen let faa fat i sandet og sandflugtsdannelser langs dem er derfor meget almindelige. At der ogsaa, med dertil egnede vindfor-

hold, kan dannes en vold langs vejen er vist sandsynligt; i Aastrup synes der altsaa en lang tid at have været en ganske lav vold indtil den i en stærkere storm er vokset til den nuværende højde. I Klelund er det blevet til mere end een vold og højden er usædvanlig. Alle fire volde ligger her vest for vejen og om forklaringen er rigtig, skulde de altså være opstået i en østenstorm, formodentlig i den tørre forsommer. Dermed stemmer, at de to vestligste volde er de højeste; thi i et sandflugsterræn bliver de dannede volde og banker højere og højere i vindens retning.

Lignende parallelle sandvolde findes iøvrigt — ifølge professor Hatt — ogsaa i Harrild nordligst i Brandesogn, ligeledes i et udpræget sandflugsterræn og vel sagtens flere steder.

Dette kunde maaske synes at være et noget mærget resultat og lidt prosaisk tillige, men det er en misforståelse. For det første er det naturligvis af interesse at faa undersøgt selve naturfænomenet, dets omtrentlige tidsfæstelse (om muligt) dets udseende og virkninger. Men først og fremmest har vi, eftersom det jo er sandheden, vi søger, fået en alvorlig påmindelse om ikke at digte mere end nødvendigt og ikke uden vi har et virkeligt grundlag at bygge på. Her tages altså dette virkelighedsgrundlag helt fra os, og eftersom det kun er et par svage sagnstumper, der er knyttet dertil, er skaden i dette tilfælde kun ringe. Men hvilke sagn og formodninger kunde sådanne betydelige volde, især dem i Klelund, ikke have afstedkommet, hvis de havde ligget i mere befærdede egne og tilfældig i nærheden af gamle herregårde eller borgpladser? Det vilde der ikke være noget at sige til; det er forståeligt og nærliggende, at man i

senere tider, når sådanne voldes oprindelse forlængst er glemt, har knyttet sagnagtige beretninger til dem, men det er historikerens sag at øve den samme kritik her i marken som overfor de gamle dokumenter i arkiverne.

EFTERSKRIFT

Efter at ovenstående var gået i trykken fandt jeg følgende småting:

I »Fra Ribe Amt« 1914, 697 en beretning indsendt 1684 til biskoppen i Ribe, efter al sandsynlighed af Præsten Anders Stephensen Brandt (guldmageren) i Vejen. Deri hedder det bl. a.: »Ved Klelund er for nogle få år afbrændt en stor hede, af hvilken ild den ganske mor aldeles blev fortæret indtil den bare sand, hvilken sand ved stærk blæst haver fordærvet mange bøndergårde. Men siden haver bønderne besæet samme sandørk med hellem eller klittag, så de ikke alene nu er fri for samme sandknog, men endog haver til deres kvæg, som dertil bliver vant, god fægang.«

I Oluf Nielsens Malt herred, 183, fortælles fra 1687 om gården *Hyldelund* i Lindknud, at det er gaaet meget tilbage med den, bl. a. fordi »kornmarkerne af Klelund mark er ved flyvesand meget fordærvet.«

Hvis det er denne naturbegivenhed, der er årsag eller oprindelse til voldene i Klelund, så er de altså et århundrede ældre, end jeg ovenfor har formodet. Og volden om indhegningen, »stalden«, må jo være endnu noget ældre.

Kirkearkæologen Jacob Helms

Af August F. Schmidt.

Ribe Domkirkes Historiker, *Jacob Helms*, blev født den 14. Marts 1824 i Sørbymagle ved Slagelse som Søn af Pastor Søren Bagge Helms og hans anden Hustru Nicoline Marie Zeuthen, en Søsterdatter af Henrik Steffens. Jacob Helms er altså Medlem af et Par af vore Kulturslægter¹⁾, og få har gjort disse Slægter mere Ære end han. I Året 1830 blev Søren Bagge Helms kaldet til Sognepræst i Esbønderup ved Esrom, og Jacob Helms kom derved det næste Forår, da han var 7 År gammel, til under Flytningen at gøre Rejsen dertil over Sorø, Roskilde og Frederiksborg. I den Selvbiografi, han kom til at skrive, da Universitetet i København hædrede ham med Æresdokortitlen²⁾, fortæller han, at under den langsomme Køretur fra Sørbymagle til Esbønderup, modtog han stærke og senere aldrig udslettede Indtryk af de enkelte store og de mange mindre Kirker, »hvoraf vi hele Tiden havde nogle for Øje, og af det, som da blev fortalt mig om flere af dem«. Tidlig er således den Kærlighed blevet vakt, som Jacob Helms blev

---

1) Om Slægten Helms se Hans Jørgen Helms: Stamregister over Familien Helms (1929); om Jacob Helms se dette Værk S. 49, 63—65.

2) Universitets-Program Nvbr. 1894, 118 ff.

tro til sin Dødsdag, og den kunde kun styrkes ved en Skolegang i Hillerød i dagligt Samliv med Christian IV's dengang endnu uhærgede Stortværk¹⁾). I 1839 kom han i Frederiksborg lærde Skole, blev i 1842 Student med laud, og tog med samme Udfald Året efter Anden Eksamen og begyndte derefter at studere Teologi, idet dog også Kunstsamlinger optog meget af hans Tid. I 1849 blev han cand. theol. med laud, og i 1850 (under 26. Oktober) blev han ansat som Adjunkt ved *Ribe Kathedralskole*. Her fik han Indvielsen til sin videnskabelige Livsgerning. I Skolen var hans Fag Dansk og Tysk, senere også Religion for hele Skolen, ligesom han tillige en Del År — betegnende nok — underviste de tre nederste Klasser i geometrisk Tegning og Frihåndstegning²⁾). Men i Fritiden studerede han Domkirkens Arkitektur og Historie. I de næsten tyve År, Helms var Adjunkt i Ribe, beskæftigede han sig energisk og indgående med Udforskningen af den prægtige Kathedral, ligesom han også på anden Vis skaffede Oplysninger til Veje om en Mængde Kirker i Ribe Stift og i Sønderjylland. Han skyede ingen Møje eller overkommelig Udgift for at få Rede på Domkirkens Historie. Han foretog med offentlig Understøttelse Rejser her i Landet som i Tyskland for at studere den ældre Middelalders kirkelige Bygningskunst. I Sommeren 1853 fik han således Lejlighed til ved Selvsyn at blive kendt med en hel Del af de mærkelige romanske Kirker ved Rhinen, fra Köln af og helt op til Speier.

Om Ribe Domkirkes Historie vidste man o. 1850 ikke synderlig meget. Dog havde Kunsthistorikeren

---

1) Jfr. M. Mackeprang i *Architekten IX* (1906–07), 53.

2) *Indbydelsesskrift fra Ribe Kathedralskole 1851*, S. 8; 1869, S. 20.

N. L. Høyen — Jacob Helms Ven og Læremester — i 1842 i »*Dansk Ugeskrift*« alt i Hovedtrækkene gjort Rede for dens arkitektoniske Stilling og vist, at såvel dens Materiale, der hidtil havde gået under Navne som ubrændt Mursten, Pimpsten og engelsk Tuf, som dens kunstneriske Hjemstavn måtte søges ved Rhinen. Hvor betydningsfuld denne lille Afhandling end er, det var dog kun en Skitse, der gav de allergroveste Træk. Her var da nok at tage fat på, og først alene, senere understøttet og påvirket af Høyen, begyndte Helms da de langvarige Studier af den gamle Bygning, der ligger til Grund for hans 1870 udkomne Værk: *Ribe Domkirke*¹⁾.

Helms blev snart klar over, at de stilfulde Arkitekturformer, han havde lagt Mærke til ved flere af Ribebegnets Landsbykirker, til Forbillede måtte have Partier fra Domkirken. Det var derfor sandsynligt, at der fra disse Kirker måtte kunne erholdes Bidrag til at opklare et og andet Spørgsmål med Hensyn til Moderkirkens Bygning. Af denne Grund begyndte han så i Foråret 1854 — mest til Fods eller til Hest — en omfattende og igennem flere År fortsat Undersøgelse af alle Sognekirkerne i Ribes Opland; efterhånden nåede han længere og længere ud til alle Sider. Ved Høyens og J. J. A. Worsaaes anbefaling opnåede han en årlig Statsunderstøttelse på 200 Rdlr., der holdt sig en lang Tid²⁾, hvorved det blev ham muligt at komme videre omkring paa Halvøen og

---

1) M. Mackeprang i *Architekten* IX, 53 f.

2) I et Brev af 12. Juni 1871 til Dr. Oluf Nielsen skriver Kinck bl. a.: »Helms var heldig saaledes at faa, rimeligvis for Livstid, 200 Rdl. aarlig til Hjælp ved sine videnskabelige Sysler; men naar Pengene i den Konto i Finansloven anvendes paa en saadan Maade, som de nu for en stor Del anvendes, kommer de rigtignok til at gjøre mindre Nytte, end de kunde gjøre.«

på Vesterhavssøerne, ja endogså til de berømte Kirker i Trier og Aachen.

Ved sine Landsbykirkeundersøgelser lykkedes det Helms at påvise, at der i Løbet af det 12. og 13. Århundrede i et hidtil ikke anet Omfang er blevet indført til den jydsk Halvø vulkansk og i Form af store Mursten tilhugget *Tuf* fra *Eifel* i Nærheden af Andernach. Denne Stenart anvendtes til Opførelse af Kirkebygninger. Helms så også, at Tufstenskirkernes Bygningsmåde i væsentlige Henseender stemte overens med Arkitekturen i de ældste undersøgte Granitkirker, hvorimod de af ham kendte østjydske Kalktufkirker på en let kendelig Måde pegede imod et andet Udgangspunkt. Fremdeles var der derved blevet tilvejebragt forskellige værdifulde Støttepunkter for Aldersbestemmelsen såvel af Domkirkens ældre Partier som af en Del mindre Kirker i Sydvestjylland. Oprindelig var det Helms Formål nærmest at finde Paralleller til Oplysning af Enkeltheder ved Domkirken, men Undersøgelsen gik dybere, og i 1859 udgav han en smuk Skildring af denne mærkelige og rigt udviklede lille Bygningsgruppe i Arbejdet: *Tufstenskirkene i Omegnen af Ribe*, til hvilken naturlig sluttede sig de i det følgende År udkomne *Fortsatte Meddelelser om gamle Kirkebygninger paa den jydsk Halvø*. Disse Arbejder udkom i Ny kirkehistoriske Samlinger I—II (1859—62), det første også som et særskilt Skrift.

I et videre Omfang end hidtil fik Helms i Årene 1862 og 1863 Lejlighed til at blive bekendt med Kirker i den mellemste og sydlige Del af Sønderjylland. Anledningen hertil var Udgivelsen af *J. P. Traps Beskrivelse af Sønderjylland* (I—II, 1864), hvortil

Helms leverede o. 50 Kirkebeskrivelser¹⁾. — Under alt dette var dog Ribe Domkirke vedblevet at være det Midtpunkt, hvorum al hans Forskning kredsede. Domkirken, som han daglig havde for Øje, var hans kære, stadige Tanke. Det tog imidlertid meget lang Tid at få nogenlunde Rede på alle de mange her foreliggende Spørgsmål og at få det indsamlede omfangsrige Stof sigtet og ordnet på den rette Måde, som Opgaven krævede. Og da nu dette endelig var sket, forelå det vigtige Spørgsmål, hvorledes de betydelige Midler skulde bringes til Veje, som Værkets Udgivelse krævede. Men her kom Helms ikke til at savne den kraftigste og mest imødekommende Bistand. Med varm Iver tog Høyen, Worsaae, P. G. Thorsen (der var fra Varde) og allermest Professor J. L. Ussing sig af Sagen, og således skete det, at i Efteråret 1867 vedtog Videnskabernes Selskab at understøtte Udgivelsen med Halvdelen af Overslagssummen, og det næste År gik Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet ind på at tilskyde den anden Halvdel. Således opnåede Helms da omsider efter næsten tyve Års Arbejde derpå, i 1870 at komme til at se *Ribe Domkirke undersøgt og beskrevet* foreligge færdig i et stort, fint udstyret Folioværk (200 Sider) med 16 litograferede Tavler og en Række Træsnit i Teksten efter Tegninger af Kunstnere som *Theophilus Hansen, Heinrich Hansen og Vilhelm Dahlerup*.

Værket om Ribe Domkirke er ikke skrevet hjemme i Studerekammeret under mere eller mindre stærke Indtryk af det Monument, der er Beskrivelsens Genstand, det er blevet til så at sige i dagligt Samliv med

---

1) Universitets-Program, Nvbr. 1894, 120. Mackeprang i *Architecten* IX, 55. Ludvig Schrøder: *Danmarks Hjelpekilder og Næringsveje I* (1913), 17 f. og *Højskolebladet* 1907, Sp. 335-40.

selve Kirken. Bogen har, som Dr. *M. Mackeprang* siger det, fået en egen Tone over sig, som hverken de fyldigste Notitser, de mest nøjagtige Opmålinger, de skarpeste Fotografier kan give. Overalt i Bogen mærker man den Forskerglæde, hvormed Fofatteren har føjet Sten til Sten, føler hvorledes han med Flid og kærlig Forståelse har arbeidet sig gennem den »uvurderlige Lærebog i vor Middelalders Architekturbeskrivelse«, som Helms senere har kaldt Domkirken. Uden at gå nogen andens Ære for nær, kan det trygt siges, at ingen af vore øvrige Kirkebygninger har fået en så fyldig og metodisk Behandling, der ikke for Enkeltheden glemmer Helheden, ikke for den oprindelige Bygning de senere Tilføjelser¹⁾).

I »Ribe Domkirke« findes Afsnit om Kirkens Bygningssten og Murenes Beskaffenhed, Domkirkens arkitektoniske Beskrivelse og Historie, den nuværende Kirke i dens mere oprindelige Skikkelse, Undersøgelser af Kor og Kors, Tværskib, Kuppel, Kirkens Langhus, det store Tårn, Kirkens Istandsættelse efter Ulykken 1283, Bygningens gotiske Udstyrelse i Slutningen af Middelalderen, Tidsrummet fra Reformationens Indførelse indtil vore Dage o. m. m. Helms takker især sin Kollega *J. F. Kinch* for Oplysninger vedrørende Ribes Historie. Da Kinch begyndte Indsamlingen til sit magtfulde Værk om Ribe Bys Historie, gav Helms sig i Færd med at samle Stof til Domkirkens Beskrivelse. Lykkelige Ribel!

Til Jacob Helms Ribetid er endnu at føje nogle forskellige Oplysninger. Den 29. Juli 1851 blev han i Garnisons Kirke i København viet til *Anna Cathrine Sophie Bang* (f. $\frac{1}{3}$ 1825 i København, død $\frac{8}{3}$ 1855 i Ribe), Datter af Gehejmekonferensråd, Justitiarius i

1) *Architecten* IX, 54.

Højesteret, Dr. jur. Peder Georg Bang og Hustru Marie Caroline, f. Fribert. Efter hendes Død ægtede Helms Året efter (²⁷/₁₂ 1856 i Frue Kirke, København) hendes Søster *Ida Marie Sophie Bang*, født ²⁶/₁₀ 1835 i København. I begge Ægteskaber var ialt ni Børn.¹⁾ Helms havde Bopæl i Ribe i *Gravsgåde* i det lille Hus med Kvisten over, der på højre Side følger nærmest efter denne Gades Knæk, når man, kommende fra Sviegade, er bøjet om imod Højre. Lige overfor, på den modsatte Side af Gaden, var der o. 1864 hverken Bygninger eller Trævækst, men blot et Rækværk foran en Have, der skrånede ned mod Åen, og heller ikke langs med denne var der da Beplantning. Familien havde da fra Vinduerne fuldstændig fri Udsigt ikke blot over den umiddelbart bag ved Åen løbende gamle Haderslevvej, men på en lang Strækning også ud over Tønderchausseen. (Huset i Gravsgade blev Helms næsten nødt til at købe i 1856. Det var da under Opførelse. Forholdene i Ribe var ved 1855—56 stærkt opadgående, og der var sådan en Mangel på Beboelseslejligheder, at Helms, da den Bolig, hvori han med sin Familie hidtil havde boet til Leje, blev ham opsagt, ligefrem — som nævnt — blev tvungen til at købe Huset. Han var ganske uformuende, og Huset blev ham meget dyrt. Efter 1864 blev det dårlige Tider for Ribe, og da Helms i 1869 forlod Byen, var der slet ingen Mulighed for at få Ejendommen solgt, selv på yderst billige Vilkår. Først i 1876 lykkedes det ham at få Huset afhændet, men på den Måde, at han måtte udbetale Køberen 1200 Kr., for at han sammen med Ejendommen skulde overtage den derpå hvilende Gæld²⁾).

1) Stamregister over Familien Helms (1929), 49, 63—65.

2) Fra Ribe Amt II (1904), 2, 36.

I Ribe fik Helms Forbindelse med *Askov Højskole*. Den 22. November 1866 var Askov Højskoles Elever på Udflugt til Ribe. Der var 50—60 Deltagere i Turen. Helms foreviste denne Dag for første Gang Domkirken for Højskolens Lærere og Elever¹). *Ludvig Schrøder* havde Breve liggende fra Adjunkt Helms fra Juli 1867 og December 1868, der vidner om, at han også da var villig til at vise Domkirken for Skolens Elever og dens Lærere, med hvilke han kom i et venskabeligt Forhold. På Udflugterne til Ribe havde Askov Højskole rig Anledning til at påskønne Helms' kyndige og elskværdige Vejledning. Da Skolen i Askov blev udvidet, blev det en Opgave at skaffe Eleverne Adgang til at høre betydelige Mænd holde Foredrag over Emner, de særlig var hjemme i. Blandt dem, der blev hidkaldt, var også J. Helms. Han holdt nogle Foredrag over Kirkebygningskunst i April 1879 på Askov. I Tiden 4. til 19. August 1880 talte han ved et Lærermøde på den udvidede Højskole. Om Søndagen den 15. August gjorde Lærermødet en Udflugt til Ribe, hvor Kirkehistorikeren *Fr. Nielsen* prædikede i Domkirken og Helms påpegede i Bygningen, hvad han havde dvælet ved i sine Foredrag på Højskolen. Helms skaffede også Askov Højskole det gode Billede af Henrik Steffens, der hænger i Højskolens lille Foredragssal. Ludvig Schrøder og Helms så hinanden sidste Gang ved Kirkefesten i Ribe efter Domkirkens Restauration i 1904²).

Adjunkt Helms var afholdt som Lærer og gav sine Disciple gode Råd og Anvisninger, ogsaa efter at de havde forladt Skolen. Da *Emil Chr. Hansen*, den senere berømte Gæringsfysiolog, i sin Ungdoms

1) Ludvig Schrøder i Højskolebladet 1907, Sp. 397—98.

2) L. Schrøder i Højskolebladet 1907, Sp. 287—298.

trange Tid så småt forsøgte at blive Kunstmaler, kopierede han en Vinter Jørgen Roeds store Billede af Golgathavejen, der var i Kathrine Kirke. Han viste Kopien til Helms, der syntes godt om den og skrev et Stykke derom i et af Ribes Dagblade, og Hansen følte sig bestyrket i sit Haab om endelig at finde sit Livskald i Kunsten¹⁾; det skulde jo imidlertid blive som Naturforsker denne Søn af Ribe skulde nå den største Berømmelse. Da Helms havde været Adjunkt i Ribe i over 18 År, søgte han *Janderup-Billum* Præstekald i Vester Horne Herred. Det var, mens hans store Værk om Domkirken var i Trykken, han søgte den Befordring, som han også opnåede. Den 13. November 1868 skriver J. F. Kinch i et Brev til Dr. *Oluf Nielsen*: »Helms søger Præstekald og gør sig temmeligt Haab om at faa Janderup. Det gaar nu temmelig hurtigt med Trykning af hans Værk, som skal være færdigt til Jul. Han har akkorderet om Udgivelsen saaledes, at han selv faar 600 Dr. (foruden hvad han i mange Aar har haft til Udarbejdelsen)«. Så gode Kår kunde Kinch ikke udarbejde og offentliggøre sit Værk under!

Helms Kaldelse til Præst forelå den 2. Januar 1869. Han fratrådte Undervisningen på Kathedralskolen den 14. Januar og den 27. Januar blev han ordineret. I »Indbydelsesskrift« 1869, S. 20 skriver hans tidligere Rektor, at Helms i den lange Tid, han var Adjunkt, udfoldede en for Skolen i flere Henseender såre gavnlig Virksomhed. Han forestod sin Undervisning med stor Dygtighed og Nidkærhed. Af Disciplene modtog han ved sin Bortgang en smuk Mindegave som Tegn på deres Hengivenhed for ham.

1) Jens Rosenkjær: Emil Chr. Hansen (Fra Ribe Amt 1920, 245).

Helms var i 1869 så godt som færdig med Bogen om Ribe Domkirke. Nu havde han Fred i Sindet for dette Arbejde, og han kunde nu besinde sig til at forlade den By, hvor han havde tilbragt så mange rige Arbejdsår.

I Janderup forblev Jacob Helms kun i 5 År, idet han søgte og den 25. September 1874 fik det ledige Præsteembede i *Skellerup-Ellinge* (Vinding Herred, Svendborg Amt) i Egnen mellem Nyborg og Odense. Men derfor hørte han ikke op med at beskæftige sig med Kirkebygninger i Ribe Amt. I Janderuptiden fik han — trods stærk Optagethed af sin Præstegering — Tid til at udføre flere mindre og et særdeles stort Arbejde. 1871 udgav han den lille Bog: *Om Roskilde Domkirkes Alder og Stil*, et værdifuldt Indlæg i Sagen om dette Emne i Forbindelse med en skarp Kritik af Dr. theol. V. Rothes uheldige Angreb på da afdøde N. L. Høyens Afhandlinger om det betreffende Spørgsmål. Et omfangsrigt og brydsomt Arbejde påtog han sig i 1873 og 1874, da han for Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevarelse undersøgte og beskrev *alle Kirker i Ribe Amt*. Helms Indberetninger findes nu i Nationalmuseets 2. Afdeling, hvor de ligger og venter på at blive fuldt udnyttede i det Bind af Storværket om Danmarks Kirker, der vil komme til at omhandle Kirkerne i Ribe Amt. I 3. og 4. Udgave af Traps Danmark er Helms Beskrivelser selvfølgelig — sammen med senere Undersøgelser af Chr. Axel Jensen m. fl. — blevet lagt til Grund for de kortfattede Kirkebeskrivelser, der findes i vor førende topografiske Håndbog. I min Omtale af *Skanderup Kirke* i Andst Herred (se min Bog: »Skanderup Sogn« 1926—28, 107—114) er Jacob Helms Indberetning om Kirken fra 1874

benyttet så at sige i fuld Udstrækning. — Som Præst i Janderup—Billum støttede han Beboerne i Kampen for at få det gamle Tårn med Saddeltag på Billum Kirke fornyet, imod Provsten, der vilde have Tårnet ombygget således, at det fik et Spir¹⁾).

Inden vi går over til Omtalen af Helms to sidste større Værker, der begge er knyttede til vort Amt, skal kort nævnes de vigtigste af hans øvrige Arbejder. Til de af Arkitekt *F. Uldall* udførte Opmålinger af Kirkerne i *Rødning* Herred i Salling skrev Helms i 1884 en Indledning til Folioværket: *Om Nørrejyllands Granitkirker*, ialt væsentligt en Undersøgelse om deres Alder. Et indgående Kendskab til en vigtig Gruppe af disse Kirker havde han alt erhvervet sig på sine Studierejser til Kirkerne i Ribe Amt 1873—74. Den af ham fremsatte Tidsbestemmelse (det 13. Århundrede nærmest) indviklede ham i en ret langvarig og hårdhændet Polemik, der, uanset om han havde ret i Realiteterne, gjorde ham den største Ære som Menneske. Museumsdirektør *Dr. M. Mackeprang* har i *Architekten* IX, 55 anført en Oversigt over de vigtigste af Indlægene i denne Polemik²⁾,

Af andre Arbejder kan nævnes Helms Afhandling: *Naar er Trondhjems Domkirke opført?* (*Letterstedtske Tidsskrift* 1886), der blev skrevet i en Anledning, der svarede til den, som førte ham til at skrive Afhandlingen om Roskilde Domkirke. I *Danske Magazin* 1873 har Helms en Afhandling om *Rélieffet over den sydlige Indgangsdør paa Slesvig Domkirke*; 1875 offentliggjorde han et *Mindeskrift* over *Fru Marie Caroline Bang*, f. *Fribert*; 1882 *Meddelelse til Horsens Byraad angaaende Byens Skolevæsen*; *Vore*

1) Fra Ribe Amt 1911, 62.

2) Se ogsaa *M. Mackeprang: Vore Landsbykirker* (1920) S.138.

Raadstuearkiver (Fædrelandet 1880, Nr. 61 og 86) og så følgende Artikler vedrørende Ribe Amt: *Døbefonten i Nordby Kirke paa Fanø* (Dansk Månedsskrift 1857, II, 230—33); *Den kirkelige Bygningskunst i Middealderen med særlig Hensyn til Ribe Domkirke* (Dansk Kirketidende 1855, 631—39); *Kathoveddøren paa Ribe Domkirke* (Illustreret Tidende 1870—71, 385—88); *Ribe Domkirke* (Ill. Tid. 1903—04, 757—59); *Vilslev Kirke ved Kongeaaen* (Folkekalender for Danmark 1863, 24—32). Til disse kirkearkæologiske Arbejder for Ribe Amt kan føjes hans Afhandling: *Oplevelser i Ribe under Krigen 1864* (Fra Ribe Amt 1904, 1—36), der giver et godt Indblik i Forholdene i den lille Købstad i den bevægede Tid under vor sidste Krig. —

Jacob Helms Afhandling fra 1859 om Tufstenskirkkerne i Ribeeegnen kom ikke alene til at virke som en Forundersøgelse til Domkirkeværket fra 1870, det må nu også betragtes som et Slags Udgangspunkt for hans andet Hovedarbejde: *Danske Tufstenskirker I—II* (1894). Helms blev af Kultusministeriet opfordret til at skrive Teksten til et omfangsrigt Værk om de af rhinsk Tuf byggede Kirker i Tyskland, Holland og især i Danmark. Ikke alene brugte han 8 å 9 Års ivrig Fritidsarbejde til at skrive dette Arbejde, også Rejser måtte han foretage, bl. a. til Holland 1887, for at kunne udarbejde Bogen om de vestjydske Tufstenskirkker.

Danske Tufstens-Kirker er et prægtigt udstyret i stort Folioformat trykt Værk, der alene ved den blotte Beskuelse virker imponerende. Vi horer heri først om Tufstenskirkker i Tyskland og Holland, om Tufstenskirkker indenfor Ribe Stifts gamle Grænser, om jyske Granitkirkers og nogle Kalk-Tufkirkers Stilling over

for Ribe Domkirke og Ribeegnens Tufstenskirker, hvorefter kommer Beskrivelser af Kirkerne i Vester Vedsted, Seem, Farup, Vilslev, Hjortlund, Kalslund, Jernved, Hunderup, Darum, Sneum, Tjæreborg, Alslev, Hostrup, Billum, Ål, Ovtrup, Lydum, S. Bork, Årre. Af disse 19 Kirker findes der i Bind II, der kun består af Billedmateriale, smukke Afbildninger, dels af Kirkerne, dels af deres Inventar og Grundplaner, Billedtavlerne er fremstillede under Ledelse af Professor *H. Storck*. I Værket, der er forsynet med fransk Resumé, findes et Afsnit forfattet af Geologen, Professor *J. Fr. Johnstrup* om den rhinlandske Tuf, og så findes der et udmærket Register udarbejdet af den allestedsnærværende, myreflittige og hjælpsomme Dr. *Oluf Nielsen*! Helms Værk om Tufstenskirkerne fra 1894¹⁾ giver meget mere, end Titlen lover. Ikke alene hører vi om udenlandske Tufstenskirker, også meget andet inddrages i Undersøgelsen. Forfatteren gør adskillige større eller mindre Strejftog fra sit Hovedemne og henter Bidrag til Forståelsen fra Kvaderstens og Kildekalkskirkerne. Vor nuværende største Autoritet på Kirkearkæologiens Område, Museumsdirektør *M. Mackeprang*, karakteriserer Tufstensbogen i disse Ord: Det har ikke den fastbyggede, helstøbte Karakter som Ribebogen. Værket er mere »lærdt« end denne, og der viser sig stundom en vis Tilbøjelighed til at drage for store Slutninger fra ofte meget underordnede og usikre Enkeltheder. »Men det er skrevet ud fra en overordentlig Kundskabsfylde, og netop dets Vidtløftighed gør, at Bogen saa at sige er et rent Skatkammer, hvor man kan finde Svar paa de mest forskelligartede Spørgsmaal, og som

1) Et Par Tillæg til Værket fremkom i Årb. f. nord. Oldkyndighed 1898, 19–58. (Er der i Middelalderen blevet udført Granitkvadre fra Jylland? – Lidt om Kirken i Højer).

man stadig med Glæde og Taknemlighed spørger til Raads¹⁾.

I 1882 blev Helms udnævnt til Medlem af Komiteen for Ribe Domkirkes Istandsættelse og tillige af det særlige Kirkesyn for denne Kirke. I denne Egenskab deltog han i Diskussionen om de Principer, der burde følges ved en gennemgribende Restauration, idet han — foranlediget af Forhandlinger i Folketinget om det ønskelige i at føre Kirken tilbage til dens »oprindelige Stil« — i 1888 udsendte det varmtføjte lille Skrift: *Er det ved Ribe Domkirkes Istandsættelse kun det ældste, som fortjener at bevares?* Den Diskussion, som dette klart skrevne Arbejde frembragte, bidrog vel mere end noget andet til at udrede den teoretiske Side af Spørgsmålet. Med megen Styrke hævdede Helms her sit Synspunkt, der da også heldigvis gik af med Sejren og forskånede os for en ny »stilkorrekt« Udgave af Begrebet »en romansk Domkirke«, således som vi kender dem andetsteds fra, både ude og hjemme. Med Føje gjorde han gældende, at en Kirkebygning er en Organisme i stadig Vækst, hvor hver enkelt Tids Arbejde har Ret til at kræve sig respekteret. — For de mangehånde Iagttagelser, til hvilke Domkirkens Hovedstandsættelse 1883—1904 gav Lejlighed, er der gjort Rede i den Bog, som Dr. Jacob Helms og Professor *H. C. Amberg* — der som Arkitekt ledede Restaureringsarbejdet — udgav i 1906 på Bekostning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet²⁾. Denne Bog (106 Sider + XIII Plancher) var det første danske Værk, der indgående skildrede en stor og omfattende Restauration. Ikke blot bragtes her nye Oplysnin-

1) Architekten IX, 55.

2) Jfr. Chr. Axel Jensen i Architekten IX, 293—306.

ger om Domkirkens Historie; som det første litterære Arbejde i sin Slags, yder det lærerige Bidrag til Forståelse af Restaureringsspørgsmålet og dets Historie herhjemme. Dr. Helms skriver i *Ribe Domkirke* (1906) især om Restaureringen ud fra et historisk Synspunkt og belyser vigtige Sider af Domkirkens arkitektoniske Udviklingshistorie i det hele taget, medens Professor Amberg i et detailrigt Afsnit (S. 51—106) skildrer Restaurationen 1883—1904.

Det er almindelig anerkendt, at Ribe Domkirkes Istandsættelse under Ambergs Ledelse blev godt og forsvarligt gennemført, og det er med Rette blevet fremhævet, at der mellem Helms og Amberg var et usædvanligt lykkeligt Samarbejde; Arkitekten og Videnskabsmanden arbejdede i Ening på at give vort skønneste Monument fra Middelalderen en nænsom og pietetsfuld Behandling, — et Arbejde, som også satte sin Frugt i den omtalte smukke Bog, hvis Trykning Helms oplevede, men hvis Offentliggørelse først fandt Sted kort efter hans Død.

Jacob Helms første større Arbejde handlede om Ribe Domkirke, og det sidste Værk, han ydede sit Bidrag til, var også om Kathedraalen i Ribe¹⁾. Ringen var sluttet! —

Som det fremgår af ovenstående, var det adskillige og betydningsfulde Værker, Jacob Helms fik skrevet. Hovedparten af hans Arbejder er knyttet til *Ribe Amt*, hvor det for en Kirkearkæolog selvsagt måtte blive Domkirken i Ribe, der mest måtte fange Interessen. Når vi nu ved god Besked om dette vort Lands skønneste Bygningsmonument — hvortil femogtyve

---

1) Til C. N. Termansens Afhandling: St. Klemens Kirke i Ribe (Fra Ribe Amt 1905) har Helms også ydet forskellig Bistand.

Generationer har båret Sten — er Hovedæren herfor. Jacob Helms! Det er glædeligt at vide, at han i levende Live mødte den Anerkendelse, han fortjente. Ikke alene lagde Ministeriet — gennem den stærkt interesserede Kontorchef *Burman-Becker* — Beslag på Helms omfattende Viden om vor ældre Arkitektur, også blandt Fagfæller nød han stor Agtelse. *J. B. Løffler* kunde således i *Brickas »Biografisk Leksikon«* VII (1893), 304 skrive, at Helms' Arbejder som Helhed tagne hører til det værdifuldeste, vor Litteratur ejer indenfor deres Område; en Tid lang mente *N. L. Højen* i Helms at have fundet sin Efterfølger som Professor i Kunsthistorie ved Universitetet. I 1870^{14/12} blev Helms Ridder af Dannebrog, og i 1873.^(10/12) blev han optaget som Medlem af Det kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, — og endelig i 1894, den 28. Juli, blev han i Anledning af Kronprinsparrets Sølvbryllup udnævnt til *Æresdoktor* ved Københavns Universitet. Denne fine Anerkendelse blev ved samme Lejlighed også et Par af hans tidligere vestjydske Præstekolleger til Del, nemlig *H. F. Feilberg*, der havde været Præst i *Darum* (1876—92), og *H. V. Sthyr*, der i 1873—77 var Præst i *Alslev*, senere blev han både Biskop og Minister. Det er dog en sjælden Ting, at tre Landsbypræster fra en vestjydske Egn opnår Universitetets højeste videnskabelige Æresgrad! Det sker i hvert Fald ikke en Gang i hvert Århundrede. Havde *J. F. Kinch* levet i 1894 (han døde allerede 1888), var han vel også, hvilket vilde have været ret og rimeligt, blevet *Dr. h. c.* *Oluf Nielsen* var jo *Dr. phil.* Denne vestjydske Bondesøn fra Vester Nykirke Sogn fik sin Livsgerning i København, medens de tre på Sjælland fødte Videnskabsmænd (Helms, Kinch og Feilberg) i alt væsentligt fik

deres Livsgerning i Vestjylland. Oluf Nielsen stod i Venskabsforhold til dem alle tre og fik, — ubegribeligt forresten, når man betænker hans enorme Forfatterskab, efter Feilbergs det mest omfangsrige af de pågældende Forskeres, — Tid til hyppigt at hjælpe sine Venner og åndelige Medkæmpere ovre i hans Hjemstavn.

Jacob Helms døde den 10. Oktober 1906 i Skeløerup Præstegård. Hans Hustru døde i København den 16. Februar 1922.

I de Mindetaler¹⁾, der blev holdt ved hans Bisættelse og Jordefærd den 14. og 16. Oktober 1906, er aflagt varme Vidnesbyrd om hans værdifulde menneskelige Egenskaber, hans fromme, kristne Sindelag og hans udmærkede Evner som Præst. Trods sin store Anseelse var Dr. Helms en stille, beskeden og bramfri Mand, elskelig af Karakter. Et Samvær med den milde Mand med det aandfulde Ansigt og de usædvanlig varme og smukke Øjne erindredes længe efter som en værdifuld og skøn Oplevelse. I Mindetalerne er der ikke sagt så meget om Helms glørværdige Indsats i vor Kirkearkitekturs Historie. I sin Nekrolog over ham skrev imidlertid Dr. Mackeprang her om og slutter med disse Ord: »En meget vidende Mand og en meget mildt dømmende Mand, en fin og ærværdig Personlighed, en Skribent helt gennemsyret af den Kærlighed til sit Emne, der giver alt Arbejde — litterært som kunstnerisk — dets dybeste Værd«²⁾.

---

1) Udgivet i Bogform af hans Børn („Mindetaler ved Jacob Helms' Jordefærd“, 1906, 19 S.). Om Helms se endvidere S. Elvius: Danmarks Præstehistorie 1869—84, 451 og Danmarks Præstehistorie ved M. Groshennig og Hauch-Fausbøll 1884—1911, II (1932), 119. Endvidere Henvisningerne i Dahls og Enstofts Dansk biografisk Haandleksikon II (1923), 54 f.

2) Achitekten IX, 56.

— I sit Værk: *Vore Landsbykirker* (1920), 137 fremhæver Mackeprang særlig Dr. Jacob Helms' Værker, især »Danske Tufstenskirker«, der »i Virkeligheden er en hel Udsigt over vor romanske Kirkebygningskunst«. I *Francis Becketts Danmarks Kunst I* (1924) er der i Afsnittet om Kirkebygningskunsten talrige Henvisninger til Helms' Arbejder, så man forstår, at Nutidens Forskere stedse har god Gavn af de Bøger og Afhandlinger, den Ribe Adjunkt og senere Landsbypræst med vågent Sind og brændende videnskabelig Nidkærlighed fik skrevet om vor Middelalders største kunstneriske Indsats: Kirkebygningerne. Som Videnskabsmand havde Helms altså ikke alene en ikke ringe Betydning for sin Tid — hans Anseelse var i levende Live betydelig også i Udlandet —, stadigvæk må Kirkearkæologerne søge til hans Arbejder og høre den bedste Belæring af dem.

Dr. Jacob Helms hører til den Række af lærde Mænd, der har været knyttet til Ribe Latinskole; han opholdt sig i Vestjylland i en Tid, da Ribe og dens Omegn — indtil videre for sidste Gang — nåede et videnskabeligt Højdepunkt. Han så — ligesom Feilberg, Kinch og Oluf Nielsen — med Glæde hen til det Oplysningsarbejde, der udførtes på vort folkelige Universitet i Askov, og han nåede at komme til at skrive et Bidrag til den historiske Årbog for det Amt, til hvilket hans Navn er knyttet med Hæder og Ære.

Han fortjener derfor lige så godt som Feilberg, Kinch og Oluf Nielsen at blive gjort til Genstand for en biografisk Skildring i Ribe Amts historiske Årbog, — og dette Arbejde er det altså, jeg uværdige har påtaget mig at udføre i ovenstående lille Redegørelse, hvori der med særligt Henblik på Ribe Amt er fortalt om Jacob Helms' Liv og videnskabelige Virksomhed.

Fra Fåborg Sogn.

Af Iver Kr. Frederiksens Optegnelser.

Ved *August F. Schmidt.*

Fåborg Sogn er med sine 6367 Hektar det største i Skast Herred. Dets Jorder er højtliggende og ujævne, til Dels sandede, i Byen *Avtrup* gode, med nogen Hede (især ved *Vrenderup*), Plantage og Mosekultur. I 1919 var der i Sognet 77 Hektar Tørvemoser, 212 Hektar Skov, 1542 Hektar Heder og Lyngbakker, 121 Hektar Klitarealer og Stenmarker, 15 Hektar Vandareal. Som det vil fremgå af de følgende Oplysninger, har der tidligere været meget mere Hede i Sognet, ligesom det store Skovareal hidrører fra Nutiden. *Vrenderup* Plantage på 111 Hektar blev således anlagt i 1894. Et Indtryk af Forholdenes Udvikling i Fåborg får man alene ved at betragte Folketallets Vækst i det sidste Århundrede. 1801 var der i Sognet 388 Indbyggere, 1850 var det steget til 652, 1901: 1167 og i 1925 var Befolkningstallet ikke mindre end 1793 Mennesker. Anlæggelsen af Bramminge—Silkeborg Banen gennem Sognet (Station i Agerbæk) har selvsagt gjort sit til, at det fordums Hedesogn nu har et antageligt Antal Indbyggere.

Om Fåborg Sogn er der endnu ikke skrevet noget større selvstændigt Arbejde. Det er kortfattet omtalt i *Oluf Nielsens* Bog om Skast Herred (1862) og i

Traps Danmark 4. Udg. VIII (1928), 513—15. Derudover må vi søge skriftlige Oplysninger om Sognet trindt omkring i spredt tilgængelige Kilder. Således har *Torben Klinting* i sin Bog: »Minder fra min Lærergerning i Vestjylland« (1914), 81—150 mange Oplysninger fra Fåborg Sogn, hvor han har været Lærer i ca. 30 År. Også i sit Arbejde: «Vestjydske Skildringer» (1925) har Klinting meddelt slet ikke så lidt Stof fra Fåborg. Hertil kommer så mindre Oplysninger om vort Sogn i *Fra Ribe Amt, Jyske Samlinger*, *Evald Tang Kristensens Bøger*¹⁾ og andre Steder. Endelig er vi nu så heldige at besidde nogle gode Optegnelser vedrørende forskellige historiske Emner fra vort Sogn. I det sidste Par År har nemlig den aldrende Landmand, *Iver Kr. Frederiksen*, fra Fåborg Sogn sendt en Del Skildringer, især angående Hedeopdyrkere, Aftægtskontrakter, Kostbinding, Jydepottefabrikation, Fester, Befordringsmidler og Tørvearbejde, til *Dansk Folkemindesamling* på Det kgl. Bibliotek, København. Af *Iver Kr. Frederiksen*s med så stor Nidkærlighed nedskrevne Beretninger fra det gamle Folkeliv, navnlig fra *Vrenderup* nordvestlig i Sognet, skal der i det nedenstående meddeles et Uddrag. Af dette vil man lære noget om de Kår, Hede-folkene levede under i sidste Halvdel af afvigte Århundrede. Selvom de har haft det strengt og fattigt, er det givet, at deres Forfædre ikke har haft det bedre, efter alt at dømme har de haft det ringere. Det er godt, at der bliver samlet Stof, som giver Besked om det store Opdyrkningsarbejde, der har fundet Sted i Jyllands Hedeegne i Årtierne efter 1864. Et fortrinligt Bidrag hertil synes det mig er givet af *Iver Kr.*

1) E. Tang Kristensen har i sine *Minder og Oplevelser III* 472—75 skrevet om en Indsamlingsrejse i Fåborgegnen.

Frederiksen. Af hans forskellige Skildringer af Hede-bønder fra Fåborg Sogn har jeg valgt to nogenlunde forskelligartede. Endvidere udgives Frederiksens detaillerede Oplysninger om en af Hdebondens industrielle Virksomheder, Kostebinding af Revlingris. Også en gammel Kones Arbejde for Udkommet skal vi høre om. Derimod har jeg ikke udgivet Frederiksens vidtløftige Skildring af Jydepottefabrikationen, da man bl. a. kan læse om dette Emne i *Andreas G. Jensens* Værk: »Jydepotten, vort Lands ældste Haandværk«. Heri er Vardeegnen naturligvis særlig godt repræsenteret.

Muligvis burde man en anden Gang offentliggøre Resten af Frederiksens Optegnelser i Dansk Folkes mindesamling. For Fremtidens Lokalhistorikere vil de være til ikke ringe Gavn, da de beretter så meget om den gamle Slægt af Hdebønder, ligesom de i Almindelighed giver Bidrag til Forståelse af Egnens Folkeliv.

Det bør ikke lades uomtalt her, at også Rentier *Jeppe A. Ravn*, Fåborg, har sendt en Del fortræffelige Optegnelser til Dansk Folkemindesamling angående Fåborg Sogn. Hvor Ravn og Frederiksen skriver om de samme Emner (Hedeopdyrkning, Mosearbejde m. v.), er der i Realiteten ingen Forskel på Indholdet af deres Meddelelser. Derimod har Ravn en Del Oplysninger, som ikke findes hos Frederiksen, således forskellige Sagn, noget Folketro og værdifulde Meddelelser om Husmanden *Kristen Sørensen Daugaard* (død ^{19/8} 1895), der brevvekslede med Biskop *Otto Laub* i Viborg¹⁾). Om Oprettelsen af Forsamlingshus, om

---

1) Hvis ikke andre kommer mig i Forkøbet, agter jeg engang at offentliggøre en Levnedsskildring af denne Husmand, hvis Venskab med den Viborg Biskop har sin særlige Interesse.

Postvæsenets Udvikling i Fåborg, om Udstykning, Husflid, Stenbrænding m. m. har Ravn også gode Enkeltheder, så man vil forstå, at det er en god Tilvækst til det historiske Stof om Fåborg Sogn, der er fremkommet formedelst Frederiksens og Ravns Virksomhed som Meddelere til Dansk Folkemindesamling. Det er en Glæde allerede nu at kunne fremlægge for Offentligheden noget af det nye Materiale, der er indsamlet fra Skast Herreds største Sogn et Par Mil Øst for Varde.

A. F. S.

Kostebinding var et Erhverv, som mange Mennesker tjente Føde og Klæder ved. Adskillige ældre Folk arbejdede hermed hele Aaret rundt, medens det for de yngre væsentlig var en Vinterbeskæftigelse. For gamle Folk var det nødvendigt at beskæftige sig med Kostebinding eller anden Husflid, hvis de vilde undgaa Fattiggården. Der skulde ikke ret meget Værktøj til ved Limebinding: en Lommekniv, en Skræbekniv, et Jernspiger (der kunde også bruges et 5 Tm. langt Ben, som var slebet spidst), en Træbuk med Tremmer foroven og en Brumskovl — lig en Tækkeskovl — kunde man klare sig med. Først skulde man have fat på et Bundt Stokke til at lave Skinner af. Der var mange fra Fåborg Sogn, som spadserede til Grimstrup Lund, hvor de fik Lov at skære et Bundt Stokke til Skinner mod som Betaling at give en Lime eller en Karbørste. Nu gjaldt det om at få så stort et Bundt, som man kunde bære, og så vandrede Kostebinderen hjemad, glad i Sindet: thi nu kunde her blive Skinner til mange Limer. Når man kom hjem og var blevet beværtet med et Stykke stegt Fisk til Brødet og en Kop varmt Øl eller Hyldethe, kunde Arbejdet begynde. Først fjernede man Barken, derefter kløve-

des en Stok i fire Dele. Det var ikke så vanskeligt, men så skulde der laves tynde og bevægelige Skinner, hvortil der krævedes en Del Øvelse, inden det gik godt. Fra Enden af Træskinnen blev med Løsmekniven skåret et Par Tommer ned, så kunde man med Fingrene trække den ene Skinne efter den anden helt igennem. Når dette Arbejde var udført, skulde Skinnerne spidses i hver Ende, så var de færdige til Brug. De måtte ikke blive for tørre, hvorfor de før deres Anvendelse blev lågt i Vand, for at de kunde blive så bevægelige som muligt. Når Skinnerne var i Orden, skulde man til *Revlingerisene*, der hentedes ude på Heden, hvor Revlingerne groede i små runde Buske. Der brugtes en Jernkrog til at trække dem op med. De fik den første Rensning med det samme, idet hele Busken blev taget og rystet godt igennem, hvorefter de daarlige Revlinger blev pillet fra. Når man havde plukket så mange, man kunde bære, blev Risene sammensnørede i to Bundter, men sammenføjede ved en Snor, således at der kunde hænge et Bundt på Ryggen og et for Brystet. En Husmand, der havde to Køer, kunde køre Risene hjem. Man skulde så dog helst have så mange Ris rykket op, at der kunde blive et Læs at age hjem. Så blev der meget at bestille hjemme både til Kone og Børn. Risene skulde dukkes op således, at der kunde blive en Kost af fem Dukker. Ved Dukning toges Risene et for et og lagdes i Orden med Bladene nedad og Rodenden opad; når Dukken var stor nok, blev den snøret sammen med et eller to Ris, men blot med Rodenden. Derefter skulde Risene helst tørres, det kunde dog let fejle om Efteråret eller om Vinteren. Derfor var det bedst, dersom man havde et Oplagsrum. Så kunde man fylde det om Sommeren, hvis

man da kunde få Tid til at blive hjemme sålænge, det var om stadigt at være ude og tjene Penge. Ved Mergelarbejde kunde en Arbejdsmand få 5 Mark i Dagløn. I den Tid, der blev slået Græs, rejste man ned til Marskbyerne i Ribeegnen. Der fik man en Daler pr. Nat i Løn. — Hvad nu enten Revlingerisene var tørre eller ej, skulde de brånes: der tændtes Ild i Bagerovnen eller på Skorstenen i Køkkenet. Der fyredes under med Lyng. Dukkerne blev en for en holdt hen over Flammen, hvor de blev vendt flere Gange. Dukken holdtes i Hånden. Den måtte varmes således, at Bladene blev løse. Derefter fik den en ordentlig Omgang på Brånbukken: man lagde Bladene på Bukken, tog Skovlen og gned Dukken langs hen ad Bukken mange Gange; her måtte ikke spares på Arbejdet; thi det var ikke nok, at Bladene blev fjernede, også den mørkebrune Farve måtte væk, så en gulligbrun kom til Syne. Når dette var i Orden, kunde man begynde Limebindingen.

Her hjalp Mand og Kone hinanden; enten bandt hver sin Lime, eller også begyndte Konen at sætte den første eller to Skinner om, og så lavede Manden dem færdig. Det var nødvendigt, når den første Skinnerne var sat omkring — altid den nederste — at give Kosten en Omgang af Skrabekniven. Omkring 1865 kostede Limerne 5, 6 eller 7 Skilling pr. Styk, men ved 1874 var Prisen 16, 20 eller 25 Øre pr. Styk, 6 a 8 Øre pr. Styk for en Karbørste. Meddeleeren tog fat på Limebinding om Vinteren, da det var rarere at være hjemme end altid ude på Arbejde Året rundt. Han fik tre Læs Ris hjem i Sommertiden, de blev så sat i Stak. Børnene behøvede heller ikke at være ret gamle, førend de kunde dukke Ris op, de vilde også gerne med ud og brække Ris op i Heden. —

En anden Kostebinder fortalte, at han syntes ikke, han kunde klare sig på anden Måde end ved at binde Koste, især i den Tid, Kornet var så dyrt. Flere Gange fik han ikke Brødrug indkøbt, før Beholdningen var opspist. Så kunde de jo ikke vente, til der blev bagt Brød. Konen kogte derfor Rugmelsgrød, og på den Måde måtte de så klare sig, til de fik bagt. »Ja, en Gang var jeg i stor Forlegenhed. Vi havde intet Brød og ingen Penge, saa bad jeg saa inderlig til Gud, om han ikke nok vilde hjælpe mig. Saa gik jeg til Faaborg, for jeg maatte jo prøve, om jeg ikke ved Guds Hjælp maatte faa Brød eller Rug. Men til min store Forbavselse gik jeg ikke ret langt, før jeg finder et Brød. Jeg blev saa glad, for nu syntes jeg, det var klart, at Herren havde hørt min Bøn, men jeg gik alligevel til Faaborg, det var jo dejligt, at jeg havde fundet et Brød, men tog jo ikke lang Tid for en Familie at spise et 8 Punds Brød. Derfor vilde jeg alligevel se at købe noget Rugmel, men hvad sker, jeg finder flere, ialt 5 Brød. Nu blev jeg næsten bang for at tage dem hjem. Hvordan er det dog gaet til? Jeg traf saa Sognefogeden og fortalte ham det og viste ham Brødene, det var jo i Krigsaarene, og Sognefogeden vidste, at der var kørt en Egtvogn med Brød. Derfra var de selvfølgelig tabt. »Men gaa du nu bare hjem med Brødene. Dersom du ikke var kommen, var der maaske kommen Hunde eller andre Dyr og havde ædt dem«. Saa vandrede jeg glad hjem. Ja, saadan har Herren alligevel hjulpet os tit, naar det har set mest haabløst ud«. —

Øst for *Lærkeholt* lå et lille Hus. Det blev flyttet noget i Nord, da K. Bennedsen boede der, nu ejes det af Henry Henningsen, men den første, Iver Kr. Frederiksen husker der, var gamle Dorthea; hun

kaldtes ellers Smedekonon, for hendes Mand var Smed. Sålænge han var rask, var han noget forfalden til Drik, derfor måtte Dorthea tidlig lære at klare sig på bedste Måde. Da Dorthea var bleven Enke, solgte hun Ejendommen til Optegnerens Fader *Niels Jørgen*; så længe hun levede, skulde hun have sit Hus at bo i. Hun fik også lidt Aftægt, to Pægle sød Mælk daglig, 8 Læs Hedetørv årlig å 10 Snese pr. Læs, 1 Læs Klyne å 1000 Styk og 1 Td. Brødrug. Resten måtte hun selv klare. Derfor bandt hun Revlingeriskoste. Den lille Iver skulde hver Morgen fra han var 4 År bære de to Pægle sød Mælk hen til Dorthea. Det var han ikke ked af, for hun havde altid noget at fortælle, enten en Historie eller også skulde Drengen gætte en Gåde. Det var et meget gammelt Hus, hun boede i. Nordsiden og den østre Ende var muret af grå Lersten, altså kun tørrede Sten. Hvert År så hun selv Huset efter. Var der Revner eller Huller i Muren, blev de klinede med Ler både udvendig og indvendig. Så blev der kalket. Alt sådant Arbejde udførte hun selv. Hun havde Færdighed i at bruge Murske og Kalkkost. Huset var tækket med Lyng, som kunde holde i mange År. Indvendigt var det jo også småt indrettet. Først kom man ind i en Forstue, den var vist kun to Alen på den ene Led og to en halv på den anden. Gulvet var lagt af Kampesten. Til venstre kom man ind i den eneste Stue, hun havde. Her var Lergulv. Bohavet bestod af en Dragkiste, et Bord med fast Bænk for Enden, tre Stole med Sæder af Simer, to Alkovesenge med Omhæng for, så kunde man ikke se dem. Ovenpå Bilæggerkakkellovnen lå en rund Kampesten, den brugte hun som Kaffemølle. Kakkellovnen var flad foroven, der malede hun Kaffen ved at rulle rundt med Stenen, til Kaffen var fint malet.

Køkkenet var også kun lille, der var intet Spisekammer, men et Rum, hvor hun opbevarede Brændsel og en Beholdning af Revlingris. Selv om alt var smaat og tarveligt, var Dorthea altid glad og flittig som en Myre. Sålænge hun kunde, bandt hun Koste og Karbørster. Da hun ikke formåede det længere, gav hun sig til at karte og spinde Uld for fremmede. Derved kunde hun tjene lidt, og med dette Arbejde blev hun ved, til kort før hun døde. Hun var kun syg en kort Tid. Da hun var blevet ført til hendes sidste Hvilested, og der var betalt, hvad det kostede, var der et lille Overskud på c. 40 Kr. i Penge. Der blev så holdt Auktion over hendes Ejendele. Hvad der indkom herved og de 40 Kr. i kontant, fik hendes Datter, der boede i Varde, hvor hun var gift med Smed Jensen. Der var endvidere 3—4 Læs Brændsel, som hørte Aftægtsyderen til. Ja, sådan klarede gamle Dorthea sig. Hun var flittig og nøjsom, og man mærkede ikke andet, end at hun var glad og tilfreds i den Stilling, hun havde. Det var ellers ensomt for hende. Hun fik dog tit fremmede, især omrejsende Vagabonder. Opførte de sig ordentlig, kunde de godt få en Passiar med hende, men var de uordentlige eller berusede, havde hun en vis Evne til at optræde fast og bestemt, så de var klar over, at her var det Smedekonens, der rådede. Så forsvandt de ganske stille.

For blot 50 Aar siden var der mange Mennesker i Fåborg Sogn, der klarede sig ved at lave Jydepotter eller Revlingekoste, ved Vævning eller Handel med Klude og Ben m. m. Nu kan det jo ske, at en og anden vil tænke, at disse Mennesker havde det vist trist og sørgeligt. Det havde de netop ikke; sådan i al Almindelighed mærkede man ikke andet, end at de var glade for, at de kunde klare sig; Hu-

møret gik især op, når de mærkede nogen Fremgang.

Vi skal nu høre lidt om en Hedebondes Liv og Arbejde. *Peder J. Pedersen*, kaldet Per Storm, var født i Vorbasse som Søn af Sognefoged *Jens K. Hansen*; hans Hustru var *Karen Johnsdatter*, født i Agerbæk, Datter af *John Eskesen*. Peder J. Pedersen vilde gerne på sine ældre Dage tale om Treårskrigen, hvori han var Deltager. Han lå først 2 År i fast Tjeneste, derefter var han 3 År i Krig, han måtte altså ofre 5 År af sin Ungdom til Militærtjeneste. Peder og Karen begyndte deres egentlige Livsgerning ude i *Vrenderup Hede*. Her var Hede og Mose overalt, med Undtagelse af et lille Stykke Agerjord hist og her. Vejene var meget dårlige. Ligegyldigt hvor de skulde hen, var der kun et eller flere Par Hjulspor at færdes ad. Der gjordes ikke noget ved Vejene, kun i de værste Huller blev der puttet nogle store Sten. Hvor der var høj Hede, lavede man et nyt Spor eller en Gangsti. I 1859 begyndte Peder og Karen i et lille fattigt Hjem derude i Heden, hvor nu deres Søn, John Pedersen, bor. Til Ejendommen hørte i 1859 50 Tdr. Land, hvoraf der kun var 2 eller 3 Tdr. Ld. opdyrket, men der var 8 Tdr. Ld. god Tørvejord. Her havde de en Guldgrube liggende, men det vidste hverken Peder eller andre. Den store Mose, hvoraf Peder havde de 8 Tdr. Land, hedder *Driftsmose*. Der var dengang store Stykker Hede, der var så dårlige, at der ikke kunde gro Lyng på dem. Når det blæste, var der stærk Sandfog. På denne Måde er det ofte op til 1½ Alen tykt Sandlag over Tørvejorden fremkommet. Om Vinteren lignede Mosen en Sø; thi Vandet kunde ikke komme bort, ingen tænkte på at gøre noget for at lede Vandet væk; man troede jo ikke, Jorden var noget værd. Jorden, som Peder og

Karen begyndte at arbejde med, var Hedejord fra den Gård i Vrenderup, som nu ejes af K. L. Kristensen. Hvornår Hyrefæstet opstod, ved Optegneren ikke, men Peders Formand var en Polsker, som blev træt af at bo der. Han flyttede så bare væk, han kunde hverken få til Føde eller Klæder derude. Da Peder købte Ejendommen, gav han 50 Daler for den, altså 1 Daler pr. Td. Land. Der var jo også et lille Hus på den. På sådan en Hedejendom kunde der ikke gøres Lån, og da Folk tilmed dengang manglede Forståelsen af at gøre Jorden frugtbar, vil man forstå, det var strengt for et ungt Par at begynde deres Samliv sådan et Sted. Ingen Gødning kunde købes, der var ingen Befordringsmidler, alt var vanskeligt, så der var intet andet Råd, end at Peder måtte ud på Dagleje. Han måtte vandre langt for at få Arbejde, helt til Nord i Øse Sogn, ja undertiden længere. Han måtte arbejde fra Morgen tidlig til sen Aften for 66 Øre pr. Dag om Sommeren (ialt 3 Kr. 96 Øre ugentlig). Om Vinteren var der næsten ikke noget Arbejde at få. Derfor gav Peder sig til at binde Revlingrisko, et Arbejde, Karen hjalp til med. Om Sommeren lavede hun Jydepotter. På denne Måde arbejdede de sig lidt fremad trods det, at Familien øgedes. Og så fik de endda opdyrket noget af deres Hedejord. Da et Stykke Tid var gået, fik de en Ko; senere fik de en til, og da de var så vidt, blev Køerne anvendt til Kørebrug. Når Peder var på Arbejde, var Karen ene om det hele, både Hus, Børn og Dyr, så hun har haft en lang Arbejdsdag. Men troligt hjalp de hinanden. Da der atter er gået et Stykke Tid, får Peder opdaget, at Tørvejorden alligevel er noget værd; thi der kunde laves Smedekul af Tørvejorden derude i Driftsmose, og det kan man ikke af al Slags Tørv.

Mosen fik derefter Navnet Kulmose. Nu begyndte den første Tørvehandel, i Begyndelsen var det hele kun småt, og meget Arbejde for en lille Løn. 1000 Tørv kunde give 3 Tdr. Smedekul, 2 Mark eller 66 Øre pr. Td. Det kunde altså give 1 Kr. 98 Øre pr. 1000 Tørv, men den Gang måtte man ikke regne med mere end højst 4000 Tørv daglig pr. Mand. En Arbejder kunde højst grave og sætte 4000 Tørv på Plads, det gav 7 Kr. 92 Øre; derfra skulde så trækkes for Strygning og Samling i Kulmile. Når man skulde samle sådan en Kulmile, begyndtes der med, at man lavede en ordentlig Tørvestuge indvendig, Stugen fyldtes med god, tør Lyng. Derefter byggedes Milen. Tørvene toges en for en. Derfor gik det bedst med to Mand, den ene bar, den anden lagde Tørvene pænt Lag for Lag fra Bunden og så med Enden ind mod Stugen. Således blev man ved, til der var 8000 Tørv i Milen. Når den var færdig, skulde den have Form som en Bikube. Tørvene skulde være nøjagtig lige store, når de skulde anvendes i sådan en Mile. Var så alt i Orden, skulde de brændes i Kul. Dette kunde kun ske i stille Vejr. I Blæst brændte de alt for stærkt i den ene Side, så gik det let sådan, at de brændte i Aske, og så var det hele spoleret. Var Vejret fint, tændte man an forneden i et Hul, hvor man kunde få Ild i den Lyng, som var anbragt indvendig. Når Ilden fik ordentlig fat, skulde den brænde jævnt så længe, til Tørvene var i Kul, det vil sige i små Stykker. Så skulde Brændingen standses. Det skete ved, at man dækkede Tørvene til med et godt Lag Flauer (Hedetørv), dernæst skulde et godt Lag Sand lægges på og godt tilklappes. Nu skulde Kulmilen være færdig, men i de første Dage skulde den efterses flere Gange daglig; thi dersom det ikke sank

jævnt, kunde der fremstå Revner, og kom der Luft ned til Kullene, brændte de i Aske, og så var de 15 Kr. 84 Øre væk.

Nu vil enhver forstå, at den første Tørveforretning kun var småt lønnet; hver Mile tog c. 5 Dage ialt at få i Orden, altså 3 Kr. 28 Øre pr. Dag, men så er der intet beregnet for Jorden. Men alligevel kan man jo godt forstå, at det var en Fremgang. Der kunde dog tjenes mere her end ved Daglejerarbejde, og så var Peder jo hjemme og fri for at gå den lange Vej. Tilmed kunde Ægteparret være hinanden til Hjælp både i Mosen, ved Pottearbejdet og ved Køstebindingen. Peder stod som så mange andre tidlig op om Morgenen, spændte Køerne for og pløjede eller harvede en Tur, før han skulde i Mosen. Som det nu så lidt bedre ud, kom der tunge Dage, Karen blev syg og døde. Peder tog dog stadig fat. Han var imidlertid nødt til at have en Husbestyrerinde, selv om Indtægterne var små. Børnene skulde passes og Huset holdes i Orden. Lidt hjalp det, at Kullene var i Stigning, nu kunde de koste 3 Mark; men alligevel længtes Peder efter en fast Medhjælper. Det kom han også over. Der kom mange Smede rundt om fra, også en fra Ølgod. Han rådede Peder til at gifte sig igen, og han vidste også, hvor der var en, som kunde passe ind i Forholdene. Det blev en Aftale, at Smeden først skulde tale med Margrethe; gik Sagen i Orden, skulde Smeden have et Læs Kul for sin Ulejlighed, og sådan blev det. Nu gik alt igen sin jævne Gang, men så begyndte Stenkul at fortrænge Tørvekul, og da der er gået nogle År, er der slet ingen, der vil købe Tørvekul. Den sidste, Optegneren ved af, var Smed John Nielsen i Agerbæk; men han var så fiffig, at han selv købte et Stykke Tørvejord og selv lavede

de Kul, han havde Brug for. Så begyndte imidlertid Vardenserne at købe Tørv, og de vilde helst, at Vognmændene fra Varde hentede Tørvene i Mosen, og det passede lige Peder, for han kom ikke så vidt, han fik andet at køre med end Køerne. Nu gjaldt det om at få mange Tørv oparbejdet. Priserne var endnu kun små, 2 Kr. pr. 1000 Styk og et Læs regnedes til 2000, altså 4 Kr. pr. Læs, men alligevel, det gav jo en Skilling når der hængtes troligt i, og det gav Anledning til, at der blev mere Arbejde om Sommeren og Daglønnen begyndte at gå lidt i Vejret.

I 1880'erne begyndte Peder at blive træt. Nu havde han arbejdet her henved tredive År og var ikke kommen længere, end at han havde 3 Køer og nogle Får. Sålænge Iver Kr. Frederiksen har kendt ham, var han altid ved godt Humør, det havde han måske altid været, men nu begyndte Kræfterne at blive mindre. Imidlertid var Børnene blevet store, og Sønnen *John Pedersen* drog hjem og tog fat. Nu gik det så lidt raskere med Landbruget. Det varede ikke længe, før de fik Stude, Så blev der pløjet og merglet, og i 1888 overtog Sønnen Ejendommen som Selvejer og alt gik godt. En god Medhjælper fik han nogle År efter, idet han blev gift med *Ester Marie Jensen* fra Agerbæk. Mange Sorger ramte deres Hjem. Døden var Gæst flere Gange, men alligevel gik J. Pedersen så stille og var altid tålmodig. Når man besøgte ham, gik man næsten altid glad derfra. En Tid var det også småt for J. Pedersen, men så tog han fat i Mosen. Hvert År solgte han mange Tørv, både hjemme og ude; en Del kørte han til Varde, nu havde han Heste. Han solgte en Del Småskifter på 1 eller 2 Skæpper Land i hver. Det gav jo en Sum. På den Måde kom han atter fremad; Ejendommen fik han

stadig forbedret, men så kom Krigsårene fra 1914. I disse År steg Tørvene i Pris, indtil 16 Kr. 50 Øre pr. 1000 Styk, så nu var der noget at lave. Der blev taget rask fat, og det meste af Mosen blev gravet op i disse År. Når man nu besøger John Pedersen, ser man, der er sket stor Forandring; nu er det ikke et lille Hus, der ligger her, men et helt Bygningskompleks. På Gården er to gode Heste, 25 Kreaturer og mange Svin. Marken er i god Kultur. Plantning har han også haft Interesse for. Der er plantet både Læbælter, Have og Plantage. Pedersen har forøvrigt Opsyn med Vrenderup Plantage, der ligger lige Nord for hans Mark; denne Plantage er på godt 200 Tdr. Land. Selvejrbil har John Pedersen også, så der er sket en stor Forandring herude siden 1859.

Vi skal høre endnu en Beretning om en Hedebondefamilie og dens Kamp for at komme fremad. Når Iver Kr. Frederiksen kom til Vrenderup, var der altid et Sted, han ikke kunde blive fri for at lægge Mærke til. Det var, hvor *Kristian Hansen*, kaldet lille Kristian, boede. Det var i Optegnerens Ungdom et lille, gammelt Hus, hvortil der ikke hørte megen Jord. Kristian havde i de første År en sort Ko. Han arbejdede som Karl i Fåborg flere Steder, bl. a. hos Købmand Nielsen. Han fik dog stadig udbedret på Ejendommen hjemme; alt kom her til at se bedre ud både ude og inde. Efter en Del Års forløb fik Kristian Hansen en Ko til. Nu og da var han hjemme en Dag, så pløjede han med Køerne; Harvningen kunde hans Kone *Augusta* besørge, når Kristian ikke var hjemme. Der går atter nogle År, så købte han 7 Tdr. Land langs med Vejen, men Øst for den. Han får også med Tiden en Trækstud, senere en til, og

da et Tidsrum igen var gået, købte han et stort Stykke Hede og Mose. Nu blev der for meget at bestille hjemme, så holdt han op med Daglejerarbejdet ude omkring. Han pløjede Hede og merglede, og hver Torsdag i den Tid af Året, de havde Æg og Smør, spadserede Kristian til Varde med disse Naturalier, solgte dem og købte Varer til Husholdningen. Han var i Reglen hjemme igen Kl. 2 Eftermiddag. Da Drenge blev så store, de kunde følge med, var der gerne en med i Købstaden. Da der blev agiteret for Læseplantning, var Kristian klar over, at her vilde han være med, og nu står der mange Træer til Minde om ham ved Ejendommen. Alt, hvad han fik med at gøre, blev lavet godt. Da den Tid kom, der kunde sælges Klyne til Varde, fik han travlt med den Handel. I de første År solgte han Klynene sådan, at Vardenserne hentede dem selv, men da han fik Heste, kørte han dem selv til Varde; når han var der med Klyne, kom han også tilbage til 2-Tiden om Eftermiddagen, men der kom jo også Skippere, der købte Klyne og sejlede til Fanø. Når Kristian vidste, der var en Skipper, var det ikke så sjældent, han kørte to Ture til Varde i et Døgn, men den Tid tog Turene i Reglen også. Man kunde ikke undgå at lægge Mærke til Kristian. Hans Vogne, Seletøj og alle hans Redskaber var altid i god Orden. Man kunde bare se, når han fik Lov at slå det Græs, der groede i gamle Klynegrave, hvor godt han kunde få det tørret og delt, således at han havde det bedste til Foderbrug, Resten til Strøelse. Da den Tid kom, han afstod Ejendommen til sin Svigersøn, var alt i god Orden. En god Besætning var her, som *Kresten Nielsen* overtog. Der skete da ligesom en Forandring med Kristian, det var, som noget trykkede ham; men det

gik jo endda. Han kom en Del ud på Arbejde. Han kunde lægge Stenbro, nogle vilde have ham til at grave i Haven, og endelig fik han Vejen fra Fåborg til Korsvejen i Vrenderup at passe. Det var en Fornøjelse at se, som han holdt Vejen i Orden. Kristian og Augusta levede i mange År. De var blandt de få, der opnåede at fejre Diamantbryllup. Kristian døde først. Nu er kun Minderne tilbage om dem.

Med Omtalen af Kristian Hansen tager vi Afsked med Fåborg Sogn for denne Gang.

Udstykning i Ribe Amt gennem 25 Aar.

Af Lærer *M. A. Ebbesen.*

Der er skrevet mangt og meget om vort Lands Udvikling og Bebyggelse gennem Tiderne, ikke mindst om den Tid, der ligger længst tilbage; men det maa ikke glemmes, at den Tid, vi selv lever i, ogsaa har sin Historie, og selv om den kan synes os saa kendt og ligetil, bør det ogsaa være en Opgave for Historisk Samfund at levere Oplysninger om den, hvilket da ogsaa af og til er sket, bl. a. i Artikler som »Hedernes Opdyrkningshistorie«, »Minder fra Verdenskrigen«, »Askov Højskole« o. fl. a.

Netop medens denne Aar bog udsendes er det 25 Aar siden Ribe Amts Udstykningsforening begyndte en Virksomhed, der ved Dannelse af nye Hjem, ja hele Landsbyer, har givet mange Egne i Amtet et helt nyt Præg. Den 3. Apr. 1911 købte Foreningen nemlig den første Gaard til Udstykning. Da tilmed Foreningen har indstillet sin Virksomhed, altsaa er gaaet over i Historien, kan der synes at være en dobbelt Grund til Omtale af den her i Bogen.

1. Oprettelse og Formaal.

Tiden omkring Aarhundredskiftet var paa mange Maader en Brydningstid for Danmark. Samtidig med

det politiske Systemskifte begyndte nye Stænder at løfte Hovedet og kræve Ret til bedre økonomiske Kaar. Det var i de Aar, Husmandsbevægelsen opstod og voksede sig stærk. Da der først var kommet System i Sammenslutningerne, begyndte denne Bevægelse at stille sig selv store Opgaver.

Fra gammel Tid havde det været Husmændenes Lod at tjene Føden ved Arbejde for andre. Pasningen af den hjemlige Jordlod var Fritidsarbejde, som endda ofte var afhængigt af Husmandens Arbejdsgiver, idet det gerne var ham, der skulde lægge Heste til ved Pløjningen, en Begivenhed vi kender saa godt, saavel fra Jeppe Aakjærs Bøger som fra H. C. Andersens: »Store Klaus og lille Klaus«.

Ved Aarhundredskiftet fik flere og flere af Husmændene Øjnene op for, at der kunde skabes langt lykkeligere Forhold, hvis de havde Jord nok til at oprette egen Bedrift, og det var i det væsentlige den Tanke, der affødte Oprettelsen af Udstykningsforeningerne.

Rundt om i Landet blev der afholdt Agitationsmøder ang. Sagen, og ved Februarmødet i Bramminge 1909 naede Bevægelsen til Ribe Amt. Der blev ved dette Møde holdt Foredrag af Jens Thorsen, Vejen, om Formaalet med Udstykning, og man vedtog at nedsætte et Udvalg, der skulde sørge for Tegning af Garantikapital.

Husmændenes Fører her i Amtet var i disse Aar Ebbe Sørensen, Holsted. Han var tillige Medlem af Bestyrelsen for de samvirkende jyske Husmandsforeninger og blev ret naturligt Formand for Udvalget. De øvrige Medlemmer af Udvalget var N. A. Thuesen, Tvile, J. Andersen Jensen, Gaarde (senere Hornelund), Jesper Svendsen, Varde, Peder Ebbesen,

Bøel (senere Endrup), H. Schlebaum, Veerst, og Chr. Andersen, Vilslev.

Garantikapitalens Størrelse blev foreløbig sat til 35000 Kr. Før den Sum var tegnet, kunde man ikke begynde nogen Virksomhed. Man kunde blive Medlem af Foreningen ved enten at indbetale et Beløb paa 25 Kr. eller derover (der udstedtes herfor et rentebærende Bevis) eller ved at underskrive et Garantibevis paa 50 Kr. eller derover. Et saadant Garantibevis skulde kunne indfries af Foreningen med et halvt Aars Varsel.

D. 12. Nov. 1909 afholdtes stiftende Generalforsamling. Der var da langt fra tegnet Kapital nok; men man vedtog at fortsætte med Tegningen og udarbejdede Udkast til Vedtægter.

Om Foreningens Formaal hed det, at den skulde arbejde for at skaffe Medlemmerne Jordbrug til lavest mulige Priser, hvilket skulde opnaas ved Køb af Jordarealer eller Ejendomme, der ved en Udstykning kunde give gode og velbeliggende Brug. Enhver uberygtet Mand eller Kvinde kunde blive Medlem af Foreningen og Medlemmerne havde Forret ved Fordelingen af Jord.

I hver enkelt Kommune skulde der vælges Repræsentanter til at repræsentere Medlemmerne ved den aarlige Generalforsamling; senere fik disse Repræsentanter Ret til at være med ved Ejendoms køb i den Kommune, de repræsenterede.

Enhver Ejendom, Foreningen udstykkede, skulde udstykkes uden Fortjeneste. Dog havde hvert Bestyrelsesmedlem Ret til fri Rejse + 8 Kr. pr. Dag, naar vedkommende var ude i Forretningsøjemed. Naar de øvrige Omkostninger ved en Udstykning (Gebyrer, Renter, Driftsudgifter m. m.) var trukket fra, skulde

Overskuddet udbetales til de Købere, der havde modtaget Jord til Bebyggelse.

Det var tilladt Bestyrelsen at lade en Part af Købesummen staa i en Ejendom, ligesom man ogsaa i særlige Tilfælde kunde lade opføre Bygninger. Derimod maatte der ikke henlægges noget til et eventuelt Reservefond. Da man senere søgte om Tilladelse dertil, blev det nægtet.

Ved Generalforsamlingen d. 16. Marts 1911 meddelte Formanden, at der nu var tegnet en Kapital paa 37000 Kr. Man vedtog da at begynde Virksomheden.

II

De forskellige Udstykninger.

Som anført begyndte Foreningen med en Garantikapital paa 37000 Kr. Det kan synes en beskedent Sum, naar man tager Hensyn til, at Foreningen senere naaede op paa en Aarsomsætning af over 1 Million Kroner; men som man vil se af følgende Fortegnelse over Foreningens Udstykninger, var de første af disse i Forhold dertil.

1. Man begyndte d. 3. Apr. 1911 med en almindelig Bondegård (Humlum). Den laa i Tvile og udstykkedes i to Ejendomme paa hver 17 Tdr. Land. Resten af Jorden solgtes sammen med Bygningerne som Høvedparcel for 15.800 Kr. Et halvt Aar efter købte man af Vognmand Benned Iversen, Varde, en Gaard for 14000 Kr., men den solgte man igen uden Udstykning og uden Tab.

2. Der gik nu forholdsvis lang Tid, før man igen foretog en Udstykning; det gaar jo gerne saadan — og det er naturligvis berettiget —, at der udvises størst Forsigtighed i Begyndelsen. Den 30. Januar 1913 købte man efter flere Forhandlinger 220 Tdr. Land

fra Bækbølling Præstegaard i Føvling Sogn. Dette Areal udstykkedes i 8 Parceller. Salget af Jorden lykkedes over Forventning; der var Liebhave nok, og man fik udsolgt d. 8. Februar til saadanne Priser, at man senere kunde tilbagebetale 3132 Kr. i Overskud + et ekstra Overskud paa 56,12 Kr. pr. 100 Kroners egentlig Overskud. En Del af de ustykkede Jorder var tilgroet med Lyng, hvorfor Jordpriserne var højst forskellige. Lige saa forskellige var Parcellernes Størrelse, idet de varierede fra 45—10 Tdr. Land.

3. Købet af Præstegaardsjorden i Bækbølling blev den egentlige Optakt til Udstykningsforeningens Virksomhed. Allerede samme Aar d. 6. December fik man en ny Handel i Gang, som endte med, at Foreningen fik Elbækgaard i Føvling tilslaaet for en Pris af 73.500 Kr. Ejeren, Boysen Kjær, fortrød imidlertid, at han havde skilt sig af med Gaarden, og købte den tilbage d. 16. December; dog maatte han afstaa Jord til 4 Ejendomme. I Overskud udbetaltes Kr. 2220,40.

4. Opmuntret af de gode Resultater indledede man kort efter Forhandling med Ejeren af Sneumgaard, og den 3. Januar 1914 købte man den gamle Herregaard for 133,000 Kr. Hovedbygningerne solgtes d. 2. Februar til forhv. Mejeribestyrer H. C. Nielsen og kostede med et passende Jordtilliggende 48.000 Kr. Den øvrige Jord udstykkedes til 6—7 nye Brug, og en Del Eng og Kjær solgtes ind til andre Ejendomme. Sneumgaard var en typisk Marskgaard, saa ogsaa Nybyggerne fik forholdsvis store Engstykker. Udstykningen betalte sig godt, og i Overskud udbetaltes Kr. 10.232,47.

5. Nu følger Udstykningerne Slag i Slag. Allerede 14 Dage efter, at Jorden fra Sneumgaard var solgt, havde man en anden Gaard paa Haanden, nemlig

Endrupholm, hvis Udbygninger i December 1913 var nedbrændt. Ejeren, Propr. Hans Jensen, afhændede Gaarden til Foreningen d. 18. Febr. 1914 for en Pris af 179.500 Kr.

Her var Grundlag for en ideel Udstykning, idet Jorden var god, og en Landevej førte tværs igennem Gaardens Jorder. Disse var dog meget forsømte, og Nybyggerne kunde rive store Stakke af Senegræsroder sammen med Hesterive, da man fik Jorden revet op om Foraaret. Fra de nedbrændte Bygninger fik Nybyggerne billige Mursten, som de hovedsagelig anvendte til Indermure og Skillevægge.

Hovedbygningen, der ikke var brændt, solgtes med et Jordtilliggende paa ca. 80 Tdr. Land til Propr. Chr. Oxenvad (d. 5. Marts 1914). Senere solgtes 10 Tdr. Land Skov, 50 Tdr. Land Hede og en Græs-fenne tilbage til Gaarden, saa den endnu er paa 175 Tdr. Land. Af den øvrige Jord oprettedes efter Plaan 9 Ejendomme, men her som ved flere andre Udstykninger, er det gaaet saadan, at der i Tidens Løb er opstaaet flere Brug. Til Omegnens Landmænd solgtes endvidere nogle Smaaparceller, især Eng.

Ved Endrupholms Udstykning blev Jordloven meget lidt benyttet, da der var et ret stort Kreditforeningslaan paa Gaarden, og det blev fordelt paa Køberne uden Kurstab. Af samme Grund blev nogle af Ejendommene større end sædvanligt.

Endrupholms Udstykning er uden Tvivl den Udstykning, der har præget sin Egn mest. Jorden var som nævnt god, og ved alle de nye Brug blev der anlagt ret store Haver. Beliggenheden op til Landevejen ansprede vel ogsaa Nybyggerne hertil og til at opføre smukke Bygninger. Heller ikke maa det glemmes, at Ribe Amt ved denne Udstykning fik et

helt nyt Fests og Udflugtssted, idet Haven blev aabnet for Publikum, og der indrettedes Restauration i Hovedbygningen. Udstykningen gav ogsaa Anledning til adskilligt andet Byggeri, især ved Endrup Mølle. Kort sagt: Der opstod en hel lille Landsby. I Overskud udbetaltes ca. 30 % af Købesummerne, saa ogsaa økonomisk set var Udstykningen god.

6. Samme Aar d. 25. Apr. købte man Jord fra en anden nedbrændt Gaard, nemlig Hans Thanings Gaard i Jernved. Denne Gang blev der dog ikke Tale om egentlig Udstykning, idet den Jord, der ikke fulgte med Hovedparcellen, blev solgt ind til andre Ejendomme.

7. Efter et Aars Hvil oven paa den store Kraftanstrengelse kom saa Købet af Vandamgaard ved Vejen d. 14. Apr. 1915. Gaarden, der købtes for 115.000 Kr., udstykkedes den 29. April saaledes, at Hovedparcellen paa 76 Tdr. Land solgtes til Vognmand Schmidt, Vejen, for 78.500 Kr. og af Resten blev 7 Parceller solgt til Bebyggelse, medens et Par Smaaparceller solgtes ind til andre Landbrug. Til Gaarden hørte en stor Mose, der udstykkedes i mange Smaaparceller; det var jo i de Aar, der var Rift om Mosejord. Da Bygningerne paa Vandamgaard efter Udstykningen var rigeligt store, fulgte de ikke alle med Hovedparcellen; en Del blev solgt til Nedrivning, hvilket skæmmede Gaarden; det samme var Tilfældet med Sneumgaard, der ligeledes havde haft smukke, gamle Udbygninger; man var jo ikke altid saa heldige, at en Ildebrand først havde fortæret dem. Nu kom de til at staa med brudte Længer. I Overskud udbetaltes til Vandamgaards Nybyggere Kr. 5921,86.

8. Samtidig med denne Udstykning begyndte andre mere omfattende Paner at tage Form. Det var

især Gdr. Thomas Lorentzen, Frisvad, der arbejdede for, at man skulde indkøbe, opdyrke og udstykke den store Orten Hede. Det var et Foretagende, som vanskeligt kunde beregnes nøjagtigt, men efter en grundig Gennemgang af Planerne ved Generalforsamlingen i Bramminge d. 31. Maj 1915 og en paafølgende ivrig Debat vedtog man at tage fat paa Arbejdet.

Allerede før den Tid havde Bestyrelsen indhentet Tilbud paa Afstaaelse af Hedejord fra følgende Lods-ejere: Karl Mathiesen, Frands Christensen, Christen Nielsen, Mette Marie Christiansen og Jacob P. Lauridsen, alle af Vittarp. Tilbudene var affattede som Slutsedler og traadte nu i Kraft. De lød — fraset Areal og Pris — ens, og da de dannede Indledningen til den ny store Opdyrkningskampagne kan det maaske have Interesse at anføre Indholdet:

TILBUD

Underskrevne tilbyder herved at sælge til »Husmandsforeningernes Udstykningsforening i Ribe Amt«, eller den Foreningen anviser, den til min Ejendom, Matr. No. (N.N.) Orten tilhørende Hede ca. (N.N.) Tdr. Land for en Købesum af (N.N.) Kroner pr. Tdr. Land, som skal henstaa uopsigelig og rentefri i 6 Aar fra den efter Overtagelsen nærmest følgende Juni eller December Termin at regne. Udstykningsforeningen agter at indkøbe et større Hedeareal, og lade Heden pløje, mergle og tilsaa, og saafremt det i den Anledning maatte blive nødvendigt eller ønskeligt for Foreningen at lade optage et Laan, alt efter Bestyrelsens Skøn og Bestemmelse, erklærer jeg mig villig til snarest at lade fornævnte Hedeareal udstykke og meddele Udstykningsforeningen Skøde paa samme mod for Købesummen at erholde Panteobligation

næstefter fornævnte samlede Laan og sideordnet med de øvrige Sælgere, som indgaar paa samme Vilkaar.

Udstykningen besørget og bekostet af mig — Skødeomkostningerne betales med Halvdelen af hver af os, medens Foreningen alene betaler Obligationsomkostninger.

Overtagelsen af Heden finder Sted straks efter, at nærværende Tilbud er akcepteret, hvilket sidste maa være sket senest 1. Maj 1916,

Vittarp, d. 15. Apr. 1915.

N. N.

Foruden de 5 nævnte Lodsejere, der indgav Tilbud d. 15. Apr. 1915, fik man d. 15. Maj samme Aar tilbud fra Jeppe M. Jepsen, Hans W. Pedersen og Jeppe Jessen, alle af Orten, og senere igen fra Anthon M. Christensen, Bahl, Marius Christensen, Strudvad, og Peder Carl Andersen, Orten. Priserne laa mellem 35 og 40 Kr. pr. Tdr. Land. Tilbudene blev akcepterede, og snart var man i fuld Gang med at udarbejde Planer.

Med en Fabrik i Nykøbing paa Falster («Guldborg») sluttede man Kontrakt om Motorpløjning, I Forvejen var der afholdt en Prøvepløjning, hvortil Foreningen ydede 150 Kr. Nu skulde Fabrikken forpligte sig til at pløje 500 Tdr. Land, og hvis Foreningen skulde ønske at faa et større Areal pløjet, skulde Fabrikken have Arbejdet. Udstykningsforeningen skulde være pligtig til at have Heden afbrændt i rette Tid. Pløjningen skulde være tilendebragt inden Udgangen af Aarrt 1916 og betaltes med 12 Kr. pr. Tdr. Land. Jorden skulde pløjes i en Dybde af 10 Tommer; men det var Aftale, at Kontrakten kun gjaldt, hvis Jorden var af samme Beskaffenhed som den, der prøvepløjedes.

Det gik imidlertid ikke saa glat med Pløjningen, og da Krigens Virkninger begyndte at gøre sig gældende i vældige Prisstigninger, løstes Fabrikanten fra sine Forpligtelser. Pløjningen blev nu meget dyrere end beregnet, og man indsaa, at det vilde blive billigst selv at købe en Motorplov.

Den 30. Juni 1919 var Bestyrelsen samlet ved Tinghøj Skole for at se en saadan arbejdsplan. Resultatet blev, at man købte den af Jens Knudsen, Varde, for 72000 Kr., og den viste sig at arbejde tilfredsstillende.

En Nødvendighed var det ogsaa, at Jorden kunde tilføres Mergel, men her var man saa heldige, at der var god Mergel lige i Nærheden.

For at faa et fast Punkt, hvorfra Arbejdet kunde ledes, vedtog man d. 2. April 1918, at der skulde opføres Bygninger paa en Parcel. For at spare — thi Byggematerialerne var nu blevet fantastisk dyre — vilde man kun opføre Udbygninger og indrette et Par Værelser i den ene Gavl til en Bestyrer. Alligevel løb Byggeriet op i utrolige Summer; man havde endda undersøgt Jordbunden og fundet Sand, der egnede sig til Cementsten, og Cementstøber Jens Jensen, Tjæreborg, lavede de Sten, der var Brug for. Da Bygningerne var færdige, blev der plantet Læbælte om Gaarden efter Skovrider Heines Anvisning.

Naturligvis voldte en saadan Opdyrkning mange Bryderier; men »Hedebruget« ydede paa mange Omraader en god Støtte. Dette Selskab var altid villig med Oplysninger og Raad og ydede ogsaa stor finansiell Hjælp. Dets Formand, Dommer Esmann, var da ogsaa indbudt som særlig Gæst ved en Generalforsamling, der i 1921 afholdtes paa Hedegaarden. Han var Foreningen en god Støtte, da man senere skulde afhænde Jorden til Staten.

Ogsaa Ribe Amts Husmandsforeningers Planteavlsudvalg havde man et Samarbejde med, idet man havde Fremavl af Stamsæd og Kartofler paa den dyrkede Jord; den Overpris, man derved opnaede, deltes ligeligt mellem de to Parter.

Landinspektør Pedersen, Varde, var her, som ved alle de andre Udstykninger, Foreningens Landmaaler og afsatte Skel og Veje efter Planerne, men Dyrtiden gjorde det vanskeligt at beregne noget og kuldkastede disse. Da man derfor fik et Tilbud af Rigsdagsbud Sønderbye paa Køb, af 300 Tdr. Land, fandt man det rigtigst at tage derimod, skønt det rigtignok ikke var Meningen, at Brugene skulde være saa store. (4. Januar 1920).

Forinden havde man henvendt sig til Statens Jordlovsudvalg om Overtagelse af Jorden; men det trak i Langdrag, før Sagen kom i Orden, og d. 12. Maj 1920 solgte man derfor et nyt Areal paa 98 Tdr. Land til Jacob Haltrup, Kanada, paa den Betingelse, at det skulde være bebygget i Løbet af 6 Aar.

Endvidere solgte man nogle Parceller til J. Andersen Jensen, Aksel Sørensen, Orten, Jens Jensen, Nybro, Klemmen Madsen, Henne, o. a.; men endelig fik man da en Ordning med Jordlovsudvalget. Heden havde da givet et klækkeligt Underskud, saa man maatte inddrage en Del af Garantikapitalen. Den opførte Gaard havde været dyr; den bortbyttede man nu med Lerthegaard ved Sommersted i Sønderjylland.

Siden er der arbejdet videre med Opdyrkningen, og i nær Fremtid vil der være 30 Brug paa Heden; en af de virksomste ved denne Opdyrkning har været Peder Poulsen, der ligesom Hans W. Pedersen har administreret derude, først for Udstykningsforeningen og senere for Jordlovsudvalget. Han har selv

opdyrket og bebygget 4 Ejendomme og er i Gang med flere andre.

9. Under de mange Aars Arbejde med Orten Hede gik Arbejdet med Udstykning af Gaarde sin Gang. Den 10. Sept. 1915 købtes Jacob Rasks Gaard i Plougstrup; men Sælgeren købte det meste af Jorden tilbage igen; der blev kun oprettet et nyt Brug.

10. Samme Aar d. 15. December fik man en Handel i Stand med Proprietær Eich, Bramminge Hovedgaard. Proprietær Eich afstod til Foreningen 260 Tdr. Land samt Gaardens Udbygninger for 130,000 Kr. Den paagældende Jord laa udmærket for en Udstykning, idet to offentlige Veje dannede et Kryds midt i den; der meldte sig ogsaa Købere nok. Ialt blev der oprettet ni selvstændige Brug og som sædvanligt solgt en Del Jord til andre Ejendomme. De store Udbygninger blev revet ned og brugt til Indermure i de nye Ejendomme, af Forhandlingsprotokollen fremgaar det, at de solgtes alenvis til Nybyggerne. En eller anden kan maaske rette Indvendinger imod, at saa gode Bygninger blev nedbrudt. Dertil maa dog bemærkes, at det ingenlunde har skæmmet Hovedbygningen. Før laa denne gemt bag de ikke særlig stilfulde Udbygninger; nu er der paa disses Plads anlagt en smuk Park, der især, naar de stedsegrønne Træer bliver ældre, netop vil fremhæve de smukke Bygninger.

I en Artikel om Udstykning bør det ogsaa bemærkes, at Proprietær Eich selv i Forvejen havde udstykket en Del Jord. Op imod en Snes Smaaiejendomme var kommet ud fra Gaarden, ligesom det meste af den Jord, Bramminge Stationsby ligger paa, har tilhørt den. Bramminge Hovedgaards Udstykning betalte sig saa godt, at der kunde udbetales ca. 33 %

af Købesummerne i Overskud til dem, der havde bygget paa Parcellerne.

11. Den 25. Jan. 1916 købte man endvidere fra Bramminge Nygaard 90 Tdr. Land. Ejeren, Proprietær Harboe, havde dog i Forvejen købt 20 Tdr. Land af Bramminge Hovedgaards Jord, fordi den laa mere bekvemt for Driften. Af Nygaardsjorden oprettedes 4 nye Ejendomme.

12. Det hændte af og til, at en Køber bad Udstykningsforeningen hjælpe sig med Opførelse af Bygninger; det var ogsaa tilladt ifølge Foreningens Love og blev enkelte Gange praktiseret. Kun een Gang hændte det imidlertid, at Foreningen ved en Udstykning selv opførte Bygninger paa samtlige Ejendomme; det var i Aastrup Sogn, hvor man d. 6. Marts 1916 havde købt 85 Tdr. Land fra et Par Gaarde. Man vedtog i dette Tilfælde at opføre Bygninger paa fire dertil egnede Parceller efter Arkitekt Larsens Tegninger. Arbejdet blev overdraget til Bygmester Lyhne, Faaborg. Bygningerne afleveredes d. 14. Aug. 1917 og Byggesummerne beløb sig til 25.027 Kr.

13. Dyrtiden havde nu begyndt at gøre sig gældende. For de opførte Bygninger i Aastrup maatte man betale en mindre Prisstigning; men vanskeligere blev det efterhaanden. Den 27. Juli 1916 købte man af Proprietær N. Nielsen Haragergaard ved Endrup for 94000 Kr. Samme Dag købte Sælgeren Hovedparcellen tilbage. Senere brændte Udbygningerne og nye, moderne Bygninger opførtes.

Resten af Jorden skulde have været udstykket i fire Parceller, men man opnaaede kun at faa een Parcel afsat straks. En anden blev delt paa langs, saaledes at den ene Halvdel blev solgt ind til den tidli-

gere solgte Parcel, medens den anden Halvdel solgtes ind til en af Ejendommene fra Endrupholm.

Da der paa Grund af de store Byggepriser stadig ikke var Efterspørgsel efter Jord til Bebyggelse, solgte man den tredje Parcel tilbage til Haragergaard. Den fjerde Parcel drev Foreningen til Foraaret 1919, da den solgtes til Morten Schmidt. I Handelen tog man det Forbehold, at saafremt Beboerne i Endrup skulde ønske at oprette et Forsamlingshus, saa skulde et Hjørne af Jorden afstaas hertil. Først efter en Aarrække kunde Ejendomsretten til det Hjørne erhverves; men Trangen til et Forsamlingshus var ikke til Stede; man havde Salen paa Endrupholm.

I den Tid, Udstykningsforeningen selv drev den nævnte Parcel, blev der opført en Stakhjelm, som kunde rumme det meste af Kornet, der blev damp-tærsket og solgt; det var i de Tider, da Rugen alligevel skulde afleveres til Staten. Foruden de nævnte Parceller solgtes der en Del Jord til Gaarde i Omme og Endrup, samt en Del Eng. Overskudet blev procentvis det største, der endnu var udbetalt. Undtagelsesvis fik Køberen af Hovedparcellen ogsaa Overskud, hvad han havde betinget sig ved Handelen.

14. Der gik nu nogle Aar uden Køb af nye Gaarde; men saa begyndte Folk igen at spørge efter Jord, og foranlediget deraf købte man den 18. Juni 1921 Hessemed i Aal Sogn. Sælgeren beholdte selv Hovedbygningen, Parken og Skoven, men afstod Udbygningerne og ca. 230 Tdr. Land for 215.000 Kr. Jorden blev solgt i 9 Parceller til Bebyggelse og en Del Smaaparcerer. Til Gaarden hørte endvidere 170 Tdr. Land Hede og Klit, der afhændedes til Staten. En Mose, der hørte til Gaarden, var der særlig Rift om;

den solgtes i ca. 25 Smaaparceller. Trods den ret store Købesum gav Udstykningen et passende Overskud.

15. Den 15. Oktober købte Udstykningsforeningen efter en Brand »Karlsminde« ved Andst for 250.000 Kr. Proprietær Straarup købte Hovedbygningerne og 10 Tdr. Land tilbage igen for 30.000 Kr. Resten udstykkedes i en halv Snes Husmandsbrug. Ved Salget af Jorden var der en Mængde Købere, saa Foreningen langt fra kunde tilfredsstille Efterspørgselen. Da Jorden var fordelt, overlod man den til Statens Jordlovsudvalg, saa Udstykningen kunde finde Sted efter Jordloven af 1919. En lille ekstraordinær Vanskelighed havde man med de faste Udgifter til Højspændingsværket ved Harte, da disse hæftede paa Gaarden, man blev dog enig med Parcellisterne om Overtagelse af denne Hæftelse.

16. Aaret efter, d. 10. August 1922 købte man en Gaard i Hjortvad i Hygum Sogn. Denne, der ligeledes var nedbrændt, udstykkedes i 4 Brug.

17. Den 21. Aug. 1921 købte man fra Ravnholtgaard ved Gjesten 210 Tdr. Land a 615 Kr. Man havde ved Handelen forbeholdt sig, at Købet skulde godkendes af Statens Jordlovsudvalg, og da Amts-kommissionen fandt Jordprisen for høj, blev der lavet lidt om paa Handelen. Heller ikke her var der Mangel paa Købere, skønt der oprettedes godt en halv Snes Brug.

18. Det er allerede nævnt, at Foreningen den 25. November 1922 byttede Gaarden paa Orten Hede væk med Lerthegaard ved Sommersted; men da man her var gaet uden for Amtets Grænser, er en nærmere Omtale overflødig.

19. Ogsaa den næste Gaard, Foreningen købte, laa i Sønderjylland; det var Hopttrup Hovgaard ved

Haderslev. Man var her gaaet ind i et Omraade, hvor man ikke kendte Befolkningens Indstilling; det viste sig snart, at Sønderjyderne havde en stærk Modvi'je mod Udstykning. Resultatet blev, at man kun kunde sælge nogle faa Parceller. For første Gang følte Foreningen sig blokeret.

20. Da det viste sig umuligt at udstykke Hoptrup Hovgaard, var man altsaa henvist til at sælge Resten af Gaarden samlet eller faa den bortbyttet; man kom da i Underhandling med Brødrene Thomsen, Østerbygaard ved Vamdrup, og d. 29. Oktober 1923 blev man enige om Betingelserne for en Byttehandel.

Østerbygaard var den største Ejendom, Foreningens endnu havde haft, men det viste sig, at man nærmest var kommen af Asken og i Ilden. Auktionen over Besætningen og Løsøret forløb ganske vist udmærket; men da man skulde gaa i Gang med selve Udstykningen, viste der sig store Vanskeligheder. Man var kommet lidt paa Kant med Jordlovsudvalget, og dette fandt Jorden for dyr. Desuden forlangte det, at der ikke alene skulde anlægges en Vej tværs gennem Jorderne, men at denne Vej ogsaa skulde optages som Kommunevej. Det vilde Kommunen ikke gaa med til, med mindre den blev grundforbedret og indgrøftet, og det vilde koste op imod 50.000 Kr. Der førtes lange Forhandlinger om Sagen, men lige vidt kom man. Desuden havde man adskillige andre Kvaler med Administrationen af denne Gaard.

Samtidig hermed kom Andelsbankens Sammenbrud, og da Foreningen havde sin Kassekredit i den, viste det sig vanskeligt at skaffe Penge; der var da ingen anden Udvej, end at likvidere.

Garantikapitalen, der nu var oppe paa 90.000 Kr., maatte indbetales og var tabt; men foruden tabte Be-

styrelsesmedlemmerne, der kautionerede for Kassekreditten, hver en Sum og havde saaledes kun Tab af det Arbejde, de havde gjort i et godt Øjemed. Noget hjalp det dog, at Ingeniør Arnfred fik Andelsbankens Fordringer sat saa lavt som muligt, og at Finansministeriet ydede en Sum til Afviklingen.

I sin Tid havde man ansøgt om Tilladelse til at danne et Reservefond; men dette blev afslaaet; man skulde hvert Aar indsende Regnskab til Finansministeriet, og intet maatte lægges til Side, ellers havde man kunnet spare Garanterne og Bestyrelsen for Tab, da Overskudene med Renter gennem Aarene havde været tilstrækkeligt til at dække Underskudet.

Ved den afsluttende Generalforsamling d. 19. Juli 1927 var der adskillige Opfordringer til at danne en ny Forening paa det gamle Grundlag, men Tiderne var ikke dertil; man havde flere Gange været paa spændt Fod med Jordlovsudvalgets Amtskommission, og Krisen begyndte saa smaat at mærkes.

Formanden oplyste, at Foreningen havde lagt Grunden til 144 nye Hjem, og langt de fleste af disse var bygget paa et godt økonomisk Grundlag.

III.

Bestyrelser gennem Aarene.

Omend selve Sagen har størst Betydning, vil det være paa sin Plads at give en Oversigt over de Mænd, der har arbejdet med den. Paa den konstituerende Generalforsamling d. 12. Nov. 1909 valgtes det Udvalg, der skulde tegne Garantikapital, til foreløbig Bestyrelse, altsaa: Ebbe Sørensen, Holsted, N. A. Thuesen, Tvile, J. Andersen Jensen, Gaarde, Jesper Svendsen, Varde, H. Schlebaum, Veerst, Chr. Andersen, Vilsløv, og Peder Ebbesen, Bøel. Ebbe Sørensen, Holsted,

valgtes til Formand. Han var stærkt interesseret i Husmandsbevægelsen, men døde, før Garantitegningen var tilendebragt. I hans Sted valgtes H. S. Hansen, Aalykke, til Bestyrelsesmedlem, og Peder Ebbesen blev hans Afløser som Formand.

I den følgende Maaned tilendebragtes Garantitegningen, saa man kunde tage fat paa Virksomheden. Forinden holdtes en ekstraordinær Generalforsamling. Udvalget var som nævnt kun valgt til foreløbig Bestyrelse, og der skulde nu vælges en egentlig Ledelse. P. Ebbesen meddelte, at han ikke ønskede Genvalg som Formand, og i hans Sted valgtes da Gdr. Th. Kr. Thomsen, Terpling. Den øvrige Bestyrelse blev: Chr. H. Christensen, Kvaglund, Peder Ebbesen, Bøel, H. Schlebaum, Veerst, Jesper Svendsen, Varde, J. A. Jensen, Hornelund, og H. S. Hansen, Aalykke. Til Kasserer valgtes H. S. Hansen.

Naar N. A. Thuesen, Tvile, saaledes gik ud af Bestyrelsen og gav Plads for Th. Kr. Thomsen, var det, fordi Ministeriet i Mellemtiden havde udpeget ham som Formand for Kommissionen for Statslaan til Husmandsbrug i Ribe Amt, og den Stilling maatte ikke forenes med Stillingen som Bestyrelsesmedlem i en Forening til Erhvervelse af Jord.

Th. Kr. Thomsen skaffede Foreningen den første Gaard, men trak sig ellers hurtigt tilbage fra Arbejdet. Andre Interesser (han blev bl. a. valgt til Sogneraadformand) krævede hans Arbejdskraft.

Ved Generalforsamlingen i 1912 valgtes saa i Stedet Jens Andersen Jensen, Hornelund, til Formand, og han fungerede som saadan, til Foreningen gik ind, og har saaledes gjort et stort Arbejde for Sagen. I de første Aar var Stillingen kun lønnet med 100 Kr. Senere steg den til 400—600 Kr. (et enkelt Aar 1000

Kr.) beskedne Summer, naar man tager i Betragtning, hvad en Mands Tid var værd i de Tider.

Samtidig med Th. Kr. Thomsen udgik Jesper Svendsen af Bestyrelsen. I deres Sted valgtes Chr. Knudsen, Føvling, og Gdr. Thomas Lorentzen, Frisvad. Sidstnævnte var især virksom ved Købet af Orten Hede; men han døde om Sommeren 1919. Chr. Knudsen sad derimod i Bestyrelsen til Foreningen opløstes; han var Medlem af Byggeudvalget og i de senere Aar i Forretningsudvalget. Da Karlsminde blev udstykket, købte han en af Parcellerne derfra og bosatte sig der.

H. S. Hansen var Kasserer til 1917. Kassererposten, der til at begynde med kun var lønnet 15 Kr., lagde efterhaanden Beslag paa megen Tid, selv om han havde Sagførerfirmaet Jensen og Rosenlund til Hjælp ved Opgørelserne. Dette Firma var i det hele taget Foreningens juridiske Raadgivere gennem Aarene — altid til Bestyrelsens Tilfredshed. Da H. S. Hansen frasagde sig Kassererhvervet, valgtes i Stedet Gdr. Peder Ebbesen, Endrup, der tillige var Medlem af Forretningsudvalget. Ved Endrupholms Udstykning havde han købt en af Parcellerne og bygget derpaa. Ogsaa et af de andre Bestyrelsesmedlemmer bosatte sig paa en Parcel fra Endrupholm, nemlig Chr. H. Christensen; han var Formand for Byggeudvalget og kunde som udlært Tømrer være Vejleder ved Foreningens Byggeforetagender.

Da Th. Lorentzen døde, valgtes i hans Sted Gdr. Hans W. Pedersen, Orten. Han fik nu Opsynet med Orten Hede, et Hverv, der baade krævede Tid og Omtanke, men Hans W. Pedersen havde Interesse for Sagen.

I 1923 afløstes han af Peter Poulsen, Vittarp, der

ligeledes fik Tilsynet med Heden; no3en heldigere Mand kunde man vanskeligt have fundet. Han har baade som Bestyrelsesmedlem og privat Mand gjort meget for Opdyrkingen.

I 1922 frasagde P. Ebbesen sig Kassererhvervet, og i hans Sted valgtes Jesper H. Nielsen, Tved, der var kommet ind i Bestyrelsen i Stedet for H. S. Hansen. Det var en antagelig Omsætning, der nu var at arbejde med; etenkelt Aar var den paa Kr. 1.184.173,77.

Endvidere har Chr. Christoffersen, Verst, og Peder Jørgensen, Bramminge, haft Sæde i Bestyrelsen. Sidstnævnte var Kasserer de sidste Par Aar.

Det bør ogsaa bemærkes, at Kr. Hammelev, Tistrup, virkede som Revisor for Foreningen i hele dens Levetid, først sammen med Lars Andersen, Gjesten, senere med Jens Jensen, Kvong.

IV.

Det daglige Arbejde.

Naar en Handel afsluttes, er det heldigt, om der er et Par Personer paa hver Side; thi hvad den ene overser, ser den anden maaske; men det virker hæmmende, naar en hel Forsamling skal til at handle; derfor havde man fra Begyndelsen nedsat et Forretningsudvalg, der skulde forestaa Køb af Jorde og Gaarde. Naar dette Forretningsudvalg havde afsluttet en Handel, skulde denne først godkendes af den samlede Bestyrelse, og hvis det drejede sig om et særligt Foretagende, som f. Eks. Købet af Orten Hede, blev den ogsaa forelagt paa Generalforsamlingen. Naar Handelen paa den Maade var godkendt, tog man fat paa Udstykningen. Det skete ogsaa, at Formanden selv fik Handelen i Stand, hvis der var en øjeblikkelig Chance, naturligvis altid med det Forbehold, at den skulde godkendes af Bestyrelsen.

Ved Overtagelsen af en Gaard maatte man i Reglen ud med en kontant Pengesum; derfor havde Foreningen skaffet sig en Kassekredit, først i Varde Bank, senere i Andelsbanken.

Naar Formaliteterne var ordnet, gik man i Gang med at lave en Udstykningsplan. Man undersøgte, hvormange Brug, der kunde oprettes, og hvordan Parcellerne bedst kunde grupperes, saaledes at Ejendommene fik en god Beliggenhed. Hvor en Landevej gennemskar Terrainet, var det saa ligetil. Her gjorde man gerne Markvejen længere for at faa alle Ejendommene til at ligge ved den; men hvor man savnede en saadan, var det ikke altid saa let en Sag at faa Planen lagt. Der skulde tages Hensyn til Markernes Form og Højdeforhold samtidig med, at man maatte have et vist System i Vejene for ikke at besværliggøre Mælketransporten. Den mest omstændige Plan at lægge var den over Orten Hede; man havde her afsat nye Veje og gjort meget for at faa alt praktisk tilrettelagt; men denne Plan kuldkaستes delvis af Udviklingen. Paa Ravnholtgaards Jorder maatte der ogsaa anlægges nye Veje, for at Brugene kunde faa en praktisk Beliggenhed, hvorimod Bramminge Hovedgaard og Endrupholm i den Henseende bød paa saa store Fordele, at hvert eneste Brug kom til at ligge ved offentlig Vej.

En Del Jord var der altid, som laa ubekvemt; den solgte man som Regel til Liebhaveere fra Egnen. Med Hensyn til Loddernes Størrelse kunde flere Omstændigheder være afgørende. Først og fremmest maatte man tage Hensyn til Køberen. I de fleste Tilfælde drejede det sig om Statshusmandsbrug; men hvor man — som ved Endrupholm — havde et Laan at fordele paa Brugene, blev de meget uensartede i Størrelse.

Ved Udstykningen af Bækbølling Præstegaard solgte man helt op til 45 Tdr. Land til nye Brug; deraf var dog en Del Hede. Ved Endrupholm blev det største Brug paa 35 Tdr. Land, og ved Bramminge Hovedgaard blev det lidt mindre. Det største Brug, der opstod ved Udstykningen, var dog paa Orten Hede, hvor der, som nævnt, oprettedes en Gaard paa 300 Tdr. Land. Ellers var Normen 10—20 Tdr. Land pr. Brug.

Endnu mere varierede naturligvis Jordpriserne, dels paa Grund af de skiftende Tider, dels paa Grund af den uensartede Kvalitet. For at illustrere Prisstigningen kan det nævnes, at Jord af fin Kvalitet ved Endrupholms Udstykning betales med 400 Kr. pr. Td. Land (1914), medens man paa Vanddamgaard gav 600 Kr. pr. Tdr. Land (1915) og paa Hesselmed op til 900 Kr. pr. Tdr. Land (1921). Ved Udstykningen af Bækbølling Præstegaard (1913) varierede Priserne efter Jordens Kvalitet fra 80 til 285 Kr. pr. Tdr. Land.

Det er tidligere nævnt, at Foreningen af og til opførte Bygninger for en Køber. I den Anledning var der nedsat et Byggeudvalg, der især arbejdede for at faa opført stilrene Bygninger. Arkitekt Larsen, der var Foreningens Vejleder her, arbejdede med Udgivelsen af et Sæt Tegninger til Husmandshjem, og man interesserede sig for Foreningen »Bedre Byggeskik«; i det store og hele er det ogsaa smukke Hjem, der er opstaaet; kun ganske enkelte kan siges at være stilløse.

I Begyndelsen arbejdede man ogsaa stærkt for at faa et Ejendomsanvisningskontor oprettet som en Slags Protest mod Ejendomsrådgjævernes store Honorarer. Dette Kontor skulde ikke alene give Anvisning paa Foreningens Jord, men paa Jord i al Almindelighed.

Kontoret blev ogsaa oprettet og lededes bl. a. af Redaktør Thomsen, men fik aldrig den Betydning, man havde tiltænkt det.

Det er en Selvfølge, at Bestyrelsen havde meget Arbejde, man ikke her kan komme ind paa. Af og til maatte et Stykke Jord drives af Foreningen (f. Eks. ved Haragergaard), der var da meget Ekstraarbejde med Tilsyn, Planlægning af Sædskifte, Antagelse af Arbejdskraft, Salg af Produkter o. s. v. Det blev som Regel det nærmest boende Bestyrelsesmedlem, der særligt maatte holde for.

V.

Følger af Udstykningen.

Ribe Amt har aldrig været rig paa store Godser. Adelen sørgede i Regelen for at faa fat paa den gode Jord, og Vestjyllands magre Hedeegne fristede den ikke. De faa Adelsgaarde, der var opstaaet i Amtet, havde lagt Beslag paa Oaserne, og dog blev de aldrig andet end anden Rangs Gaarde. Kun ganske enkelte af de vestjydske Adelmænd har tilhørt den højere Adel.

Ved Udstykningsforeningens Virksomhed er Amtet blevet endnu fattigere paa Godser. Om dette er en Fordel eller ej skal ikke her diskuteres, men det bør nævnes, at Godserne alle som en var samlet af frie Bøndergaarde, der var blevet nedlagt dels ved Tvang, dels ad Frivillighedens Vej. Nu gik Jorden tilbage til Bønderne igen.

I sin Tid var Adelsgaardene Kulturcentre, nu er Kulturen blevet Hvermands Eje, og der er næppe Grund til at beklage, at Herregaardenes smaa løsnede Husmænd er afløst af en fri, selvejende Husmandsstand.

Tilbage staar nu de ofte monumentale Hovedbygninger; de er i intet Tilfælde revet ned, og saa længe de staar, ja længe efter, vil Sagnene om de gamle Herremænd leve. Udstykningsforeningen har i det hele taget passet godt paa ikke at skade, hvad der havde historisk Værdi. Da Endrupholm blev udstykket, besluttede man saaledes, at de Ting, der havde historisk Interesse, skulde blive paa Gaarden, saa længe Ejeren vilde have dem; derefter skulde de overgaa til Varde Museum. Denne Bestemmelse omfattede bl. a. Malerierne af de gamle Adelsmænd, Arkivet og nogle ældgamle Borde m. m.

Derimod blev de gamle, karakteristiske Udbygninger delvis nedbrudt ved de fleste Gaarde; det var arkitektonisk og historisk set et Tab, men beregnet i klingende Mønt fik man fuld Valuta i de mange smukke Hjem, der ops'od. Vel gør en saadan Nybyggerby i Førstningen et køligt Indtryk; de nye Mure virker saa matematisk kolde mod den nøgne Jord — som de ligger der frit udsat for Vinden; men vent til Havernes Træer groer til; saa kommer Idyllen frem, og som Tiden skaber Idyllen udadtil, saaledes skaber den Samholdet indadtil. Gennem de fælles Oplevelser rystes Befolkningen sammen, skønt den hin Dag, da Skælpælene sattes i Jorden, var stævnet sammen fra alle Verdenshjørner, og i Løbet af nogle Aar har den lille Landsby skabt sine egne Traditioner og Skikke.

Økonomisk set maatte der selvfølgelig blive Forskel paa de forskellige Udstykninger. De første var langt de bedste; men som Helhed har Nybyggerne klaret Krisen godt, og den Paastand, at Skatterne bliver mindre ved Udstykning, holder langtfra Stik. Det siger sig selv, at endog Ejendomsskatterne bli-

ver større, idet alle de nye Bygninger tilsammen naar op paa en større Vurderingssum end de gamle Udbygninger, og Jorden naar ogsaa højere op ved Vurderingen efter de mange Forbedringer; men først og fremmest ligger den samlede Indkomst paa et højere Niveau.

Med Hensyn til Produktionen bliver der endnu mere Forskel. En Opgørelse af Gaardenes Leverancer af Mælk og Svin før Udstykningen og Nybyggernes nuværende Leverancer vilde bringe mærkelige Tal for Dagen. Vel er Landbrugets Produktion i sig selv steget i de Aar, men ikke tilnærmelsesvis saa meget, som disse Tal vilde vise.

Endnu er der at bemærke, at Udstykningen gav Arbejde for mange Haandværkere og Handlende og giver det den Dag i Dag som Følge af den forøgede Omsætning.

At Udstykningstanken har Livskraft i sig er da ogsaa en Kendsgerning den Dag i Dag. Tanken gik ikke i Graven med Udstykningsforeningen. Tag f. Eks. en Cykletur ad Landevejen Varde—Korskroen, hvor en hel ny Række af smukke Ejendomme er opstaaet paa Lifstrup Hede; jo der skabes stadig nye Landbohjem i Ribe Amt; men det er alligevel som mangler der en Forening til at tage Initiativet hist og her.

Engslætten i Marskegnene.

Af H. P. H. Novrup, Alslev.

Før Maskinernes Tid til omkring ved Aar 1900 saa Ungdommen hen til Engslætten med Forventning, ja en vis Længsel. At bjerge Hø ude paa de vidtstrakte Marskflader var et Arbejde af en anden Art end Arbejdet derhjemme i Gaarden og paa dens Marker; det var et Arbejde i den lyse Højsommer med klingende Leer og Høduft, en egen Arbejdets Poesi hvilede derover og besad en dragende Magt. Selve Arbejdet var strengt, vel nok det strengeste gennem hele Aaret, men et Arbejde under Liv og Lyst, under Sang og Leg og alskens Munterhed. Duft af det friske, grønne Græs, der senere blev til den liflige Høduft, opildnede Humøret, saa Arbejdets Strenghed mærkedes ikke saa meget, som man maatte formode. Især var Arbejdet strengt for »Slætterne«, Slaakarlene, ja saa strengt, at mangan en i de første Dage fik stærke Stød baade i Kroppen og i Armene. Disse Stød havde en Tilbøjelighed til at dreje Kroppen til Venstre efter den Bevægelse, som Kroppen indtog under Slaaning, og de kunde antage saa danne Former, at man næsten ikke kunde føre Maden til Munden og om Natten ikke faa Ro til at sove. En af Aarsagerne til Forventningen var vel nok den, at man havde Lejlighed til at træffe sammen med an-

dre unge glade Mennesker, som man ellers ikke traf sammen med, og saa endelig den Feststemning, der virkede saa forfriskende og gav sig Udslag paa forskellig Maade bl. a. ved en særlig Forplejning med Mad og Drikke.

En arbejdsfør Karl maatte paa een Dag kunne slaa en Demat Eng, 12000 □ Alen, derfor kaldtes et saadant Stykke ogsaa »en Dags Slæt«; man regnede ikke med Tønder Land Eng, men med Dags-slæt og Demater, og han maatte kunne slaa saa jævnt et Skaar, at der ikke var iøjnefaldende Skaarbalker mellem Skaarene. Først naar han kunde det, var han en dygtig Slætter, der var sin Plads voksen, men dertil hørte ikke blot gode Kræfter, men ogsaa et vist Haandelag og saa endelig ikke at forglemme, at han maatte have Evne til at skærpe sin Le og holde Skarpheden vedlige. Adskillige Karle lærte aldrig at »haare« eller stryge Leen paa den rigtige Maade.

Førend Engslætten begyndte, blev Leerne slebne, men i Regelen kun denne ene Gang, derimod blev de hver Dag »haaret« (hærdet), som gik til paa den Maade, at Leen blev anbragt paa en lille Ambolt, c. 4 cm. i Kvadrat, som kaldtes »Haarsped«. Ambolten bankedes ned i Lergulvet i Loen, ved Ambolten lagdes en Kærv Tækketag, og saa lagde Slætteren sig ned med Brystet paa Tagdokken og tog sin Hammer, hvis Pen var rundbuget, og saa blev Leens Æg udpenslet. Det var noget af en Kunst at kunne »haare«, saa Biddet blev jævnt og uden Skaar og Revner. For en Sikkerheds Skyld toges »Haartøjet« med i Engen, da der kunde indtræffe Uheld, som maatte udbedres paa Stedet.

Naar Karle fra andre Egne kom til Marskegnene, kunde det nok blive en stram Omgang. I mit Hjem

fik vi en Gang en Karl langvejs fra; han pralede af sin Færdighed til at slaa, men det skulde han ikke have gjort; thi det viste sig, at han ikke kunde staa Maal med de andre, da de kom til at slaa Overengen. Den første Banevogtermand, der boede i Nærheden af mit Hjem, var en Fynbo, der tillod sig at kritisere de Leer, vi brugte. Min Far tilbød, at han godt kunde komme med en Dag og vise sin Le's Fortrinlighed. Og Mads kom med sin fynske Hølè, men det blev en værre Fadæse for Mads; thi for det første kunde han ikke følge med de andre, og for det andet blev hans Skaar saa laaddent, at den trængte til at barberes, som en Slætter udtrykte sig. Da Mads havde svedt i et Par Timer, tog han Leen paa Nakken og forsvandt.

For ikke at arbejde i den varmeste Tid i Døgnet var det Skik at drage i Engen hen paa Eftermiddagen, naar den værste Varme var ovre, og saa slaa i Aftentimerne og dernæst i de tidlige Morgentimer, saa en Dagsslæt var færdig inden det blev rigtigt varmt næste Dag.

Da jeg selv har været med flere Gange i min Ungdom, vil jeg forsøge at give en Skildring af en saadan natlig Arbejdsdag, saaledes som den formede sig omkring ved 1870 i mit Barndomshjem i Novrup, Jerne Sogn. Til min Fødegaard hørte c. 50 Td. Land Ager, 3 Td. Kær og 17 a 18 Demater Eng, hvoraf Halvdelen var Marskenge. 2 a 3 Kilometer borte havde vi i Nærheden af Havet en Engfenne paa 4 Demater, der kaldtes Overengen, det var Sædvane fra gammel Tid, at den Eng skulde slaas d. 12. Juli og slaas paa en Gang. Derfor skulde der 4 Slættere og 2 Afrivere til dette Arbejde. Paa Marsken ansaa man det nødvendigt »at slaa i Græsset«, det vil sige,

at Slætterne slog saaledes, at Græsset blev liggende forinden i Skaaret, og saa skulde Afriveren med en Rive trimle Græsset ud fra Kanten, for at den næste Slætter kunde komme til, en Afriver skulde betjene to Slættere. Afriverne var i Regelen Gaardens Pige og Dreng, og de maatte rubbe sig for ikke at komme til at forsinke de bageste Slættere, for saa vankede der ublide Ord. Da vi kun havde to Karle, maatte vi have et Par fremmede med. I mange Aar havde vi som fast Mand Husmand Peder Jepsen, der var en overmaade dygtig Slætter, han slog saa fint et Skaar, at der næppe var et Hug at se, og han var derfor ogsaa en meget optaget Mand i 4 a 5 Uger lige fra de sidste Dage i Juni og til 1. August. I den Tid havde han ikke altid Søndagen fri, idet han paa tog sig Akkordarbejde særlig for Engejere udensogns, da hændte det sig nok, at han tog Søndagen i Brug for at tilfredsstille alle. Samtidig med Peder Jepsen var der en anden fin Slætter nemlig Laust Lunding paa Tjæreborg Mark.

Altsaa d. 12. Juli blev alting samlet sammen til den aarlige Begivenhed. Ude i den indelukkede Gaard stod en Arbejdsvogn med 2 Sædefjæl, og bagved laa Leerne indsvøbt. Under Sæderne stod et Egeskrin, der var velpakket med Rugbrød, Sigtebrød, Smør, Sødost, Bitterost, et speget Faarelaar, kogte Æg, Rullepølse, kogt saltet Oksekød og et Stykke kogt Flæsk, endvidere en Klynekurv med Hø, hvori var nedpakket en Dunk med Brændevin samt en meget større Dunk med Øl. Saadanne store Dunke kaldtes »Skæggemænd«, fordi der ofte paa Halsen var aftegnet et Mandshoved med langt Skæg. Den Øldunk, vi havde, var en rigtig »Skæggemand«, thi paa den var den skæggede Mand aftegnet. Endelig var der alt, hvad

Gaarden besad af Tæpper og Dækkener samt nogle tomme Sække til Nattelejet.

Ved 3 Tiden samledes Engfolkene om Kaffe-bordet, der var forsynet med, hvad der paa den Tid hørte til et velforsynet Kaffe-bord, undertiden ogsaa Æbleskiver. Slætterne fik selvfølgelig et Par Kaffe-punche, det hørte med til Tiden. Og saa kørte Selskabet til Overengen. Slætterne pakkede Lerne ud og eftersaa nøje, om »Biddet« var i den fineste Orden, Strygen var bleven særlig sandstrøet til en saadan Tur, hvor det gjaldt Æren, hvis man vilde gælde for en rigtig Karl. Omkring ved Kl. 4 $\frac{1}{2}$ var man færdig til at tage fat. Peder Jepsen nød selvfølgelig Æren ved at gaa forrest, og han bestemte derved Farten, derefter kom de andre efter den Rangforordning, som her var gældende. Hvis en tvivlede om sin Færdighed, skulde han nok sørge for at komme til at gaa bagest. Det hændte nok, at en Vigtigper blev slemt trukken til, om Peder Jepsen syntes, at han trængte til en Nedskæring. Naar Arbejdet havde gaaet et Stykke Tid, standsedes der, alle trængte til en Dram eller en Taar Øl, og mellem 6 og 7 spistes der Mellemmad. Alt blev samlet af Vognen, som derpaa blev væltet med Bunden mod Vinden, noget Græs samledes sammen og smedes ind i Vognkassen, og her satte man sig saa i det bløde Græs. Man smurte selv og tog Tilmad efter Behag, der var jo næsten noget for enhver Smag. Et Snapseglass, der ofte havde mistet Foden, var altid med, det blev altid drukket ud til Bunds, ellers var man ingen rigtig Karl. Pigen og Drengen blev Snapseglasset ogsaa undertiden tilbudt, men sjælden modtaget. Efter en halv Times Pavse strakte man Benene, og var der andre Slættere i Naboengen, kunde man gaa en lille Tur over til dem,

og Besøget blev selvfølgelig honoreret med en Dram, »man skulde da ogsaa smage deres Brændevin«, som det hed. Nu havde man faaet fornyet Mod og Kraft til at tage fat igen, og saa gik Arbejdet til omkring ved Kl. 10^{1/2}, da var det blevet saa mørkt, at man ikke ret godt kunde se. De mere adstadige lagde sig med Tæpper om Kroppen til Hvile i Græsset med Hovedet inde i Vognkassen, men andre tog paa Udflugt til andre Arbejdspladser, hvor der tilbragtes en Times Tid med alskens Gemytlighed. Det hændte vel ogsaa, at Gemytligheden tog saaledes Overhaand, at man slet ingen Søvn fik. Omkring ved Kl. 1^{1/2} begyndte det at lystes, og saa kom der Uro i Lejren, en Dram og et Par Stykker Smørrebrød sattes til Livs, og saa blev Lerne strøgne, saa det sang og klang i Morgendæmringen. De, der endnu næppe var rigtig vaagne, maatte gnide Øjnene, for nu toges der fat igen. Henad paa Morgenstunden spistes et solidt Maaltid, og saa gjaldt det endelig om at blive færdig i skikkelig Tid, det vil sige til Kl. 9. Naar hele Engen var »fældet«, var Grøfterne og Grøftevoldene tilbage, og naar de var »gnavet«, var Dagens Gerning til Ende. Man fik til Slut et Bid Brød med behørig Drikkelse. Vognen blev sat paa Hjulene igen, Pigen samlede alle Levninger af Madvarer i Skrinet, Gaardens Karl spændte Hestene for, tog Tømmen og kørte hjemad, og det gik i Regelen rask.

Mor derhjemme var belavet paa, at Middagsmaden var færdig ved 9 a 9^{1/2} Tiden. At Retterne var ud over det dagligdags var en Selvfølge, ret ofte var det fersk Suppe. Peder Jepsen drog hjem og Gaardens Folk gik til Sengs og sov til langt ud paa Eftermiddagen. Engen fik saa Lov til at ligge i Fred nogle Dage. Man regnede med, at der vilde gaa en Uges

Tid, inden Rivningen og Stakningen kunde finde Sted. 3 a 4 Dage efter Slaaningen blev der »hverret« d. v. s. Høet blev vendt, og var der et tykt Lag, blev det nødvendigt ogsaa »at slaa ud«, d. v. s. at sprede det ud i et tyndt Lag. Forsigtige Folk holdt ikke af »at slaa ud«, medmindre man kunde stole paa Vejret, saa Stakningen kunde ske, inden der kom Regn, derfor udsattes »Udslagningen« ofte til den Formiddag lige før Stakningen. Visse Stykker trængte undertiden til en ekstra Omgang, inden Rivningen kunde ske, det var saadanne Steder, hvor der var særlig meget fedt Marskgræs som »Harreld« og »Søjer« (Strand-Vejbred).

Den Dag, der skulde rives i Overengen, kørte alle, som kunde føre en Rive, af Sted, et helt Læs blev det af Børn og voksne. I Løbet af Eftermiddagen skulde hele Engen rives. Børnene rev forrest, Karlen bagest, han havde en hel Høvold at haandtere. Dernæst maatte Høet skydes sammen i Stakke, og det kunde nok være et strengt Arbejde, ved hvilket der ogsaa nok kunde knækkes en Rive. Naar der var en rig Afgrøde, skød vi dog ikke Høet sammen med Riverne, men »tømmede« det sammen med Hestene. Det gik til paa den Maade, at man tog Læssetræet, i hvis Ender man bandt Svøbret, som Hestene blev spændt for. Fra Hammelstokken førte et Reb hen til Manden, der stod paa Læssetræet, dette Reb havde den yderste Ende stukket ind under Læssetræet, og ved hvilket han kunde løfte Hømassen op og danne Stakke. En anden maatte køre Hestene. Hen paa Eftermiddagen begyndte en af Karlene at lægge Høet, der var sammenført i nogle uformelige Dynger, op i pæne, bikubeformede Stakke, hvis Bundflade ikke maatte være for stor, derimod maatte de

nok udbuges noget. Til sidst blev der læsset et mindre Læs Hø, hvorpaa alle skulde age hjem. Engvejen i Marsken kunde i en regnfuld Periode nok blive saa daarlign, at det nærmest var et Held, om man kom hjem med et Læs uden at vælte, især hvis Læsset var skævt, hvilket nok kunde ske, da ikke alle var lige gode til at lægge tilrette paa Vognen.

Høleerne kan nok gøre Krav paa et Par Linier. Som lille Dreng hørte jeg paa, at et Par Karle drøftede deres Leers Godhed; den ene sagde da; »Min Høle er en Kvie«. Jeg fandt, at det var et underligt Navn til en Høle, siden har jeg faaet Forklaring derpaa. I Andsager Sogn er der en lille By, der hedder Kvie*), her drev flere Gaardmænd Smedehaandværk; og især smedede de Høleer og Spader. Høleerne derfra gik saa under Navnet »Kvier«. I den Tid, jeg var med, brugtes der ikke mange »Kvier«, fordi de var noget tunge, selvom de var solide og gode, derimod brugtes mest Støbestaalsleer, som Købmand H. M. Bøtke i Varde forhandlede. Senere blev en ny Slags nemlig Gaansagerleen meget brugt.

Paa Overengen avlede vi i rigtig gode Aar indtil 18 a 20 Læs Hø, men i tørre Aar maatte vi nøjes med det halve. Det sidste Læs kaldtes »Kvielæsset«, og det var i Regelen mindre end de andre, og det bestod for en stor Del af Opsamlinger fra de øvrige Stakke, hvor man havde ladet det underste Lag ligge til Tørring, fordi det havde trukket Fugtighed til sig.

---

*) Se »Fra Ribe Amt« fjerde Bind Side 123.

Hekseprocesefterslæt.

Af H. K. Kristensen.

Siden jeg afsluttede mit Arbejde om Hekseprocesserne, er jeg blevet opmærksom paa endnu 2 Processer.

De er ikke blot ualmindelige ved den Maade, hvorpaa Processen formede sig, men ogsaa for den Tid, i hvilken de forekommer. Den ene ligger længe *efter* Vardeegnens egentlige Hekseforfølgelsesperiode, den anden *før* den Tid, man med Sikkerhed kan konstatere Forfølgelsens Omfang. Paa Grund af Kildematerialets Svigten er det først fra Tiden efter 1610 det saa nogenlunde kan ske. Begge Processerne er fra Ansager Sogn i Ø. Horne Herred.

Den første er altsaa fra den Tid, da Sagen endnu ikke skulde appelleres til Landstinget, men alene fandt sin Afgørelse paa By- eller Herredsting. Et Kongebrev af $\frac{1}{10}$ 1557 fra Kristian III til Stiftslensmand Erik Rud og Biskop Hans Tavsén (Reformatoren), der udgjorde den Tids Stiftsøvrighed, siger, at Anne Nielsdatter i Skoufflinge (Skovlund) havde berettet til Kongen, at hun havde rejst Tiltale mod Præsten Hr. Hans Jensen »for nogen Trolddom, som hun siger hanom att skulle haffue seg paaført, som hun etther sielluff ydermere berette kandh«. Kongen bød dem da, at de skulde tage sig af Sagen, indstævne Par-

terne og hjælpe hende »saa møgett ther wdindenn, som Loug och Rett er«. Dette Brev maa vistnok forudsætte, at Præsten har beskyldt hende for Trolddom, at hun har rensset sig for Beskyldningen og nu kræver Erstatning af Præsten. Der gik over et Aar, og hun havde endda ikke faaet sin Klage endelig behandlet. ^{10/10} 1558 gentager Kongen Brevet, men denne Gang til Hans Tavsens og Domkapitlet i Ribe*). — Hvordan Sagen endte, ved jeg ikke.

Den anden Trolddomssag har Cand. mag. Lindberg Nielsen, Varde, været saa elskværdig at gøre mig opmærksom paa; han havde fundet den i en Præsteindberetning. Jeg har derefter fundet Sagen i Ribe Landemodeprotokol, hvoraf det ses, at den har været for Landemodet i Ribe ^{22/6} 1687 som en Sag, Præsten i Ansager Hr. Jens Mogensen havde anlagt mod Anne Christian Brunswigs.

Af Akterne fremgaar det, at hun var berygtet for at befatte sig med Trolddom og »efter Angivelse« var en »Troldkone«. Det sidste vil vel sige, at en pint Heks eller Troldkarl engang havde angivet hende.

Netop i disse Aar var det, Jørgen Arenfeldt paa Rugaard drev sine berygtede Forfølgelser med Vandprøve, Pinebænk og Baal ved Hjælp af Mestermannen fra Aarhus. Jørgen Arenfeldt havde Gods paa Vardeegnen, og det er muligt, at Anne kan have hørt om Vandprøverne, der afholdtes for ved en Gudsdom at bevise den mistænktes Skyld eller Uskyld. I alt Fald fik hun den Ide at ville rense sig ved en Vandprøve. Jeg har ikke i nogen tidligere Proces her fra Egnen fundet Vandprøven omtalt. Det udelukker dog ikke ganske, at den kan have været anvendt. Den eneste Form for Gudsdom, der hjemledes i de gamle

*) Ny kirkehist. Sml. III.

danske Love, var som bekendt Jernbyrden, og den afskaffedes allerede af Valdemar Sejr. Dog ved man, at baade Vandprøven og Baareprøven længe efter blev benyttet som en Slags »Bevismiddel«, selv om de ikke hørte hjemme i den egentlige Proces. De kunde komme i Stand efter en privat Aftale mellem Parterne, eller det kunde være den mistænkte, der alene satte den i Scene i Haab om et heldigt Udfald. Ved Vandprøven lagdes den anklagede bunden i Vandet, sank hun, var hun uskyldig, flød hun, var hun skyldig.

Anne Christian Brunswigs vilde altsaa rense sig. Og 14. Søndag efter Trinitatis 1686, mens Folk var forsamlet til Gudstjeneste, gik hun frem for Kirkedøren og raabte og forlangte, at Folk skulde komme ned til Aaen; for nu vilde hun bevise, at hun ikke var nogen Troldkvinde. Saa vidt det kan ses, har Kirkefolkene forladt Præsten og Kirken og skyndt sig efter Anne til Aaen, »hvor hun svømmede«. Præsten meldte det til sin Provst, og der rejstes nu den omtalte Landemodesag mod hende, ikke direkte for Trolddom, men fordi hun havde vakt Forargelse paa Helligdagen og forstyrret Gudstjenesten.

Landemodets Dom kom til at lyde saaledes: »Eftersom Anne Christian Brunswigs efter egen Vedstaaelse havde begaaet den Forargelse, hvorfor hun er anklaget, idet hun haver gaaet ud i Vandet for alle Folk og vilde bevise sig ikke at være Troldkvinde paa en Søndag, raabt Folk ud af Kirken til at se derpaa, da bør hun for saadan Forargelse at udstaa Kirkens Disciplin ved aabenbar Skrifte. Og eftersom hun er meget berygtet for onde Kunster, da haver Sognepræsten at give efterdags nøje Agt paa hendes Forhold, og dersom hun enten ved Ord eller Gerninger styrker den Mistanke, som hun er udi, og ikke den

i alle Maader søger at dæmpe, da bør hun at rømme Sognet og Herredet«.

Det var saaledes ikke længer Baalet, der truede, men Udstødelsen af Godtfolks Samfund.

Selv om Baalstraffen ikke mere brugtes, kunde man dog nok finde det fornødent at mane den frem som en alvorlig Trussel selv for Præster. Det gjorde man saaledes ved Landemodet i Varde ^{29/10} 1690, hvor Biskoppen fremsatte følgende Advarsel: »Der er nogle Præster, Gud bedre det desværre, som spøger med Trolddoms Kunster og forfører mange kristne Folk, som rejser langvejs fra at søge dem. Jeg ved og kender nogle faa, som endnu forvares (advares) til at lade saadan Galenskab fare; thi her er en Præst*) i Stiftet i fordums Tid brændt levendes for det samme«.

Til de Præster, der fik denne Advarsel, hørte utvivlsomt Hr. Jens Mogensen selv; han havde i alt Fald Ord for at være dygtig til de sorte Kunster.

I Hardsyssels Aarvog 1931, S. 89 har J. Aldal omtalt Troldkvinden Johan Hvidsdatter fra Gjedbjerg i Aal Sogn. Men hun hører ikke hjemme her. Hun opholdt sig i Oddum, Lundenæs Amt, drev sine Kunster der, blev oversvoret af Kirkenævn fra dette Sogn og dømtes paa Nørre Horne Herreds Ting.

---

*) Jens Rusk i Lønne, br. 1611, se VII 397-99, VIII 138.

Lidt om Simoni i Nørre Nebel og Barfodslægten.

Af H. K. Kristensen.

Det skete undertiden, at Folk, som havde Jus vocandi, Embedsmænd eller »Kirkeejere«, misbrugte Kaldsretten ved at tage mod Bestikkelse eller sælge Embedet til Ansøgeren. Det fandt ogsaa Sted i den Tid, da Menigheden selv kaldte sin Præst. Ja, straks efter Reformationen forekom Simoni ret jævnlig ved Præstevalget. I Førstningen valgte Menigheden selv Sognepræsten direkte; men ved Ribe Artiklerne af 1542 indførtes en noget anden Ordning. Artikel 1 siger, at Superintendenterne har tilkendegivet, »at hvor nogen Sognepræst dør eller afgaar her udi Riget, da plejer menige Sognemænd at trække om en Sognepræst at udvælge igen, hvoraf tit og ofte sker, at hvilken Person, som haver flest Slægt og Venner udi et Sogn, eller haver der største Parten paa sin Side, den bliver Sognepræst, hvad eller han er duelig eller lærd dertil eller ej: Da ville vi, at dermed herefter saa holdes skal, at naar nogen Sognepræst dør eller afgaar, da skulde menige Sognemænd straks dertil kejsse og udnævne 7 af de ældste og agtteste Mænd der udi Sognet, hvilke samme 7 Mænd skulle have Fuldmagt til med Herredsprovstens Raad og Samtykke

der udi Herredet at kejsse og udvælge en anden from lærd Mand til deres Sognepræst«. I Artikel 2 forbydes det Stiftsbefalingsmændene og Superintendenten at stadfæste nogen til Sognepræst uden den befalede Eksamination eller forhindre en rettelig udvalgt i at faa Udnævnelser, hvis han er lærd og duelig.

I N. Nebel var det imidlertid Sognemændenes Repræsentanter, der selv tog Gunst og Gave.

17. December 1613 døde Sognets Præst Hr. Niels Lauridsen Barfod, hvis Fader var Laurids Barfod, en af Sognets og Egnens betydelige Mænd og tilhørende en stor Slægt, der endogsaa var blevet adlet af Kristian I. Den nye Præst blev Hr. Svend Knudsen. Hvorlænge det varede inden Mislighederne ved Besættelsen kom frem, ved jeg ikke. Men Lensregnskaberne 1618—19 viser, at »Jens Christensen i Sedden tinget, for han tog Gunst og Gave af Hr. Suend, før han maatte bekomme Nebel Kald.« Jens Christensen maatte bøde 20 Dl. Regnskabet 1620—21 viser, at Thanus Barfod i Sædding af samme Aarsag maatte bøde 5 Dl. Hvorefter den udviste Gunst og Gave, Betalingen, bestod, faar man en Anelse om af Regnskabet 1622—23, hvor det hedder: «Chr. Kallesen i Kolle tinget, for han hafde sin Tiende fri af Hr. Suen, for han maatte bekomme Nebel Kald 4 Dl.»

I Regnskaberne har jeg kun fundet disse 3 Mænd nævnt, men antagelig har alle 7 Valgmænd (»Menighedsraadet«) taget mod Bestikkelsen og faaet deres Tiende fri; de 4 andre har aabenbart ikke været Kronbønder, og derfor er deres Mulkter Lensregnskabet uvedkommende. Jens Christensen og Th. Barfod beboede i Forening Sædding Storgaard*), der var Bar-

*) Danske Sml. I, 122.

fodernes Stamsæde, først som frit Gods, som Væbnergaard, og senere som Krongods. Naar Jens Christensen maatte af med den største Mulkt, er det nok et Udtryk for, at han har været den mest velhavende. Bødestraffen rettede sig ofte efter Synderens økonomiske Evne. Det hedder ogsaa, at de »tingede«. Det er formodentlig hans Gravsten, der tidligere laa øst for Nebel Kirke, og hvorpaa der stod: »Her hviler i Herren ærlig og velagtede Mand Jens Christensen Toftum af Sædding, som hensov i Herren den 16. Maj Anno 1630 i hans Alders 54. Aar. Gud give hannem med alle Guds Børn en ærefuld Opstandelse«*).

Thomas Barfod var ifølge O. Nielsen en Broder til den afdøde Præst**). Skønt Barfodslægten var adlet, var der paa denne Tid ved at gaa Svind i det ædle og storladne hos Slægtens herværende Medlemmer. En tredie Broder, Peder Barfod i Sædding, maatte $\frac{12}{3}$ 1603 aftinge 10 Dl. for en »Forseelse udi en Gienpart af et Tingsvidne, som ginge imellem Jomfru Karen Brockenhuus til Lunderup og Chr. Søfrensen i Bolkier«. Det var formodentlig for den yngste Broder, der havde udslaaet nogle af de dengang sjældne og kostbare Vinduer, at Moderen, Anne Lauridskone, 1603 maatte bøde 30 Daler til kongelig Majestæt — en dyr Sport! 1607 tingede Tøger Mortensen i Varde, fordi han slog Peder Barfods Kones Svend. 1612 blev Hr. Niels' Kone slaaet i Hovedet med en Sten af et Par Mænd fra Præstbøl, og efter Præstens Død blev hun stævnet for Gæld. O. Nielsen mener, at det var Th. Barfod, der havde tjent Erik Vasbyrd til Vinde-

*) Se H. Thorbøl: N. Nebel Kirke i »Fra Ribe Amt« VII, 378.

**) I Birkedal-Barfod: »Slægten Barfod« udelades han. Men O. Nielsen har sikkert Ret, herpaa tyder det ogsaa, at han bebor Storgaard.

rup, men 1605 var undveget med en Del Guldknapper, Sølvdaggerter m. m. 1622 maa han tinge 22 Dl., fordi han sloges paa Nebel Kirkegaard, og fordi han »skieldet« P. Christensen i Sædding for en Mynde. Da han døde, var han saa fattig, at hans Børn fræsagde sig Arv og Gæld*). Det undrer derfor ikke, at han kunde være med til den ulovlige Embedshandel med Hr. Svend Knudsen.

---

*) Lensregnskabernes Sagefaldslisters nævnte Aar, O. Nielsen: »V. Horne Herred« i Danske Sml. I 119 f.

Rettelse: Side 127 12. Linie fra oven skal staa *trætte* i Stedet for *trække*.
Side 128 20. Linie fra oven skal staa *ThamisBarfod* i Stedet for *Thanus Barf*.

Per Skræppenborgs Møde i Holsted.

Afskrift af Føvling Præstedagbog 1842 (liber daticus)
ved Lærer *J. Andersen.*

»Imod Slutningen af 1842 ytrede der sig i Holsted Sogn nogle pietetiske Bevægelser. En Gaardmand paa S. Holsted Mark, Peder Jepsen, et meget indskrænket og uvidende Menneske, havde faaet Hang til Sværmeri, læste i Bibelen uden at forstaa den, vilde prædike for andre uden at kunde fremsætte en fornuftig Sætning og lod sin Gaard og sit Husvæsen forfalde. Jeg lod det gaa uden at ændse det, da Beboernes sunde Sans og Kirkelighed borgede mig for, at han ikke vilde faa Fremgang. Det var og kun nogle enfoldige Folk og gamle Kærlinger, som holdt sig til ham. Den 28. Februar 1843 kom Peder Jepsen til mig og indbød mig til at overvære en gudelig Forsamling i hans Hus, hvor den bekendte Per Skræppenborg skulde komme. Jeg mindede ham om, at saadanne Forsamlinger var ulovlige, foreholdt ham, at han i Kirken kunde søge om Opbyggelse og raadede ham at lade det være. Men da han ikke var at overtale, lovede jeg at komme. Om Søndagen den 5. Marts tog jeg efter Tjenesten over til Peder Jepsen, hvor Skræppenborg alt var kommen, og der efterhaanden

samledes vel omtrent 40 Personer, Unge og Gamle, Koner med Børn ved Brystet etc., fra mange af de omliggende Sogne, men ogsaa fra Holsted, deriblandt Sogneforstanderen, hvilke Peder Jepsen alle havde indbudet. Efter en Del Forberedelse og Løben samledes vi i hans Storstue, hvor der var henstillet en Lænestol med Bord for Skræppenborg og Bænke for Tilhørerne. Jeg stod ved en stor Dragkiste for at optegne mine Bemærkninger. Skræppenborg oplæste to Strofer af en Salme i Brorsens Salmebog, og Forsamlingen sang dem; derpaa videre og saa fremdeles. Derpaa oplæste han en Prædiken af Luthers Postille og sang igen en Salme. Alt dette var ret smukt og i sin Maade opbyggeligt. — Men nu begyndte han et frit Foredrag med en saa forfærdelig Raaben, at det rungede og rystede i hele Huset, og i en saa rivende Fart, at man glemte det ene over det andet. Emnet var den forbandede Fastelavn, som bragte Folk til at svire og førte dem lige i Struben paa Djævelen; men dette var gennembrudt med mange og mangeartede Excoursér, som det var umuligt at følge. Jeg fik der ved første Gang i mit Liv en Forestilling om, hvad en Ordgyder er. Jeg maatte efter 3 Kvarters Forløb gaa ud, thi jeg var ganske ør i Hovedet af den Raaben. Jeg forlangte Lys, da det begyndte at skumre. Omsider fik det Ende. Derpaa sang han, saa bad han, saa sang han atter og vilde øjensynlig hale Tiden ud for at trætte mig; men endelig brast min Taalmodighed; jeg bad ham tie, thi nu vilde jeg tale. Jeg beholdt da Forsamlingen, at jeg i sig selv ikke kunde have noget mod slige Forsamlinger, naar de holdtes af Naboer, men at denne, hvor saa mange fremmede var til Stede, var ulovlig. Jeg oplæste derpaa det her henhørende af Forordning af 13. Januar 1746 og

besvarede de Indvendinger, som P. Skræppenborg gjorde derimod. Dette ledte til en Discoursion, hvor jeg foreholdt min Menigheds tilstedeværende Medlemmer, at jeg stedse havde bestræbt mig for at tolke Guds Ord rent for dem og ikke forvandsket det. En Del af Holsted Sognemænd, som var til Stede, men ikke af Partiet, traadte frem og billigede mine Ord; det, jeg prædikede, var ret og forstaaeligt; det var noget andet end det Vrævl, vi havde hørt her i Aften o. s. v. Omsider sagde jeg: Ja, nu kende i Loven, nu er jeg angerløs, og drog bort fulgt af Sogneforstanderen og Mændene fra Holsted.

Om Mandagen var jeg hos Biskoppen og fortalte det passerede. Han billigede min Fremgangsmaade, og da jeg ytrede at tale derom til Menigheden i en Prædiken, raadede han til hellere at gøre det ved en Katechisation paa Kirkegulvet. Om Onsdagen efter en Katechisation over den rette Brug af Guds Ord, begyndte jeg ret af Hjertens Fylde at tale til Menigheden. Jeg fortalte korteligen det passerede, sagde, at det smertede mig at se min Virksomhed til Side sat af et ubekendt Menneske, foreholdt dem, at de aldrig havde søgt til mig om Formaning og Trøst uden at faa den, og at jeg ikke havde prædikeret andet end Guds Ord efter Evangeliets rene Lære. Jeg vidste ikke, hvorfor de søgte til andre Lærere, thi Guds Ord bor rigeligt iblandt os. De øvrige Medlemmer af Menigheden blev bevægede indtil Taarer, ja, en gammel Kone gav lydeligt sit Bifald til Kende. Derpaa lyste jeg Velsignelsen og gik til Alteret. Dagen derpaa kom P. Jepsen og tilkendegav sin Forskyldelse, men vrævlede gruelig, var snart ydmyg, snart hovmodig og blottede sig saa vidt, at han maatte tilstaa han ikke vidste, hvem Luther var el'er hvad

han havde virket, hvorfor jeg bad ham gaa sin Vej.

Nogle Dage senere fik jeg et Brev fra Johannes Thuesen, Sogneforstanderen, hvori han hjerteligt takkede mig for mine Bestræbelser for at udrydde det Papisteri, som han kaldte det og forklarede, at Folkene, som havde hørt mig, var saa rørte og hjertelig tilfreds, at han følte sig dreven til at takke mig i alles Navn. —

Dermed var ogsaa hele Bevægelsen forbi; thi ingen vilde mere have med Per Jepsen at gøre, og et halvt Aar efter solgte han sin Gaard og drog til Lintrup Sogn. Hverken Per Skræppenborg eller noget »Papisteri« har siden været at spore her i Menigheden.

Om et Møde af Peder Larsen Skræppenborg i samme Egn har en gammel Mand fortalt. Taleren havde paa Grund af Varmen i den lavloftede Stue trukket Frakken af, men alligevel perlede Sveden paa hans Pande. Dog stærkere strømmede Taarerne fra hans Øjne, saa betaget var han af de Ord, han forkyndte.

Jerngruber og Gaardtomt i Lintrup.

Af Jens Chr. Frederiksen.

Lintrup eller Nørre Lintrup, som det oprindelig hed, er beliggende i Holsted Sogn, Malt Herred, og findes omtalt i min Bog »Holsted Sogn«. Naar jeg derfor i det følgende nærmere skal samle og uddybe, hvad man ved om den gamle Landsby, er det givet, at det meste af Stoffet maa hentes derfra, samt endvidere suppleres med de nye Fund, jeg siden dengang har gjort i Lintrup. Jeg har saaledes blandt andet c: 185 m Vest for den fhv. kendte Bebyggelse fundet en *Jernudvindingsplads* fra Oldtiden, og 1933 fandt jeg paa Mtrk. 2 a lige Syd for Bækken en ufærdig Luppe c: 55 × 40 cm af stor Vægtfylde. I Bækken fandt jeg derpaa flere mindre Stykker, samt desuden en flad nærmest skaalformet Bundluppe, hvorpaa sad en Del brændt Ler. Det faldt mig straks ind, at der i Nærheden maatte være en Udsmeltningssplads.

Om Efteraaret 1934 blev nævnte Mark dybpløjet, og derpaa faldt nogle stærke Regnskyl, der udvaskede Jorden. Og ganske rigtig, kun faa Meter fra, hvor den nævnte Luppe fandtes, saas nu i en større Omkreds Trækul, Slagger og ildskørnede Stenstumper spredte omkring. Stedet synes ogsaa godt valgt

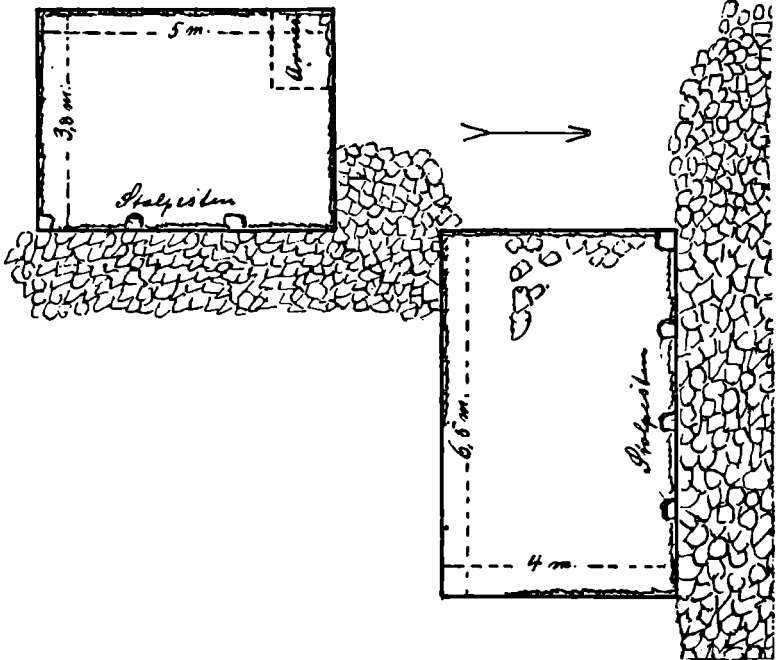
for Udsmeltning, da Malmen har været let tilgængelig fra det tilstødende Engdrag Nord for Bækken. Og Trækul, hvoraf en Del synes at være af Egetræ, er sagtens hentet fra de tilgrænsende Krat. Jeg underrettede S. Alkærsig om Fundet, og han lovede beredvilligt at hjælpe til ved en nærmere Undersøgelse. I Decbr. Maaned undersøgte han derpaa Stedet og Resultatet blev, at vi fandt tre Gruber, hvis Størrelse dog ikke nærmere kunde bestemmes, da der kun var Slagger i Bunden, det sidste viser, at det har været dygtige Udsmeltere. Gruberne, af hvilke der sikkert er flere, laa i en Halvkreds tæt sammen og havde en Dybde af c: 60 cm. Kun faa Meter Sydsydvest for disse fandtes en større Plads ca. $1,20 \times 2,40$ m, i hvis Længderetning der strakte sig en kanallignende Grube, hvori var en Del sodet Tørvekul, samt Dele af ildskørnede hvide Sten og ganske faa Jernslagge. I Midten et stort Ildsted c: 65 cm dyb omgivet af ildskørnede hvide Sten opfyldt med Aske, Sod, Tørvekul og andre Partikler som i Gruben. Ved en senere Undersøgelse fandt jeg i Asken et Lerkarskaar af sort Pottetøj, der paa den udvendige Side havde en bleggul Glassur. I det brændte Ler saavel som i Glassuren er der smaa, fine, sølvglinsende Korn, saa Skaaret forekom mig fremmedartet, som hidrørende fra et af de gamle Kulturlande, der i fjerne Tider udsmykkede sine Lerkar og Vaser med Glassur, hvorfor jeg indsendte det til Nationalmuseet i København for om muligt at faa det tidfæstet, hvilket ogsaa lykkedes. I Museets Svarskrivelse af $13/4$ 34, undertegnet J. Brøndsted, siges, at Lerkarskaaret uden Tvivl hidrører fra vor ældre Jernalder, sandsynligvis den saakaldte romerske Del af denne, d. v. s. Tiden fra 1.—3. Aarhundrede efter Kr. F. Det er altsaa et

Skaar af Smedens fineste Lerkar, som han sagtens har tiltusket sig for Jern og anvendt som Brugsgenstand i Hytten, hvor han for c: 1800 Aar siden tildannede det udsmeltede Jern.

Mellem Udsmeltningstedet og de kendte Hus-tomter fra Landsbyen fandt jeg 1931 paa en svag Forhøjning i Engdraget – Nord for Bækken – *Rester af en tolænget Gaard*. Men da Gaarden ikke findes paa det gamle Bykort og heller ikke synes nævnt noget Sted, maa den antages at hidrøre fra en af de ældste Bebyggelser her og maaske fra Jernalderen. Nævnte Engdrag har sikkert aldrig været rørt af Ploven, dertil har Stedet været for lavtliggende og for tungt at bearbejde med Fortidens Redskaber, men har ligget hen til Engslet og Græsning. Da det nu blev pløjet, kunde Ploven netop lige naa at afdække Syld, Lergulv og Stenbro. Og da Tomten saaledes var afdækket og hver Fure undersøgt, var det paafaldende, at der ikke fandtes Spor af Mursten eller Lersamling langs Ydersiderne af de nedfaldne Vægge. Det maa derfor antages, at de udvendige Vægge bestod af Græs og Lyngtørv. Overalt i det vaade Lergulv var der Aftryk af forkullet Straa og Lyng, der vidner om Ildsvaade. Salshuset var c: 5 × 3,8 m og beliggende med de to Kortsider i Syd og Nord. Her laa overalt flade Syldsten, og paa Østsiden ragede 4 Sten 3 cm op over de øvrige, som det havde været Stolpesten. Huset bestod kun af et Rum med Lergulv overalt, undertagen under Arnen, hvis Plads havde været i det nordvestre Hjørne, hvor der var Jordgulv. Paa Arnestedet laa der foruden Aske og Tørvekul den slidte Arnesten, der dog ved Berøring gik i fire Stykker. Men desuden fandt jeg her et Lerkarskaar med Linieornament. Jeg indsendte Skaaret til Nationalmuseet

i København, der dog ikke mente at kunne tidsfæste det, men i sin Svarskrivelse af 13/4 35 udtalte: Lerskarskaaret er vanskelig at tidsfæste. Det kan være

Askehol.

Gaardtomt fra Lintrup.

Jernalder, men kan vel ogsaa være senere. Vinkelret paa Salshuset og c: 1,9 m Nord for denne, var der Rester af et Udhus c: 4 × 6,5 m. Langs dets Ydersider laa en Del paaført Sand, der sagtens hidrører fra de nedfaldne Jordvægge. Sylden var lagt af mindre Sten, af hvilke en Del manglede, og kun paa Nordsiden var der Spor af fire Stolpesten. Der var intet Spor af Gulv, men i den vestre Ende laa nogle løse Sten som af Stenbro, og mellem disse en lang

agtig Sten, der var ætset som af Ajle og maaske har været anvendt som Tilsten, saa her har sagtens været Stald. Det synes altsaa, som her i fjerne Tider har været drevet Landbrug. Der var desuden en Del Bro-lægning Øst for Salshuset og Nord for Udhuset, hvor der ogsaa har været en brolagt Vej i større Udstrækning, noget der sikkert ogsaa har været nødvendigt paa den bløde Engbund. I Nærheden af en lille Dam eller Gadekær, hvor forhen »Trættstedet« eller Grædet skal have ligget, har man ved Grøftegravning fundet to Lag Stenbro over hinanden, i en Dybde af henholdsvis 8 og 15 cm.

De gamle Byveje, der nu er øde, men i sin Tid har gaaet over Sølvdal i forskellige Retninger, kan man endnu flere Steder skelne som Rester af dybe Hjulspor og Hulveje. Af de ældste er sikkert Vejen efter Foldingbro, der stødte til den gamle Drivervej i Favrskov. Dernæst kommer vel nok Kirkevejen til Holsted, der er flyttet adskillige Gange, men hvor man kan skelne de ældre Spor fra de yngre. Der er ligeledes Vejen efter Gerndrup, der nævnes som den gamle Hovvej til Hundsbæk og Estrup, Kirke- og Skolestien, hvis Brolægning først blev opløjet 1933, men hvoraf der endnu staar en Springsten ved Bækken, og flere.

Lintrup skrives ved 1300 Tallet Linthorp. 1525 Lyntrup og 1606 Linterup. Om den første Stavelse af Navnet skal udledes af et Mands-Navn eller af selve Naturforholdene paa Stedet, af Tillægsordet »lind«, faar staa hen, men de to andre Landsbyer her i Landet af samme Navn har ligeledes ligget i Engdrag og ved rindende Vand. Endelsen Torp eller trup er Betegnelsen for et Udflyttersted. Hvornaar de første Mennesker har fæstet Bo her i denne venlige Dal,

hvor Bækken klukkende haster mod Vest, ved vi intet om, og heller ikke hvorfra de kom; dog har vi Gravhøjene, af hvilke nogle endnu staar paa Højderne som Vartegn, der vidner om Beboelse i fjerne Tider. De smaa Lunde, der dengang gav Skygge og Læ, er forlængst øde. Det er først, da Historien glimtvis begynder at røbe enkelte Træk om dette og hint, og Slægtnavne nævnes, at det hele faar fast Form. 1513 nævnes Cresten Hansen i Lintrup som en af de tolv Danemænd, der var tilkaldt som Sognevidne den Søndag næst efter Guds Legemsdag paa Holsted Kirkegaard, angaaende Broderstrid om en Eng, »Præstekrog«, liggendes sønden og vesten Holsted Kirke ud mod Aæn. Der tilforn havde tilhørt Præsterne til Føvling og Holsted, og som nu ogsaa blev tilkendt daværende Pastor Sten. Af en »Jordebog over Malt og Andst Herreder med en Optegnelse over et 1525 af Atzer Brok aflagt Vidnesbyrd«, nævnes to Mænd: Jenns i Lyntrup 3 Ørtis Korn. Per i Lyntrup 3 Ørtis Korn. Der har altsaa paa den Tid været to Gaarde i Lintrup, som sagtens har hørt under Skodborghus, da Atzer Brok paa den Tid havde Skodborghus Len i Pant.

Af de fire Gaarde, som efter Udskiftningen blev liggende i Byen, skal Nr. 7 og Nr. 6 være nedbrændt samtidigt, og er sagtens da flyttet ud, de var endnu ikke brandforsikrede. Nr. 1 blev udflyttet 1827. Og i 1898 blev endelig den sidste, Nr. 4, nedbrudt, efter at dens Mark var tillagt Nr. 6. Men 1910 blev bygget paa en Del af dens Mark det nuværende Sølvdalhus. Hvorledes Husenes Udseende var forinden Udskiftningen, kan der kun gisnes om. Dog har man en Ledetraad, idet der i det første Hold Huse og Gaarde, som ved Udflytningen blev bygget, har væ-

ret anvendt en Del af det gamle Materiale. Og endnu i vore Dage staar paa Mtrk. 3 a et Udhus af Bindingsværk, som sidste Rester af Jens Willumsens Aftægtshus fra 1782. Stolperne staar paa Sten uden Fodaase, som de oprindelig har gjort, og de mod Tavl vendende Sider har haft Huller til Fletværk, til at slaa med Ler. Paa samme Gaard sad indtil 1875 en Del blyindfattede Vinduer med krydsede Jernstænger fra samme Tid. Jernstængerne, der sad indvendig i Karmen, havde fra gammel Tid tjent som Værn mod Tyve og Skarnsfolk. I Sta'den var der jordgrævede Egestolper, der med den krumme Ende var fastgjort til Spæret under Hanebjælken og kaldtes Stormstivere, men vistnok var de sidste Rester af en Sulebygning.

Det var altsaa en Samling Huse, sorte og graa, som vokset op af den Jord, hvorpaa de stod. Det sorte og mossede Lyngtag hang tjavset og frønnet ned fra Tagskægget, som vilde det dække over de udregnede Lerfuger i Tavlene. De smaa Kaal og Bi gaarde, uden synderlig Bepantning, var den eneste Pryd. Om nogle af Husene i sin Tid har været teglhængte, ved jeg ikke, men ihvertfald har jeg paa Tomterne Nr. 4, 6 og 7 fundet Rester af sorte og røde haandstrøgne Teglsten.

Anmeldelser.

Gotländskt arkiv 1935 indeholder en artikel om »stenhuggeriet på Gotland og dets udøvere i 1600 tallet«, som også har megen interesse for danskere, da som bekendt en stor mængde, vel de fleste, danske ligsten fra 16—1700'erne, er gullandske sandsten og kalksten; og endnu mere betyder Fr. II's og Kr. IV's byggeri for denne stenimport: trapper, facadesten, gulvfliser, dekorationer m. m. er for langt største del gotlandsk kalk eller sandsten ikke blot på slotte som Kronborg, Frederiksborg og Rosenborg, men også på en mængde kirker og rådhus i mange af vore købstæder.

Længere fremme i heftet findes endnu en afhandling om samme emne; det er uddrag af danske cancellis brevbøger og omfatter tiden 1578—1633. — Danske stenhuggere får ordre til at rejse til Gotland og hugge sten til, dels til trapper til Kronborg, dels »bloksten« (vel til facade). — Engang gives ordre til, at kan man ikke i øjeblikket faa sten nok til skibets ladning, så skal man låne af bønderne og siden betale tilbage. — Også bevillinger til gotlandske bønder, dels at de maa arbejde i kongens stenbrud, dels at de må bryde sten på egen grund og sælge til kongen. — I efterårsstormen 1591 gik alle de med sten ladede skibe, som var på hjemvejen fra Gotland, un-

der i Østersøen, og for at man til forår kan få arbejdet på Nykøbing slot fortsat snarest muligt, sendes nu (brev af 1 okt. 1591) de fleste af stenhuggerne her til Gotland, hvor de i vinterens løb skal hugge sten til og sørge for, at der er nogle skibsladninger rede, når foråret kommer.

Sidst i afhandlingen er en fortegnelse over de kongebreve fra nævnte tid, som omhandler denne stenimport, med angivelse, hvad det i hvert enkelt tilfælde drejer sig om.

S. A.

Stednavneudvalget gennem 25 år, 1910–35. Ved *Gunnar Knudsen*, udvalgets sekretær. Med forord af *Frantz Dahl*, udvalgets formand.

Dette lille hæfte på 75 sider gør rede for det overmåde besværlige arbejde, som dette udvalg har haft i de forløbne år, langt mere besværligt, end man fra først af havde tænkt sig det. Her fortælles om den vældige topografiske navnesamling, der i sin første begyndelse rummedes i et skab paa Askor højskoles bibliotek, fordi det var dr. *Marius Kristensen*, der, mens han endnu var lærer i Askov, foretog de første indsamlinger. Siden er kontoret flyttet til et par små værelser i rigsarkivet, hvor hver tomme plads er udnyttet, men det har ikke hidtil været muligt at få bedre plads. Og som pladsen har været beskeden, har midlerne det også, det har i denne årrække gået langsomt med de nødvendige bevillinger, så meget mere, som trykkeomkostninger er steget så stærkt.

Arbejdet har bestaaet først i *stednavneindsamling*, dels »i marken«, hvorved størsteparten af Danmarks lærere, men også ofte andre, har været gode hjælpere, og dels i alle mulige ældre dokumenter, især dog matrikler, kongebreve, skattemandtal, jordebøger osv.

Men man har tillige her benyttet lejligheden til en indsamling af *ældre personnavne*, og både disse og stednavnene er optegnet i næsten alle de forskellige former, hvori de forefindes, og med henvisning til hvert enkelt sted. Det drejer sig i hvert af de to tilfælde om langt over 100.000 navne og lige så mange steder. Og det er interessant at følge redegørelsen for, hvordan man er gået tilværks med dette uhyre arbejde. Såvidt man kan se, er grunden bleven lagt så godt, solidt og praktisk, at i fremtiden en hel mængde historiske oplysninger, som man egentlig ikke fra først af havde regnet med, er bleven let tilgængelige. Og det er som bekendt ikke mindst dette sidste, der er af betydning, når det drejer sig om vognlæs af arkivarier.

Foruden den nytte, man historisk-videnskabeligt i fremtiden kan have af disse samlinger, har man også og ikke mindst, tænkt på den *praktiske* nytte, og det var da egentlig den, der fra først af var mest tale om, også for at få de forskellige »tater« interesseret i sagen. Der er nemlig en mængde af vore stednavne, der skrives på en ganske tosset og meningsløs måde og tilmed uden fasthed. At få orden og konsekvens i dette er en meget vigtig opgave for udvalget. Ikke mindst ved *genforeningen* blev arbejdet dermed betydeligt; thi i Sønderjylland er navneforvirringen stor. — Med dette er man langt fremme; men meget er tilbage, og let er det ikke, thi kun få forstår, hvorfor det kendte navn nu skal skrives helt anderledes, — det er jo da ligegyldigt med stavningen, når bare brevet finder hen hvor det skall

Foruden disse navnefortegnelser har udvalget begyndt udgivelsen af en række skrifter, omfattende stednavnene i de enkelte amter, med redegørelse for

hver enkelt navns oprindelse (såvidt det lader sig gøre) og andre oplysninger af interesse. I 1922 kom »Samsø's stednavne«. Her er så at sige medtaget rub og stub. Knap så omstændelig er Frederiksborg amts stednavne, der udkom 1929. Med den *sønderjyske* stednavneangivelse er man derimod atter vendt tilbage til at medtage så at sige alt, også gamle, forlængst glemte marknavne. Det bliver vidtløftigt og kostbart (måske omkr. 3000 sider) men det er i dette tilfælde af betydning, at dette gamle sprogstof bevares. Angående de andre amter har man nærmest tænkt sig at bruge Frederiksborgbogen som forbillede.

Det vil selvfølgelig vare mange år, før disse og andre lignende arbejder bliver fuldførte. De nuværende ledere får ikke afslutningen at se.

Søren Alkærsig.

Dansk Tidsskriftindex. Udgivet af statens bibliothekstilsyn ved Th. Døssing og Robert L. Hansen. 20. årg. 1934.

Dette skrift på næsten 400 sider er en fortegnelse over artikler i 240 danske og en del andre nordiske tidsskrifter. Udkommer altså hvert år. En nyttig bog.
S. A.

Jedsted mølle af Hans Duborg, 107 sider 1934.

Egentlig et jubilæumsskrift for møllens tilværelse som egnens elektricitetsværk (fra 1909). Men det er rimeligt, at forfatteren, så godt det lader sig gøre, også fortæller nogle træk af dens historie og af Kongeåens med. Et smukt udstyret lille skrift med mange gode billeder.
S. A.

Fanny Fang: Handelsmand og slagter.

Flensborgs forlag. Roskilde 1934. 177 sider. Ud-

givet af de historiske samfund for Holbæk og København amter.

Et par år før kreaturhandler og slagtermester Rasmus Frederiksen i Roskilde i 1929 døde, fik hans datter, fru Fanny Fang, ham til at fortælle om hans hjem og forældre, hvordan han kom ind i håndværket og handelen, og navnlig om, hvordan denne sidste artede sig, især på Sjælland, og hvad der derved kunde opleves i 60—80'erne i forrige århundrede. Det er blevet en overmåde fornøjelig bog om et gammeldags borgerhjem, om livet ved håndværk og handel som det artede sig i hin tid, indtil andelsslagterier og andre moderne metoder griber ind og ændrer forholdene helt. Antagelig kan bogen fås ved henvendelse til enhver boghandler. S. A.

N. M. Kromann: Fanø's historie. III bind. 2. Del.

Et langvarigt og anseligt arbejde er dermed endelig afsluttet. De tre bind er på 472 + 544 + 462 sider, ialt næsten 1500! Foreliggende bog indeholder slutningen om skibsfarten, endvidere om havne og besejlingsforhold, strandinger og redningsvæsen, ravfund og ravhandel m. m.

Når man har kunnet undres over, at en så stor og kostbar bog — med det uhyre billedstof — overhovedet kunde komme frem, så kommer nu her i slutningen af bindet en forklaring; det er en lang liste, der her findes, over institutioner og enkeltmænd, der har været villige til at støtte udgivelsen, hvad der jo tillige fortæller læseren, at arbejdet har været omfattet med ualmindelig interesse, naturligvis især af Fanøboerne selv, hvor de end i verden færdes.

S. A.

Småting.

De sidste jærnfund.

I Holsted sogn er der i løbet af året fundet jærngruber to steder, i Lintrup (se nærmere J. Chr. Frederiksens art. fra Lintrup) og mellem Holsted st. og Holsted by. Endvidere ved Kongeåens sydlige kanal, og omtr. ligeoverfor, ved den lille bæk, som i gammel tid hed Søndertovbæk (tovbæk-skelbæk) og som er afløb fra Vorup mose i Vejen sogn, er fundet overmåde solid og vægtig råmalm (myremalm).

Fund fra yngre jernalder.

På gårdejer Rasmus Rasmussens mark i Tirslund (Føvling sogn) blev i efteråret 1935 fundet en mægtig stor og meget smuk gravurne af c. 50 cm højde og et lignende gennemsnit. Form og ornamenten er meget smukke og ved disse kendetegn kan man henhøre urnen til folkevandringstid. Læge Tegllhus Jensen, Brørup, tog den op og fik den så omhyggelig viklet ind i bandager, at den kunde tåle at flyttes. Ved en urnegravplads fra samme tid på gårdejer Nis Petersens mark 2 km vest for Føvling kirke gik det knap så heldigt, idet det var ved grubning i plovfuren, at urnerne blev fundet. To blev knust, én kom nogenlunde hel op, men kunde kun dårlig tåle flytning. I disse urner, alle fra ligbrænding, var der forskellige våben og rester af våben og andre genstande:

knive, et spyd, to skjoldbuler (hvoraf den ene var sat som låg over en urne) m. m. Der er sikkert mange flere urner på pladsen, og Nationalmuseet, som er underrettet, agter ved første lejlighed at foretage en nøjere undersøgelse.

„Fortid og Nutid“,

udg. af dansk historisk fællesforening, tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie, II b. 1—2 hefte er udkommen. Indeholder bl. a. en interessant afhandling af Holger Hjelholt om *lægdsrullerne* og deres betydning for slægtsforskning. Som sædvanlig er her også en anmeldelse af den vigtigste literatur fra det forløbne år ang. stedhistorie og folkeminder. Dansk fællesforening prisbelønner hvert år én eller et par afhandlinger, valgt blandt amtsårbøgerne. For 1934 fik Rasmus Mortensen, Lindeballe, og Søren Alkær sig, Vejen, hver 100 kr. for deres arbejde og afhandlinger angående oldtidsjærn i Ribe amt.

„Ribe Stiftstidende“

havde 6. Jan. 1936 150 års jubilæum, idet det første nummer udkom 6. Jan. 1786. Indtil 1810 havde bladet sæde i Fredericia (som jo også var indenfor stiftet) siden den tid i Ribe. I dagens anledning udkom et festnummer på 32 sider delt i 4 hefter. Det indeholder mange interessante og dygtige artikler: Af Ribe stifttidendes historie (som godt kunde have haft undertitlen: et stykke kulturhistorie), Af verdenshistorien gennem 150 år, set gennem Ribe stiftstidende, Den første danske journalist og redaktør, Ripenseren Anders Bording (1617—77), Bidrag til Ribe stifts historie i middelalderen, Funderingsarbejderne i Ribe ved Catrinekirken og domkirken, Historisk efterret-

ning om de i Ribe bye for hexerie forfulgte og brændte mennesker (prøvetryk af en bog fra 1780). Sidst, men af ikke mindst værdi skal nævnes: *Ribe stiftstidende under verdenskrigen*, udtalelser af en række sønderjyder med tak for den betydning, som både bladet og redaktør Willemoes' personlige uegennyttige arbejde havde for dem under krigen, da de kun fra Danmark og for en stor del fra Ribe, kunde få nogenlunde pålidelige efterretninger.

Disse artikler er skrevet tildels af vore dygtigste historikere, og dette festnummer kan således nok glæde og underholde læseren en vinteraften eller to.

Fortegnelse

over Medlemmer og Subskribenter i Historisk Samfund
for Ribe Amt 1. Januar 1936.

LIVSVARIGE MEDLEMMER:

Askov Højskole
Berthelsen, B. Købmand, Horne
Bjerger, J. S. Cand. mag., Horsens
— P. Enkefrue, Askov
Centralbiblioteket for Maribo Amt
Dalgas, Chr. Kommitteret, Birkebæk
Dons, Jens. Overinspektør, Skærbæk
Jensen, Kr. Gdr., Ballum
Kelstrup, H. Pastor, Beder
Lodberg Jensen, J. P. Fiskeeksportør, Esbjerg
Malt Sogns Bogsamling
Mikkelsen, M. Sognepræst, Redsted, Karby
Nielsen, M. H. Sognepræst, Aabenraa
Nybo, Mikael. Lærer, Søborg
Palludan, F. H. Bankdirektør, Varde
Petersen, Thade. Frimenighedspræst, Haderslev
Richter, J. Enkefrue, Nykøbing S.
Schmidt, G. Sognepræst, Faaborg
Schousboe, G. Provst, Vemmetofte
Stemann, G.V. Fru Kammerherreinde, Haderslev
Svenska Landsmålförening, Upsala
Upsala Fornminneförening —

ORDINÆRE MEDLEMMER. Afd. I.

Aal Bibliotek
Aarre Sogns Bibliotek
Alslev Sognebogsamling
Biblioteket for Silkeborg og Omegn

Bramminge Bibliotek
Brørup Bibliotek
Bække Folkebibliotek
Centralbiblioteket for Sydvestjyll., Esbjerg
Dansk Folkemindesamling, Købh.
Det kongelige Bibliotek, Købh.
Det sønderjydske Landsbibliotek, Aabenraa
Fredericia Bibliotek
Grindsted Bogsamling
Gørding Bibliotek
Herregaardenes Adresse Tidende, Købh.
Holsted Kommunes Bibliotek
Horsens Bibliotek
Ho Sognebibliotek
Horne —
Janderup —
Jernved —
Landsarkivet, Odense
— for Sjælland, Købh.
Lunde Sogns Bibliotek
Museet for Varde By og Omegn
Nationalmuseet, 2. Afd., Købh.
N. Nebel Læseforening
Oksby Bibliotek
Ovtrup —
Ribe Folkebibliotek
— Katedralskole
Rigsarkivet, Købh.
Sig Bibliotek
Statsbiblioteket, Aarhus
Statsseminariet, Ribe
Statsskolen, Esbjerg
Surhave Skoles Bibliotek, Brørup
Tistrup Sogns Bibliotek
Tjæreborg Bibliotek
Varde og Omegns Folkebogsamling
Vejen Bibliotek
Vilslev —
Ølgod Folkebibliotek

ORDINÆRE MEDLEMMER Afd. II.
INDEN FOR AMTET:

Ribe.

Agerbæk, P. Læge
 Andersen, L. Kæmner
 Balslev. Landinspektør
 Bolvig, Ida. Læge
 Brun, Niels. Dommerfuldmægtig
 Christensen, N. L. Bankdirektør
 Damsgaard, Johan. Malermester
 Haar, Helge. Cand. theol. Seminarieforst.
 Hansen, R. P. Skotøjshandler
 Herchend, P. Stiftamtmand
 Hjerrild, Harry. Sagfører
 Horsbøl, Rentier
 Jacobsen, Aage. Bogtrykker
 — C. Kollektør
 Kaalhauge, H. Borgmester
 Kern. Amtsvejinspektør
 Mortensen, Dagny. Bibliotekar
 Pontoppidan, M. C. Dommerfuldmægtig
 Quedens, J. H. Manufakturhandler
 Rosenstand, Redaktionssekretær
 Scharling, C. I. Dr. theol. Stiftsprovst
 Sørensen, Anna. Lærerinde
 — Guttorm. Gdr. Tange
 Svith, N. M. Læge
 Termansen, C. N. Rentier
 Lærche Thomsen, Amtsfuldmægtig
 Thyssen, E. K. Provst
 Tobiasen, Marius, Proprietær
 Udsen, H. Postassistent
 Westergaard, S. M. Biskop
 Willemoes, C. Redaktør

Esbjerg.

Alstrup, Landsretssagfører
 Arvesen, F. Dyrlæge
 Berthelsen, B. M. Gymnastiklærer
 Bjerknæs, Gustav. Fotograf
 Christensen, C. J. Grosserer
 — Th. Klaverstemmer

Clausen, J. P. Revisor
 Dalgaard, Chr. Guldsmed
 Enkegaard, R. P. Lærer
 Gundersen, P. M. Arbejdsmand
 Hansen, L. C. A. Dyrlæge
 Hedegaard, N. Grosserer
 Hvelplund, M. Landinspektør
 Jessen Pedersen, H. Læge
 Jessen, I. P. Lodsformand
 Kaarsberg. Godsekspeditor
 Kaas, B. Enkefrue
 Krebs, A. C. Landsrettssagfører
 Kromann, N. M. Fabrikant
 Lorch-Madsen. Toldkontrollør
 Lyneborg. Købmand
 Madsen, Aage. Gartner
 Mortensen, H.
 — M. Borgmester
 Nielsen, Høyer. Redaktør
 Nordland, H. Revisor
 Palludan, I. W. Bankdirektør
 Rosendahl, K. Bogtrykker
 Thomsen, M. Lykke. Smedemester
 Tobiasen, Chr. Papirhandler
 — Tobias. Forretningsfører
 Vedsted-Hansen. Fabrikant.
 Willemoes, J. Konsul
 Winther, Boghandler.

Varde.

Amorsen, K. Frk.
 Bissen, H. Apoteker
 Christensen, L. Emil. Lærer
 — Tage N. C. Egede. Lærer
 Friis, P. Redaktør
 Gad, H. Cand. pharm.
 Harck, H. C. Overretssagfører
 Jensen, Børge. Redaktør
 Jensen, Niels. Borgmester
 Jepsen, A. Grunnet. Viceinspektør
 Johnsen, M. Bogtrykker

Kietz. Læge
 Kjær, Palle. Købmand
 Lassen, A. Journalist
 Lykke, N. E. Mejeriforpagter
 Lyster, C. Sagfører
 Lønborg, I. P. Vognmand
 Nielsen, Carl Lindberg. Cand mag.
 Nordentoft. Læge
 Rasmussen, M. Lærer. Tinghøj
 Sloth, H. P. Mejeribestyrer
 Teilmann, Tøger. Rentier
 Thomsen, A. C. Stationsforstander

Vester Horne Herred.

Varde Landsogn.

Haltrup, Mads. Gdr. Orten
 Olesen, Chr. do.
 Pedersen, Andreas do.
 Schmidt, Jes. Gdr. Mejls
 Skjærning Leth, J. do.

Janderup Sogn.

Madsen, N. A. Gdr.
 Nielsen. Lærer
 — N. A. Gdr.

Billum Sogn.

Block-Nielsen. Gdr. Billumtarp
 Burgaard, Jørgen. Gdr.
 Hansen, H. M. Gdr. Kelst
 — Karl. Snedker
 Kristensen. Lærer
 Sørensen, Metum. Gdr. Kelst
 Thomsen, Karen. Gaardejerske. Billumtarp

Lunde Sogn.

Adersen, H. Madsen. Kommunekasserer
 Bilstoft, Antonius. Gdr. Skedsbøl
 Christensen, Chr. Snittrupdal
 — Niels Hansen. Husmd. Frøstrup
 Henneberg, J. Sogneraadsformand. Lundager
 Hübschmann, J. Møller

Kristensen, H. K. Lærer
 Nielsen, Th. Gdr. Dybvadgaarde
 Nørgaard Olesen, M. Lærer
 Sørensen, Maria. Lærerinde
 Thomsen, Th. Gdr. Skesbøl

Ovtrup Sogn.

Christensen, Søren. Landpost
 Frandsen, Frands. Gdr. Løftgaard
 Hansen, Kr. Gdr. Skyhede
 Lyne, Jes. Gdr. Rottarp
 Madsen, Magnus. Gdr. Løftgaard
 Rasmussen, J. P. Lærer
 Wentzel, Joh. Lærer. Baal

Kvong Sogn.

Brandt, Sven. Sognepræst
 Henneberg, Kr. Sogneraadsformand
 Maegaard, Kr. Gdr.

N. Nebel Sogn.

Bundgaard, P. Købmand
 Hübschmann, P. Møller
 Høj, Chr. Gdr. Kolle
 Klinting, Torben. Lærer
 Lorentsen. Skomager
 Mouritzen, Jens. Gdr. Sædding
 Nielsen, Viggo. Boghandler
 Ravnholt. Apoteker
 Torbøl, H. Læge

Lydum Sogn.

Jacobsen, Martin. Gdr. Rærup
 Madsen, M. Kristensen
 Nielsen, N. C. Sognefoged

Henne Sogn.

Gammeltoft, P. Skatteraadsformand
 Jensen, P. Bagger. Lærer. Dyreby
 Petersen, E. Lærer. Kirkeby
 Rotbøl, Laurids. Gdr. Stavsø

*Lønne Sogn. Ingen.**Aal Sogn.*

Block, Chr. Gdr. Sønderbøl
 Hansen, Plantør. Kærgaard
 Harborg, N. Gdr. Grærup
 Madsen. Klitfoged. Hesselmed

Ho Sogn.

Andreasen, J. Sognepræst

Oksby.

Berthelsen, M. Vejrs
 Pinholt, V. Klitinspektør. Vejrs
 Øhle, Th, Jensen. Lærer. Vejrs

Øster Horne Herred.*Torstrup Sogn.*

Bennedsen, Kristen. Gdr.
 Christensen, Jens C. Gdr. Ovnbøl
 Horsbøl, N. Gdr. Yderik
 Kristensen. Lærer. —
 Nielsen. Kr. P. Gdr. —

Horne Sogn.

Hansen, N. K. Lærer
 Hennebjerre, J. — Stundsig
 Linding, N. Gdr. Rotbøl

Hodde Sogn.

Jensen, Janus M.
 Jensen Kristensen, Kr.
 Madsen, Chr. Nørvang
 Nielsen. Lærer
 Tetens, H. W. Provst
 Thomsen, Kornelius. Lærer. Hoddeskov

Tistrup Sogn.

Antonius, Dyrlæge
 Gohr, J. Gdr. Gødsvang
 Haahr. Lærer

Uhre, K. Gdr.
Vistesen, J. Lærer. Hauge

Ølgod Sogn.

Andersen. Læge
Frifelt, Salomon. Forfatter
Foersom, N. Gdr.
Jensen, J. L. Lærer. Krusbjerg
Kristensen, J. Møller. Gdr. Egknud
Møller, Fr. Stationsforstander
Nielsen, J. Boghandler
Raunkjær, Morten. Gdr.
Sørensen, Jens
Øllgaard. Lærer. Hejbøl

Ansåger Sogn.

Christensen, Magda. Lærerinde. Skovlund
Larsen, N. F. Gdr. Søknud
Mølby, Bertel. Gdr. Mølby
Nissen, H. P. Købmand
Pedersen, Mary. Frue. Hestkær
Plauborg, P. Gdr. Lærkeholt
Rasmussen, R. Gdr. Skovlund
Strebøl, Berlel. Gdr. Lund

Skast Herred.

Øse Sogn.

Kristensen, Kr. Mejeribestyrer. Vesterbæk
— Mads P. Gdr. Haltrup
Lorentsen, J. R. Lærer

Næsbjærg Sogn.

Madsen, Mads Chr. Gdr.

Starup Sogn.

Fuglkær. Vestterp
Hebøll, Joh. Hesselho
Kroman, Laurids

Grimstrup Sogn.

Bastholm. Lærer. Roust
Poulsen, H. —

Nykirke Sogn.

Nielsen. Mejeribestyrer. Aalbæk
 — N. J. Gdr. Haragergaard

Faaborg Sogn.

Bøgesvang, Jensen. Agerbæk
 Kristensen, Oluf. Fuglsig
 Moos, V. Lærer. Vrønderup
 Nielsen, Fr. Manufakturhandler
 — Simon. Gdr. Rodebæk
 Poulsen. Carl. Uddeler. Debel
 Thomsen Sørensen. S. Gdr.

Orre [Aarrel] Sogn.

Jepsen, Jeppe. Gdr.
 Povlsen, Joh. —

*Sneum Sogn. Ingen.**Tjæreborg Sogn.*

Bruun, A. Lærer
 Therkelsen, J. M. Gdr.

Jærne Sogn.

Biltoft, Chr. Maade
 Christensen, Hans. Postbud
 Nielsen, Anna J. Lærerinde. Boldesager
 — Hans. Gdr. Novrup
 — N. S. — Veldbæk
 — N. P. — —
 Pedersen, P. Gyde. Gdr. Sognef. Boldesager

Skast Sogn.

Bruun, Chr. Lærer. Briksbøl

Brøndum Sogn.

Andreasen, Anton. Gdr.
 Christensen, Sand. — Gjesing
 Hansen, Karl M. — —
 Jensen, Rask — —
 Pedersen, S. Lærer —

Vands, Peder
Willadsen, Holger. Gdr. Kærising

Vester Nebel Sogn.

Christensen, Chr. N. Gdr.
Kirkeby Hansen, J.
Schmidt, Hans J. Gdr.

Alslev Sogn.

Andersen, Th. Sognefoged
Bennetsen, Ole. Gdr.
Gregersen, K. P. — Sogneraadsmnd.
Hansen, H. P. Mejeribestyrer
Jessen, Jes. Gdr.
Novrup, H. P. H. Lærer
Rasken, Rask. Gdr. Vibeke
Rasmussen, H. H. Lærer
Schack, A. Møller
Thuesen. Lærer. Grøndal

Hostrup Sogn.

Antonsen, P. Lærer. Kokspang
Kristensen, N. K. Gdr. Sønderhede

Guldager Sogn.

Heineth, G. Skovrider.
Jensen, Andr. Gdr. Tobøl
Nielsen, Andr. C. Bovbjerg
Ølgaard-Nielsen, N. Gdr. Hjerting

F a n ø.

Nordby.

Antonisen, N. H. Læge
Brinch Hansen, S. Købmand
Jørgensen, L. Lærer
Mølgaard, C. N. Kordegn
Nielsen, B. Provst
— Joh. N. Postassistent
Sørensen, Forstander. Navigationsskolen

Sønderho. Ingen.

Slavs Herred.*Grindsted Sogn.*

Andersen, A. Smedemester
 Bennedsen Hansen, Niels. Nollund Kloster
 Christensen, Chr. N. Lærer. Nollund
 Eskesen, Hans. Loft
 Hansen, N. A. Hotelejer. Afholdsh.
 Holt, I. I. Skovrider
 Jensen, J. P. Sogneraadsformand
 Kristensen, H. P. Vejassistent
 Larsen, H. C. Redaktør
 Nielsen, J. K. Lærer
 Nissen, Marie. Lærerinde
 Pedersen, Severin. Sønderby
 Poulsen. Lærer
 Søndergaard, Laurids. Gdr. Eg
 Sørensen. Førstelærer

Grene Sogn.

Hansen, Th. Billund
 Jensen, Hans. Løvlund
 Johnsen, P. Gdr. Plovstrup

Vorbasse Sogn. Ingen.

Hejnsvig Sogn. Ingen.

Andst Herred.*Verst Sogn.*

Christoffersen, Chr. P. Gdr. Hustedg.
 Jelsbak. Mejeribestyret
 Nymand. Sognepræst
 Skjøde, Klaus. Gdr. Røjgaard

Bække Sogn.

Johannesen. Mejeribestyret
 Kvist, John. Lærer. Kragelund
 Sørensen, Alfred. Forretningsfører

Lejrskov Sogn.

Nielsen, S. Lærerinde. Vraa

Jordrup Sogn.

Hansen, Knud. Boelsmand.

Anst Sogn.

Iversen. Lærer

Jeppesen, Gustav. Mejeribestyrer

Knudsen, Kristen. Murer

Østergaard, P. Gdr. Roved

Gæsten Sogn.

Fallesen, Chr. Gdr.

Holme. Lærer

Jensen, Jens. Folketingsmand

Pedersen, A. Lærer. Stavshede

Skanderup Sogn.

Eskesen. Valgmenighedspræst

Nissen Jøker. Musiklærer. Dollerup

Midtgaard, Peder. Gdr. Nagbøl

Srest Sogn.

Fredslund, Joh. Gdr. Vranderup

Hansen, Jens. Gdr.

Thomsen. Proprietær. Langholtgaard

Hjarup Sogn.

Jensen, M.

Knudsen, Knud. Proprietær. Hjarupgd.

Vamdrup Sogn.

Byriël, J. H. Lærer

Nielsen, N. Lærer

— S. M. Sagfører

Malt Herred.*Lindknud Sogn.*

Frandsen. Lærer. Vittrup

Mortensen, M. Asserbøl

Petersen, H. M. Kommunekasserer

Rossau, Y. Mejeribestyrer

Simonsen, Lavrids. Hovborg
 Skovbjerg, K. Lærer
 Thøgersen, N. Sogneraadsformand

Brørup Sogn.

Andersen, Ludvig. Gdr.
 Brorsen, P. Bankkasserer
 Christiansen. Bankdirektør
 Elmgaard. Assistent
 Hansen, Søren. Sogneraadsformand
 Jensen, J. K. Lærer
 Justesen, J. P. Mejeribestyrer
 Kjems, Thomas. Gerndrup
 Møller, Chr. Læge
 Olsen, Hans. Dyrlæge
 Schmidt. Gdr. Sognefoged. Lundgaard.
 — V. Købmand
 Winther. Lærer. Præstkær

Holsted Sogn.

Bennike. Læge. Holsted
 Frederiksen, Jens Chr. Gmd. Sølvdalhus
 Graff. Blikkenslager
 Grundahl, F. Bager
 Hansen, H. C. Gdr. Hyldelund
 — Lavrids. Gdr. Særmarkgaard
 — Th. Particulier
 Holst, Axel. Maskinhandler
 Elbæk-Jessen, Ludv. Folketingsm. Enggrd.
 Johansen, Jens P. Arbejdsmand
 Jørgensen, J. W. Købmand
 — L. Branddirektør
 Kirk, V. Boghandler
 Lauridsen, Rasmus. Cementstøber
 Madsen. Mejeribestyrer
 Nissen, Marius. Lintrup
 Pedersen. Førstelærer. Lintrup
 — Chr. Lærer
 Schouenborg, P. Landinspektør
 Staal, Nis. Grd.
 Sørensen. Dyrlæge

Føvling Sogn.

Andersen, J. Lærer
 Dam, Chr. Tobøl
 Devantier, J. Brugsforeningsbestyrer
 Ebbesen, N. Gdr. Tobøl
 Hansen, H. Sognefoged. Bobøl
 — H. Ebbesen. Lærer. Stenderup
 Harbo, S. Lærer
 Hess, Asmus. Particulier. Stenderup
 Jensen, Peder Dalgas
 Kirkegaard, N. L. Gdr. Bobøl
 Kristensen, Laurids. Postbud
 Lund, Thøger. Gdr. Astofte
 Madsen, H. Frue. Nielsbygaard
 — Karl. Gdr. Aatte
 Nielsen, Niels. S. Husmand. Bobøl
 Pedersen, Lauge. Gdr. Stenderup
 Schmidt, H. Iversen. Particulier. Bækbøll.
 Voss. Mejeribestyrer, Bækbølling .

Malt Sogn.

Appel, Ingeborg. Frue. Askov Højskole
 Balslev. Højskolelærer. Cand. teol. Askov
 Boesen, Jørgen. Gdr. Askov
 Eriksen, V. Lærer. Ladelund
 Frandsen, Elektriker. Askov
 Gregersen, Lærer. Folketingsm. Maltbæk
 Hårder. Højskolelærer. Askov
 Hansen, Frode. Assistent —
 — Jens. Gdr. Stensmark
 — Niels. Tømreem. Askov
 Helweg, T. Pastorinde. Askov
 Iversen, Karsten. Forsøgsleder. Askov
 Konradi, Emil. Landbrugsl. Ladelund
 Kristensen, Johan. Grd. Norvang
 Nielsen. Lærer. Ladelund
 — A. Sløjdscoleforstander. Askov
 Overgaard, J. C. Forstander. Ladelund
 Petersen, Jørgen. Laboratorieforst. —
 Rørdam Clausen. Pastor, Askov
 Sørensen, J. C. Rentier —

Toft. Konsulent. Ladelund
Witt-Hansen, J. Pastor

Folding Sogn.

Momsen, I. Frue. Skovlyst

Vejen Sogn.

Alkærsig, S. Gdr. Esmark
Grue, N. E. Arkitekt
Haunstrup, E. Bankdirektør
Hauge. Skolebestyrer
Heuch. Læge
Holm, D. Cigarmager
Jensen, Hjuler
Klockmann, J. Vognmand
Lauridsen, O. Vang. Direktør
Madsen, K. Baungaard
Nielsen, Kr. Malermester
Nissen, H. K. Lærer. Skodborghus
Palludan-Müller. Postmester
Pedersen, Kr. la Cour. Forst. Skibelund
Sivebæk, Th. Sagfører
Strøm, J. Uddeler

Læborg Sogn.

Andersen, A. Sognefoged. Gammelby
Astrup, Fr. R. Lærer
Frydendahl, H. M. Gdr. Hundsbæk
Jakobsen, Laura. Lærerinde
Nielsen, Nis Jørgen. Gdr. Gammelby

Gørding Herred.

Aastrup Sogn.

Andersen, V. M. Lærer. Tvilho
Faaborg, Simon. Tvilho
Frandsen, Niels P. Particulier
Nielsen, N. J. Gdr. Korsvanggaard
Ottosen, O. Gdr.
Ventzelsen. Tranekærgaard

Gørding Sogn.

Hansen, H. P. Murer
 Jacobsen, Johs. Mejeribestyrer
 Jensen, J. Kr. Læge

Vejrup.

Nielsen, P.
 Iversen. Landbrugskand.

Darum Sogn.

Hansen, Lambert. Gdr.

Bramming Sogn.

Bejer, Johan. Gæstgiver
 Hansen, H. P. Gdr. Terpager
 Herskind, L. Apoteker
 Jakobsen, K. Konsulent
 Knudsen, A. Lærer
 Mannicke. Lærer
 — Aage. —
 Mogensen, Ferd. Cigarhandler
 Sørensen, A. Smedemester
 Thomsen. Bagermester

Vilslev Sogn.

Andersen, Anders Th. Gdr.
 Helsinghof, A.
 Jepsen, Petrea
 Lauridsen, I. M. Gdr. Møllevang
 Stensig. Lærer

Hundrup Sogn.

Møller, Niels. Gdr. Kragelund
 Pedersen, R. Lærer

Jærnved Sogn.

Duborg, Hans. Gdr. Gredsted
 Jacobi. Lærer
 Jensen, A. Karl. Gdr. Jærnvedlund
 Pedersen, Carsten. Uddeler
 Nygaard, P. Lærer

Ribe Herred.*Ø. Vedsted.*

Knudsen, P. Sognefoged
Bjerrum, Knud Hansen. Indre Bjerrumgd.

Farup Sogn.

Tobiasen, F. Sognefoged

Hjortlund Sogn.

Truelsen, Truels. Gdr.

Kalvslund Sogn.

Kallesen, Kr. Lærer

Obbekær Sogn.

Madsen, Mads. Sanger. Kamp

Seem Sogn.

Ohrt, N. Cdr. Favrholt
Petersen, B. Sognepræst

Vester Vedsted Sogn.

Andreasen, C. Telefonbestyrer
Ernebjerg, S. P. Lærer

*Mandø Sogn. Ingen.***Uden for Amtet.**

Amorsen, Jacob. Cand. phil. Skodsborg
Andresen, C. S. Ingeniør. Cand. polyt. Kbh. F.
Begtrup, Holger. Højskoleforst. Frederiksborg.
Boesen, P. Lærer. Københoved
Brorson, Søren. Folketingsmd. Kbh. Ø.
Christensen, Gunnar. Lærer. Viborg
Christiansen, C.P.O. Højskolef. Frederiksborg
Christoffersen. O. Maskinmst. Roskilde
Clausen. Bagermester. Kbh. L.
Dejbjerg, K. N. Lærer. V. Hæsinge
Dyekær. Postmester. Ringkøbing
Ebbesen, M. A. Lærer. Stigsnæs. Skelskør.

- Esbjerg, N. Cand. polyt. Hedehusene
 — Niels. Forsøgsleder. Blangsted
 Feilberg, H. F. Fhv. Skolebest. Ordrup
 Ferslev, C. V. Dommer. Køge
 Finsen, Ingeborg. Professorinde. Kbh. Ø.
 Gohr, N. H. B. Sognepræst. Frørup
 Gregersen, Chr. Fyrbøder. Bredebro
 Hansen, C. N. Lærer. Aarhus
 — Chr. B. Gdr. Rindum Nygd. Ringkøbing
 — H. I. Kasserer. Kbh.
 — Niels Cl. Cand. mag. Fredericia
 — Th. K. Hoven
 — Simon. Sognepræst. Kbh. V.
 — Ulrik. Lærer. Vejle
 Hegelund, J. Dyr læge. Fjelstrup
 Hostrup, B. Gdr. Høgsbrogd. Hvidding
 Iversen, J. P. Maskinmester. Lyngby
 Jensen, C. A. Museumsinsp. Nationalm. Kbh. K.
 Jæger, Martin K. Overassistent. Charlottenlund
 Jørgensen, H. G. A. Fhv. Sognepræst. Kbh.
 — Frimenighedspræst. Skærbæk
 Kolsrud, Oluf. Professor. Oslo
 Kristensen-Killemoser, Kr. Højskolel. Vallekilde
 Kristensen. Kunstmaler. Rungsted
 Land Jensen. Konsulent. Skanderborg
 Lauritzen, D. Konsul. Kbh. K.
 — M. Grosserer. Kbh. Ø.
 Lund, Hans. Højskoleforst. Rødning
 Mecklenburg, F. Kaptajn. Ordrup
 Neergaard, C. Museumsinspektør. Kbh. N.
 Nielsen, Julius. Rektor. Kbh. Ø.
 — Just. Sognepræst. Gerlev. Fenshøj
 — Th. Apoteker. Odense
 Noack, Axel. Realskolebst. Ringe
 Nordland, Knud. Revisor. Kbh. Ø.
 Norrild, J. Forstander. Kbh.
 Palludan-Nielsen, L. Fuldmægtig i Overpræsidiat
 Nørrevold 12. Kbh. K.
 Pedersen, W. K. Toldassistent. Sønderborg
 — Jens. Bibliotekar. Kbh. K.

Petersen, Chr. Sognepræst. Holbæk
 — Martin. Lærer. Aagaard. Kolding
 Friis-Petersen, Fr. Viceskoleinsp. Kbh. V.
 Quedens, C. Cand polyt. Kbh.
 Rasmussen, R. Branddirektør. Kolding
 Raunkjær, Anna. Hedegaard. Lyne
 Richter, V. Forlagsboghdl. København
 Ryge. Postmester. Nykøbing F.
 Saxild, I. Dommer. Slagelse
 Schmidt, Aug. F. Forfatter. Brabrand
 Grum-Schwensen, Aa. Politimest. Ringkøbing
 Slepsager, M. N. Direktør. Gentofte
 Sonnichsen, S. Toldkontrollør. Kolding
 Spangsberg, Laust. Fabriksinspekt. Roskilde
 Sundbo, Arne. Overretssagfører. Kbh. K.
 Sørensen, Frode. Cand. polit. Emdrup
 Truelsen, H. P. Kæmner. Odder
 Vibæk, Marius. Forstander. Kbh. K.
 Winther, Chr. P. Provst. Kbh. Ø.

Subskribenter

Aastrup, H. J. Købm. Ulfborg
 Albæk, C. M. Andersen. Grønl. Filskov
 Andersen, Axel. Assistent Kbh.
 — David. Lærer. Fruens Bøge
 Bagger, Poul. Grosserer. Kbh.
 Bendix, Fr. Sognepræst. Skive
 Behrens, C. Redaktør. Kbh.
 Biblioteket for Thisted By og Omegn
 — — Vejle — —
 Bjerre, N. P. Lærer. Fourup
 Bojsen, P. — Ulfborg
 Bygbjerg, M. — Middelfart
 Centralbiblioteket for Viborg Amt
 Dahl, Aage. Sognepræst Horsens
 Dansk Folkemuseum. Kbh.
 Det statistiske Departement. Kbh.
 Frydendahl, H. C. Lærer Krarup. Fyn
 Hansen, Arnold. Cand. pharm. Horsens
 — K. Statskonsulent. Lyngby
 Hempel, S. Direktør. Kolding

Høigaard, H. N. Sognepræst. Gedsted
Jensen, C. Løwe. Stationsforst.. Gesten.
— V. Grosserer. Kbh.
Jørgensen, Poul Johs. Professor. Kbh.
Kristensen, Marius. Dr. phil. Kbh.
Lindegaard, M. C. Sognepræst Vejen
Lundbye, J. T. Professor. Kbh.
Lustrup, J. J. Redaktør. Thisted
Malmberg. Overtелеgrafist. Hjørring
Meldgaard, P. Gdr. Ulfborg
Mortensen, Lærer. Lindeballe
Nielsen, J. E. Snedker. Kolding
Nørregaard, Kr. Læge. Kbh.
Odense Centralbibliotek
Pedersen. Gartner. Kolding
Petersen, E. Tang. Cand. mag. Kolding
Ravn, J. J. Lærer. Vejle
Rosendahl, Erik. Cand. jur. Kbh.
Schachner, Otto. Direktør. Vejle
Snorrason, Egil. Cand. jur. Kbh.
Spandet, N. C. Lærer. Jyndevad
Statens Lærerhøjskoles Bogsaml. Kbh.
Svendborg By og Amts Bibliotek
Toft, Jens. Gdr. Lem

Virksomheden i 1935.

Samfundet har nu 22 livsvarige medlemmer, 43 almindelige I, d. v. s. biblioteker og andre institutioner, 510 almindelige II og 44 abonnenter, d. v. s. folk, som tillige er medlemmer af andre historiske samfund, og som da, ifølge en *fælles vedtægt*, får samfundets årsskrift til halv pris. Det samme gælder altså for medlemmer af vort samfund, at de ogsaa kan faa de andre historiske samfunds årsskrifter til halv pris.

Over de almindelige medlemmer har vor sekretær og kasserer, H. K. Kristensen, nu affattet en liste *sognevis*, hvad vi ikke har haft siden 1904. Det har været et stort og besværligt arbejde, som vi må være Kristensen taknemmelig for, thi det er indlysende, at denne liste er til stor nytte, når der skal være tale om at søge medlemstallet øget i de sogne, hvor der er få eller slet ingen.

Og dette kan gøres nødig. Vi er måske paa lavpunktet nu, men det er dog atter i 1935 gået lidt baglæns. Og det vil sige, at vi ikke engang fuldtud kan løse den nærmest foreliggende opgave: at udsende en årbog på 12 ark. Stoffet har vi, men ikke pengene, dog ogsaa fordi man stadig i en lang årrække har nedskåret statsunderstøttelsen, og forsøg på anden vej at få stadig økonomisk hjælp er sågodt

som glippet. Vi maa dog være Ribe amtsråd taknemmelig, at det stadig, trods vanskelige tider, yder os den samme støtte som før. Ligeledes takker vi antikvar Carl Julius Petersens fond og Varde sparekasse for tildelte Understøttelser. Men der bliver altså intet at holde møder for, selv ikke med de beskedne godtgørelser, vi i de senere år er gået ned til, og endnu mindre noget til de undersøgelser af forskellig art, der, som før nævnt, burde foretages. Understøttelsen til udgravningen af resterne af Vardehus (60 kr.) var en undtagelse, som vi fandt nødvendigvis burde gøres.

Angående den slags undersøgelser henvises iøvrigt til, hvad der derom er sagt i årbog 1935: Ved imødekommenhed fra Varde bys side og ved ovennævnte beskedne støtte fra historisk samfund er som bekendt i 1935 foretaget en udgravning af Vardehus, vel nok det betydeligste arbejde af den slags, som i samfundets levetid er udført, og hvorom henvises til Lindberg Niensens redegørelse foran. Endvidere er, som i en artikel foran fortalt, voldene ved Aastrup og Klelund undersøgt, og spørgsmålene her fuldkommen klarlagt. Den største del af bekostningen er her afholdt af nationalmusæet. Det samme gælder de undersøgelser, som lærer Øllgaard i Hejbøl har foranlediget, og hvorom også han har fortalt i dette hefte.

Foredragsvirksomheden har, som ovenfor nævnt ligget stille. En generalforsamling skal jo holdes, og et foredrag hører til ved denne lejlighed. I år blev forsamlingen holdt i Nordby, og det var da en selvfølgelig, at fabrikant Kromann blev opfordret til at tage et emne frem af det uhyre stof, han har samlet om sin fødeø.

Søren Alkærsig.

Regnskab for Historisk Samfund

1. April 1934 — 31. December 1935.

INDTÆGT.

Kassebeholdning $\frac{1}{4}$ 1934	246,70
Medlemsbidrag for 1934: 10 à 3,40 Kr. . .	34,00
2 à 3,00 Kr.	6,00
Medlemsbidrag for 1935; 1 à 10,00 Kr. . .	10,00
1 à 3,50 Kr.	3,50
493 à 3,40 Kr.	1676,20
1 à 3,10 Kr.	3,10
63 à 3,00 Kr.	189,00
45 Subskribenter à 2,40 Kr.	108,00
Bogsalg: Aarb. 195,60 Kr., Lis Jacobsens Frd. 7,25 Kr.	202,85
Statens Tilskud 1934	155,00
" " 1935	155,00
Tilskud fra Ribe Amtsraad	100,00
Gave fra Antikvar Carl Julius Petersens Fond 1934	100,00
Gave fra Antikvar Carl Julius Petersens Fond 1935	100,00
Gave fra Varde Sparekasse 1934	10,00
" " " " 1935	10,00
Indvundne Renter.	6,52
Fra Hjemstavnstævnet 1934	178,00
Skibelundforeningen for Sangbøger	150,00
Fru J. Appel for Særtryk	30,00
Andre Indtægter	75
	<hr/>
Balance	3474,62

Grundfonden:

Grundfonden $\frac{1}{4}$ 1934	1232,74 Kr.
Indvundne Renter.	65,83 „
	<hr/>
Grundfonden $\frac{31}{12}$ 1935.	1298,57 Kr.

Dette Beløb staar i Landmandsbankens Afdeling i Esbjerg.

UDGIFT.

Trykning af Aarskriftet	558,72
” ” Beretning fra Hjemstavnet 1934	727,95
Klicheer	86,30
Særtryk	90,75
1500 Love	45,50
Forfatterhonorarer	161,00
Porto og Omslag til Udsendelsen	267,30
Udsendelsen af Aarbogen	60,00
Redaktørløn 1934 og 1935	400,00
Sekretærløn	50,00
Alkærsigs Repræsentation ved Fællesforeningens Aarsmøde	47,50
Aarsbidrag til Hist. Fællesforening 1934 og 1935	65,94
Foredrag	68,00
Kundgørelser	37,00
Aarsmødet og Bestyrelsesmøder	303,55
Porto, Tryksager m. m.	200,81
Køb af 10 Kristensen: Outrup Sogn.	50,00
Tilskud til Udgravning i Vardehus' Borgsbanke	60,00
Renter ^{30/12} 1925	3,35
Kassebeholdning ^{31/12} 1935.	191,85

Balance . . 3474,62

Af Kassebeholdningen indestaar Kr. 50,45 i Postgirokontoret, Resten i Lunde Andelskasse.

Lunde Jyl. 9. Januar 1936.

H. K. Kristensen.

Det attesteres, at foranstaaende Regnskab er i Overensstemmelse med den os foreviste Kassebog.

De medfølgende Indtægts- og Udgifter Bilag er gennemregnede og alstemte med Kassebogen, uden at der har været noget at bemærke. Kassebeholdning samt Grundfondens Beholdning er os forevist.

Brørup og Ribe den 15. Januar 1936.

Emil Konradi.

P. Lerche-Thomsen.

GENERALFORSAMLINGEN bliver i år i Ølgod 27. Marts kl. 19. Offentligt møde kl. 19^{1/2}. Musæumsforstander H. P. Hansen, Herning, taler om overtro og kloge folk, og lærer H. K. Kristensen, Lunde, om Lindbjerggaard.

Der gøres fremdeles opmærksom på, at de årbøger og andre skrifter, som sendes til »Fra Ribe amt«, bedes adresseret til S. Alkærsig, Vejen (ikke til Ribe).

Indholdsfortegnelse.

---

1. Oldtidslevn. i Ølgod sogn. Af lærer H. Øllgaard.
2. Navnet Varde. Af cand. mag. Niels Cl. Hansen.
3. Hvor lå Vardehus. Af cand. mag. C. Lindberg Nielsen.
4. »Frederik Munks lejr« i Aastrup og voldene i Klelund. Af Søren Alkærsig.
5. Kirkearkæologen Jacob Helms. Af August F. Schmidt.
6. Fra Fåborg sogn. Af Iver Kr. Frederiksens Optegnelser. Ved August F. Schmidt.
7. Udstykning i Ribe amt gennem 25 år. Af lærer M. A. Ebbesen.
8. Engsletten i marskegnene. Af H. P. H. Novrup.
9. Hekseprocesefterslet. Af H. K. Kristensen.
10. Lidt om Simoni i N. Nebel og Barfodslægten. Af H. K. Kristensen.
11. P. L. Skræppenborg til møde i Holsted 1842. Ved Lærer J. Andersen.
12. Jerngruber og gårdtomt i Lintrup. Af Jens Chr. Frederiksen.
13. Anmeldelser.
14. Småting.
15. Medlemsfortegnelse.
16. Virksomheden.
17. Regnskabet.

Historisk samfund for Ribe amt har følgende bestyrelse: Stiftsprovst *Scharling*, Ribe, formand; lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev; læge *H. Torbøl*, N. Nebel; forstander *Kr. la Cour Pedersen*, Skibelund; lærer *H. K. Kristensen*, Lunde, kasserer og sekretær; fabrikant *N. M. Kromann*, Esbjerg; og gårdejer *S. Alkærsig*, Vejen. Redaktionsudvalg for årsskriftet er Alkærsig, Kristensen og Torbøl.